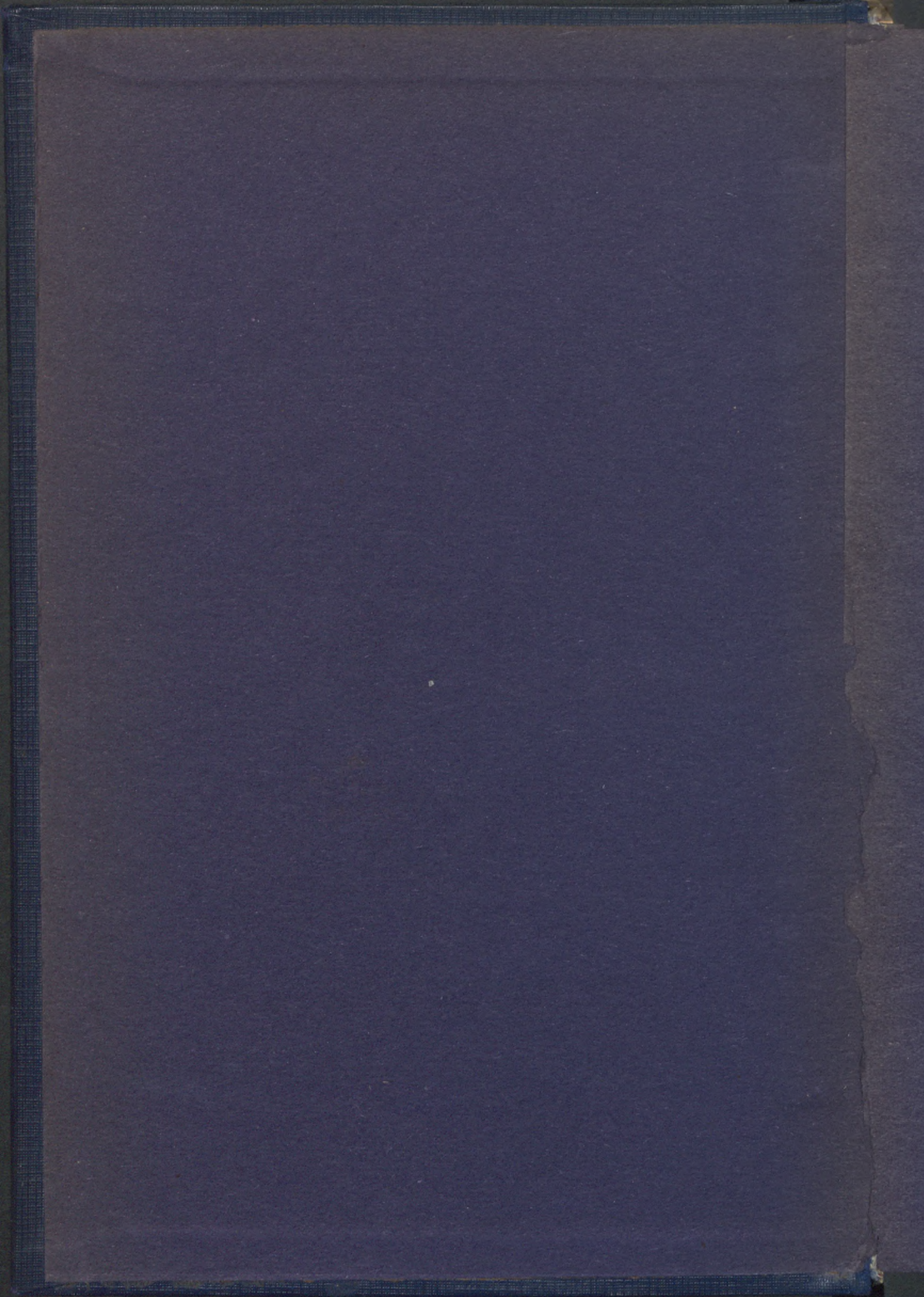

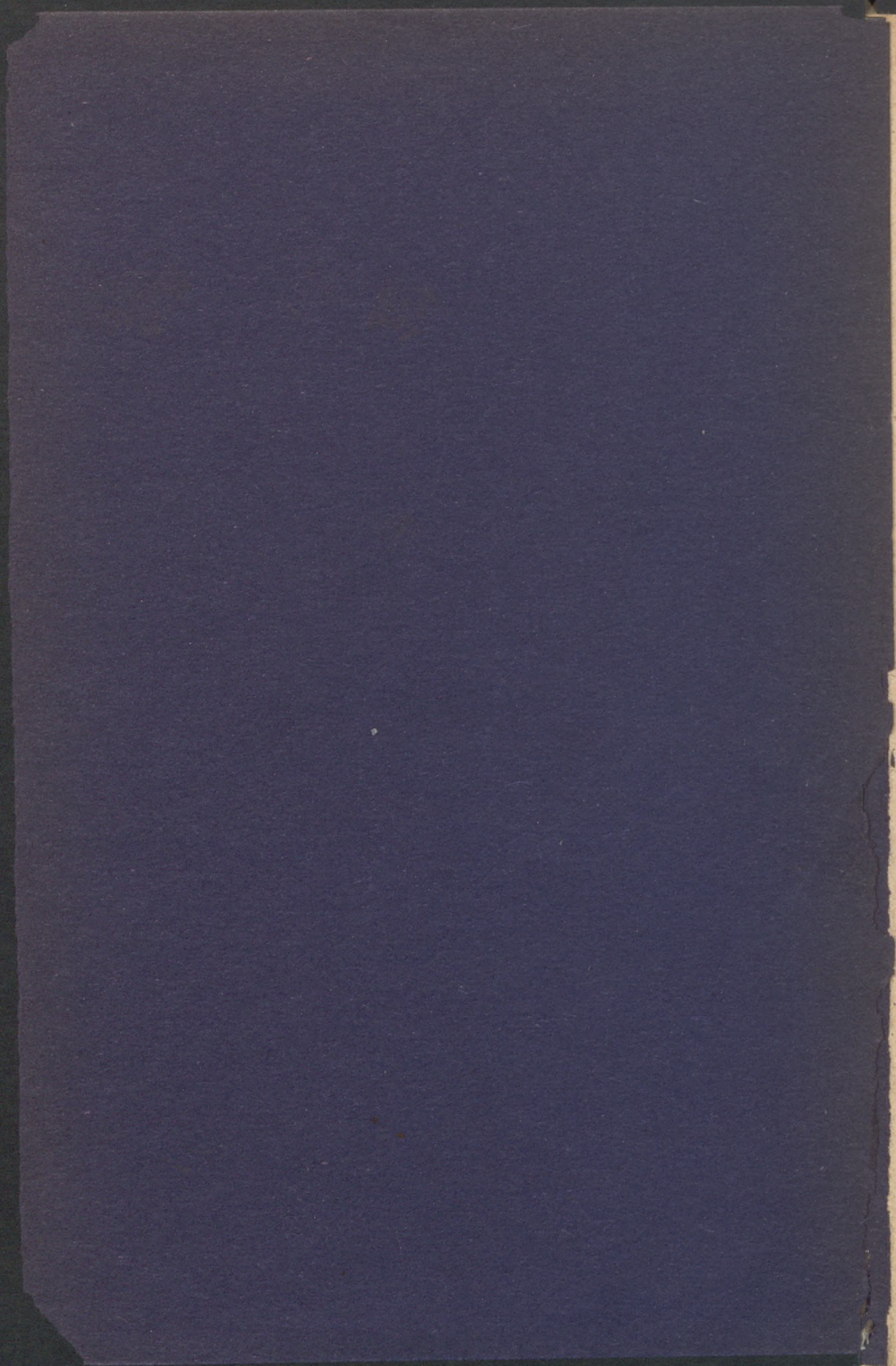
44
10

REDIN
SÓ-
ELA
IBEN

SULKT

24.1

VILÁGJÁRÓK
UTAZÁSOK ÉS KALANDOK

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

Hedin Sven.

FRANKLIN-TÁRSULAT

SVEN HEDIN

BELSŐ-ÁZSIA KÜSZÖBÉN

1890-1891

FORDÍTOTA ÉS BEVEZETTE

HALÁSZ GYULA

31 KÉPPSEL, 1 TÉRKÉPPSEL

136
10
28

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

4.

72.
10.244/10

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
192 8 év 828 sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1880-1881
FARSZELLIS-TÁBLULAI

SVEN HEDIN.

Amiként Amundsent Nansen példája lelkesítette, Hedinen is egy világhírű honfitársának, a svéd Nordenskiöldnek a diadala érlelte meg az elhatározást, hogy életét a fölfedező utazásoknak fogja szentelni. Nordenskiöld 1880-ban tért vissza a *Vega* hajón az északkeleti átjáró körülhajózásából. Hedin tizenöt éves volt akkor. Ettől fogva öntudatosan, szárnyait kibontva, készül a kutatói pályára. Télen nyitott ablaknál, fűtetlen szobában alszik, szoktatja magát az éhség elviseléséhez. Fájdalmas és veszedelmes szembaja sem riasztja vissza folyton megújuló makacs rohamaival. Nordenskiöld és Przsevalszkij hatalmas utazásai, a sarkvidék és *Ázsia* örökre megbűvölik képzeletét.

Csak későbbi világjáró útjaiból sejdíthetjük, a boldogságnak micsoda forró hulláma önthette el az ifjú Sven Hedin húsz éves szívét, amikor egy svéd család meghívására házitanítóként útra kelhetett a Kaspi-tó felé. Balahániban lakott a család, Baku közelében. Tanítványával latinul és franciául beszél, apját angolul tanítja, tanul oroszul, tatáruul, perzsául és törökül. Egy szép napon aztán, 1886 áprilisában, távirat érkezik tőle Stockholmba: «Utazom Perzsiába».

Eljut a Perzsa-öböl s kalandos és vakmerő lovaglás után pontosan két fillérrel a zsebében érkezik vissza a perzsa fővárosba. Hazatérőben Budapesten fölkeresi Vám-

béryt. Vámbéry írja meg az előszót első könyvéhez: *Genom Persien, Mesopotamien och Kaukasien*. (Ez a munkája ugyancsak megjelenik a *Világjárók* sorozatában.)

Orvos szeretne lenni, de aztán geológiára iratkozik be a stockholmi egyetemen (1886), majd pedig Berlinbe megy. Richthofen ösztönzésére kezd foglalkozni tibeti útiterveivel. Nagy sikert arat Ázsiáról rajzolt mesteri térképével. Richthofen, rámutatva a térkép fehér foltjára, így szól hozzá: «Ezt az üres foltot ön fogja kitölteni».

1892-ben doktorrá avatják. Értekezését a Demavendről írja, saját megfigyelései alapján. Két esztendővel előbb ugyanis az a szerencse éri, hogy másodszor is bejárhatja Perzsiát. A svéd király, Hedin atyai barátja, küldöttséget meneszt Naszreddin sáhhoz. A perzsául tudó fiatal Sven Hedin részt vesz a küldöttségben. A hivatalos út befejeztével Teheránból kirándul az Elburz hegységbe, erőpróba-képpen megmássza a Demavend-et (5670 m), bejárja Bokharát, Szamarkandot, eljut Kásgarba, Belső-Ázsia küszöbére.

«Ellenállhatatlanul úzótt a vágy — írja — hogy megtegyem az első lépést a hatalmas kontinens belseje felé, amely oly sok különböző nemzetbeli kutató temérdek erőfeszítése után is óriási ismeretlen területeket rejteget magában... Ebben a könyvemben azokra az útiélményekre szorítok csupán, amelyek szorosabb összefüggésben vannak későbbi utazásaimmal, azokkal a vándorútakkal, amelyek *Belső-Ázsia küszöbéről* kiindulva mélyen benyomulnak az ismeretlenbe. Ez a kötet tehát csatlakozik az *Ázsia sivatagjain keresztül* és az *Ázsia szívében* című későbbi munkáimhoz.

Az itt ismertetett út tulajdonképpeni kiinduló pontja Timur Lenk városa, Szamarkand, az a város, ahova az oroszok már 1890-ben kiépítették a vasutat a Kaspi-tó keleti partjáról Merven és Bokharán keresztül. Előzőleg

láttam Mesed-et, Perzsia szent városát és időztem a történelmi multjáról és építészeti emlékeiről nevezetes Bokharában. Különösen értékesé tette utazásomat, hogy elriasztó, kemény téli időben átkeltem a 4000 méter magas Terek-hágón és eljutottam Kásgarba, a Kínai Birodalom legnyugatibb városába.

A könyv utolsó fejezete Przsevalszkij sírjánál tett látogatásomat beszéli el. Ott végeszakad elbeszélésemnek, jóllehet visszatérőben a Kara-kul tó elhagyatott partjáról, ahol a földrajzi tudomány nagy orosz hőse nyugszik, még sok érdekeset láttam és tapasztaltam Európa határáig. De ezeket a tájakat már sok utazó leírta előttem és utánam; úgy éreztem, stílszerűbb, ha Przsevalszkij sírjánál fejezem be ezt a történetet.»

Ezekkel a szavakkal vezeti be Hedin az előttünk fekvő kötetet, második ifjúkori útjának történetét.

Ezeken az előkészítő vándorutakon megmutatkoznak már a későbbi nagy fölfedező-utazó «oroslánkörmei». Kell-e jobb iskola explorátor számára, mint a Sven Hedin iskolája. Hedin ebbe az iskolába járt.

Szemére vetik nyugtalan vérét, kalandszomját. Elfelejtik a kritikusok, hogy e nélkül az olthatatlan láng és szomjúság nélkül nem is lehetne bejárni azt a rengeteg földet, elszenvedni azt a temérdek megpróbáltatást. De meg Sven Hedin legalább is ugyanannyi bizonyítékát adta fölfedező utazásai során *óriási türelmének*, mint nyugtalan fantáziájának.

Sven Hedin lankadatlan tevékenysége, türelme és szorgalma előtt ugyanazzal a csodálattal hajlunk meg, mint férfias ereje, bátorsága és fizikai szívósságának ezernyi példája előtt. *Türelme* diadalmaskodik a természeti és emberi nehézségek fölött évtizedes vándorútjain Ázsiában; *türelme* segíti megúszeni a «Tibetnél is fárasztóbb» előadó-körutak, ünneplések és szónoklatok nyomasztó ára-

datát három világrészen keresztül ; és végül *türelme* láncolja le íróasztalához a szülői házban, Stockholmban, «amelynek ablakaiból késő hajnalig lámpafény szűrődik ki a nyugalomba merült utcára».

Sven Hedin írói termékenysége bámulatbaejtő. Ír útleírást, feldolgozza tudományos eredményeit, sikert arat ifjúsági könyveivel, szenvedélyes ellenségeket és barátokat szerez politikai írásaival, háborús könyveivel. Sőt verset is ír és regényt. (Két regénye Tibet földjén játszik : ezekben éli ki bolygó vágyát, amikor a háború és a «béke» távoltage attól az országtól, amelyet senki sem ismer és szeret jobban nálánál.)

De lássuk sorra a Belső-Ázsia küszöbén túl terjedő fölfedező utazásait : a harmadik, negyedik és ötödik expedíciót.

1894-ben Margelán felől fölmege a Pámírra. Két nyarat szentel az örökhö-borította Musztág-Ata kikutatásának. Foglalkozik a Tárím folyó problémájával. 1895 nyarán csaknem elpusztul a rettenetes Takla-makán sivatagban. A rákövetkező télen azután nehézség nélkül szeli át másodszer a sivatagot. Ekkor fedezi föl egyikét-másikát azoknak az ezredéves romhelyeknek, amelyeket Stein Aurél tárt föl később három nagyszerű kutató utazásában. A sivatagból Hedin a Kun-lun 5000 méter magas hágóján át Észak-Tibetbe vándorol s nevezetes földrajzi fölfedezések után Kínán és Szibérián át tér haza 1897-ben Európába. («*Ázsia sivatagjain keresztül.*»)

Két évvel később folytatja a Tárím tanulmányozását, lehajózik rajta egészen a Lop-nór-ig és tisztázza a Tárím-medence hidrografiájának a kérdését. A Lop-nór vidékén két külön medencét talál, ezeket a Tárím köti össze. Keleti Tibetben át délnek folytatja útját. Átkel az Arkatag párvonalas láncolatán. A kiszáradóban levő sós tavak vidékéről visszafordulva, átszeli a Góbi-sivatagot. 1901-ben

ismét délnek fordul. Lassza környékéig hatol előre. Magába a szent városba álöltözetben sem sikerül bejutnia. Karácsonyra Indiába érkezik. Onnan Kásgaron át tér haza 1902 nyarán, három esztendő távollét után. («*Ázsia szívében.*» — «*Három év Tibetben.*»)

1905 végén újból elhagyja hazáját, hogy valamennyi útjánál nagyobb vállalkozásra induljon Ázsia szívébe. Indiából észak felé szándékozik behatolni Tibetbe. Katonai kíséretet kér a brit kormánytól. Ez azonban nemcsak hogy kérését nem teljesíti, hanem egyenesen megtiltja neki, hogy India felől lépje át a tibeti határt. A tibeti katonai expedíció s az ezt követő lasszai egyezmény után Anglia nem akarja újra fölbreszteni Tibet féltékenységét.

Amíg a brit külügyi hivatal engedélyére vár, India alkirályának a vendége Simlában. Ragyogó levelekben rajzolja meg Hedin, mily boldog napokat élt át Lord Minto családjá körében. Három gyönyörű lány van a családban. A legkisebbről, a tizenhét éves Lady Violet-ről azt írja: ő India uralkodónője. «Lord Minto uralkodik Indián, a kislánya meg a papáján.»

Ki tudja, Hedin nagyszerű fölfedezői sikerében nincs-e része annak a tudatalatti ösztönzésnek, hogy milyen boldogító is lesz diadalmasan megtérni ebbe a fejedelmi palotába és belenézni még egyszer Lady Ruby ragyogó szemeibe. Hedin csak annyit vall meg, hogy erős ösztönzést merített abból a dacos érzésből, hogy *csak azért is* megmutassa Morleynek, a londoni külügyi hivatal államtitkárának, hiába tiltotta meg a határ átlépését, íme, csak annál nagyobb dicsőséggel tér meg tibeti kutatásaiból.

Az engedélyt végül is *nem* kapja meg. 1906 augusztusában indul óriási karavánnal Leh-ből a Kara-kóram felé. Aztán keletnek fordul s az Akszai-csin peremén hatol be északnyugat-délkeleti irányban Tibet belsejébe. Állatai sorra elpusztulnak a nélkülözésektől és fáradalmaktól. Tél

derekán mégis átvágja magát az egész Csan-tang tartományon és karácsonyra megérkezik a Ngangce-tóhoz. Ennek a jegén száz kilométeres utat tesz meg rögtönzött szánjával. Erőltetett menetekkel kel át ezután első ízben az idáig ismeretlen *Transz-Himalája* láncolatán.

Februárban megérkezik Sigacé-be, a tasi-láma városába. Hat hetet tölt ott, aztán észak felé csap a hegyek közé, míg csak tibeti katonák visszatérésre nem kényszerítik. Nyugatnak tartva kikutatja a Brahmaputra forrásvidékét, átkel a vízvásztón a Manazarovar tóhoz, majd elindul Gartok felé. 1907 őszén a zajló Indus mentén visszatér Ladakba. A tibetiek szemmel tartják, ő tehát szélnek ereszti karavánját s új csapatot szervez Lehben. Azt a hírt terjeszti, hogy Khotanba igyekszik s el is indul december elején tüntetőleg észak felé. Csakhamar azonban keletnek fordul s hogy gyanút ne keltsen, juhokat szerez s ladaki pásztornak öltözve hajtja nagyáratlanul nyáját maga előtt hónapokig Tibet hegyes-völgyes vidékein.

Lehetőleg mindenütt töretlen úton, merőben ismeretlen területeken át hatol előre. Bekóborolja Tibet elrettentő, Mont Blanc magasságú fennsíkjait, nyolcszor szeli át a Transz-Himaláját s végre a Szatledzs mentén megérkezik Simlába.

A Transz-Himalájai expedícióról Hedin Kínán át Japánba utazik. Kínában is, Japánban is páratlan lelkesedéssel, fejedelmeket is elkényeztető hódolattal fogadják. Európai körútjában 1909-ben Budapesten is előadást tart a Magyar Földrajzi Társaságban. Negyvennégy éves volt akkor. Akik láttuk őt, huszonnégynek néztük. Olyan elragadóan délceg, férfias, könnyed és harmónikus volt a vetített térkép vászna előtt ide-oda hajló alakja, ahogy a hosszú bambusznádat végigutaztatta szédületes útvonalain: hogy egyszeriben megértettük azt az ellenállhatatlan varázst, amellyel az emberi szíveket csakúgy meg-

hódította mindenütt világszerte útjaiban, mint a hegyeket, a folyókat és a sivatagokat.

*

Mint Skandinávia másik nagy fia, Nansen, Hedin is teljes hévvel és tekintélye egész súlyával beleveti magát a politikába. Nansennel élénk polémiát folytat Norvégia elszakadásáról. De ez a kérdés eltölpül a Svédország létét fenyegető másik probléma mellett: Oroszországtól félti hazáját. 1912-ben millió példányban szórja szét intőszózatát (*Ett varningsord*) Svédországban. Beszédeket tart az önvédelmi fegyverkezés érdekében. 1914 márciusában kiadja második *harsonáját*. Áprilisban kereken megjósolja a világháborút. A háborúban fenntartás nélkül mellénk áll. Egy csapással elveszti ezzel orosz, angol és francia barátait. Földrajzi társaságok törlik tiszteleti tagjaik sorából.

A központi hatalmak nyugati és keleti frontjain tett látogatásaiból is vaskos könyvek születnek: *Fran fronten in väster*. — *Kriget mot Ryssland*. — *Bagdad, Babylon, Ninive*. — *Jerusalem*.

1923-ban előadó-körútra indul a föld körül, Amerikán, Japánon, Kínán és Szibérián át. Pekingből autón teszi meg az utat Verhne Udinszkba, onnan vasúton megy tovább Moszkvába. (*«Pekingből Moszkvába.»*) Keményen ellene fordul a bolsevizmusnak. De azért nem kerüli el sorsát: akárcsak Nansent, őt is bolsevizmussal vádolják. Egyetlen vádpont, hogy az oroszok beengedték és nagy tisztességgel vezették végig a szovjet Potemkin-falvain.

1927 tavasza óta ismét úton van a svédek nagy utazója: a mongol pusztákon jár valahol akkora karavánnal, amekkorát még alig látott a világ. Három oszlopban nyomul előre, akárcsak valami diadalmas hadsereg. Expedíciójában tudós kínaiak is résztvesznek. 1928 márciusában Hami-ből, Kínai-Turkesztánból adott magáról hírt.

Hedinről jegyezte meg valaki, hogy könyveinek nem ő, hanem *Ázsia* az igazi hőse: a «Világ tetejé»-nek vihar-söpörte hegyei, a tibeti fennsíkok és a mérhetetlen sivatagok elbűvölő csendje. Ha Sven Hedin csodálatos könyveinek *Ázsia* az igazi hőse, annak a könyvnek, amelyet a testvérhúga írt róla születésének hatvanadik évfordulójára: *Sven Hedin a hőse*. Alma Hedin, az utazó testvére, barátja, európai előadó körútjain meghitt kísérője és munkatársa, a szeretet és csodálat meleg színeivel rajzolja meg hőse fejlődésének útját az iskola padjaitól (sőt a bölcsőtől és az ösöktől) kezdve élete munkájának betetőzéséig, addig a napig, amikor Hedin maga is elérkezettnek látta az időt, hogy megírja visszapillantó művét kutatói pályafutásáról: *My Life as an Explorer*.

Alma Hedin életrajzi művében meg sem kísérelhette elbeszélni Sven Hedin évtizedekre menő utazásainak történetét, még kevésbbé vezethet végig bennünket azokon a holdtávollal mérve is tekintélyes útvonalakon, amelyeket Hedin rajzolt bele Ázsia térképébe. Ahol csak teheti, bátyját beszélteti maga helyett. Aránylag könnyen megteheti ezt, mert Sven a legszorgalmasabb levélíró. Az Ázsiából érkező levelek ezreiből Alma Hedin oly szerencsés kézzel válogatta ki a legjellemzőbbeket, hogy végeredményben nemcsak az utazó egyéniségét hozza érzékelhető közelségbe, hanem váratlanul maguk az utazások is meg-elevenednek szemünk előtt a maguk emberi szenvedéseivel és gyönyörűségeivel.

Amit Alma Hedinnek oly leleményesen sikerült bele-sűrítene négyszázoldalas könyvébe, ebben a rövid bevezetőnkben érinteni is lehetetlen. Akárcsak egy földgömbre akarnók rárajzolni az utazó valamennyi tanyahelyét vagy a millió és millió homokbuckát a sivatag térképébe.

Halász Gyula.

BELSŐ-ÁZSIA KÜSZÖBÉN.

I. Timur Lenk, Szamarkand ura.

Kevés városa van Belső-Ázsiának, amelyet oly titokzatos varázs övezett valamikor és amely annyira megragadta a nyugati népek figyelmét és érdeklődését, mint Szamarkand. Épp ezért rendkívül meglepte Európát, amikor 1868-ban elterjedt a hír, hogy ez az ősi város, egykori hatalmas birodalmak fővárosa, Ázsia legnagyobb hódítójának székhelye, egyszerű orosz vidéki várossá zsugorodott.*

A titok fátyola föllebbent, Szamarkandot ettől fogva olyannak láthattuk, amilyen. Mostanság már sok európai felkeresi a várost. Várakozásunkban nem csalódunk meg. A valóság messze felülmúlja.

A monda szerint Szamarkandot a hős Afroziáb alapította, aki fontos szerepet játszott Belső-Ázsia legrégebb történetében. A várostól északra és északnyugatra levő várromot maiglan is Kalé-i-Afroziábnak (Afroziáb vára) nevezik.

A történetírás Szamarkandot az időszámításunkat megelőző században említi először. Strabo Maracanda néven ír róla. Sogdiana fővárosa volt, amikor Nagy Sándor meghódította ezt az országot. Már akkor jelentékeny város volt. Quintus Curtius leírása szerint falainak kerülete 70 stádium, vagyis több mint 12 kilométer.

* A mi Vámbérynk 1863-ban fordult meg Szamarkandban.
(A jegyzetek a fordítótól erednek.)

Nagy Sándor, miután seregének egyrészét helyőrség-képpen hátrahagyta Baktriában, Arianus szerint átkelt (a Kr. e.-i 4. században) az Oxuson, a mai Szir-darján és Sogdiana ellen vonult. Haderejét öt csapatra osztotta; «az ötödiket ő maga vezette és átszelvén az országot, egyenesen Maracanda ellen vonult . . . De mihelyt egész hadserege átgázolt Sogdiana legnagyobb részén és megérkezett Maracandába, kiküldte Hephæstiont, hogy népesítse be újra Sogdiana városait».

Nagy Sándor híre ma is él Belső-Ázsia mondáiban. Sok főnök dicsekszik vele az Oxus mellékén, hogy az ő leszármazottja. Szamarkand közelében egy kis tó 2200 éve az ő nevét viseli: Iszkender-kul.

Nagy Sándor halála után vezérei uralkodtak tovább az országon és megalapították a görög-baktriai dinasztiát. Kétszáz évvel később Szamarkand megint ázsiai törzsek hatalmába került. 710-ben vagy 711-ben azután az arabok ejtették hatalmukba a várost, akik 706-ban Kuteibe-ibn-Muszlim uralkodása idején lépték át először az Oxust. Az arabokat a szamanidák űzték el. Ekkoriban Szamarkand a mohammedán művelődés egyik legelőkelőbb székhelyévé emelkedett. 1219-ben Dzsingiz khán meghódította és kifosztotta a várost. Hogy mily jelentékeny hely lehetett Szamarkand, kitűnik abból, hogy 110,000 főnyi védősereg védelmezte.

Dzsingiz khán 1227-ben meghalt, hatalmas birodalma több kisebb államra szakadt, fiainak és unokáinak az uralma alatt. Dzsingiz fiáé, Dzsagatájé lett Maverannár, az Oxus és Jaxartes (Amu-darjá) között elterülő föld. Utódai több mint egy évszázadon át uralkodtak már ott, amikor a nagy Timur megszületett. Timur fejedelemsége alatt érte el Szamarkand hatalmának és hírének tetőfokát.

Timur apja Taragáj, volt a főnöke a berlák törzsének, ezeknek a nomád törököknek, akik Kes város (Sahr-i-

szrebsz) közelében legeltették óriási nyájaikat ; ott született Timur 1335-ben. A Timur név vasat jelent, másik jelentése ez: *reszkessetek*. Húszéves korában Timur külön sátrakat, szolgákat, lovakat, tevéket és juhokat kapott apjától. Már akkor megmutatkozott uralomvágya és zarnoki hajlama. Határtalan volt a gyönyörűsége, amikor 1358-ban Koragan, Maverannár királya, ezer lovas parancsnokává nevezte ki. A király azt a megbízást adta neki, hogy hódítsa meg Khorasszánt. Timur azzal a szilárd elhatározással indult erre az első hadjáratára, hogy a zsákmányt magának fogja megtartani. Amikor Herat bevétele után meghallotta, hogy Koragan emirt két török főnök meggyilkolta, elindult Szamarkand ellen. Mindenkit, aki a trónra tört, legyőzött és kezébe vette a hatalmat.

Timur mindaddig nem akarta magát királynak nevezni, amíg Maverannár minden törzsét le nem igazta. Még nem érezte magát elég erősnek a cél elérésére, ezért Togluk Timur khánhoz fordult segítségért, a keleti mongol törzsek hatalmas fejedelméhez. Egyesült erővel végrehajtották a feladatot. Timur ekkor szeretett volna megszabadulni hatalmas szomszédjától és versenytársától. Togluk Timur khán gyanút fogott és Timurt meg akarta öletni. Kénytelen volt menekülni. 1362-ben 60 kísérvével Kharezm-be (Khívába) ment. Ott a menekülők harcba keveredtek a bennszülöttekkel. Az ütközet oly heves volt, hogy a 60-ból csak heten maradtak életben. Ezek a Kara-Kum sivatag homoktengerén át menekültek hihetetlen viszontagságok között. A turkmenek végül is foglyul ejtették Timurt hetedmagával és két hónapon át egy barlangban tartották bezárva. A fogságból sikerült megszöknie, lovascsapatot gyűjtött maga köré és ezzel kényszerítette Togluk Timur khánt, hogy visszavonuljon Kásgartól keletre, a sivatagba. Sógorával, Emír Husszeinnel, aki bizalmasa volt, viszályba keveredett és ez erre elárulta őt. Timur

lovasaival benyomult Szeisztánba. Ott megsebesült és vereséget szenvedett. Lábsebe következtében megsántult. Így kapta a Timur Lenk nevet (a sánta Timur). Ebből ered a hibás Tamerlán név.

Balesete nem szegte kedvét. Balkh közelében hamarosan 6000 embert toborzott, elűzte Togluk Timur fiát, aki ezt a földet birtokába vette volt. 1364-ben háborúba elegyedett a kalmükökkel, 1366-ban pedig megverte veresnyársát, Husszein Emirt. Ez a rákövetkező évben újból fellázadt, de emberei elárulták és Timur parancsára lehajították egy minaret erkélyéről.

1369-ben Timur hatalma végleg megszilárdult Szamarkandban. Uralkodásának első éveit arra fordította, hogy rendezze a kormányt és az adózást Maverannárban, megszervezze félelmetes hadseregét, karaván-szerájokat állítson, hidakat és utakat építsen. A tartományok kormányzóinak megtiltotta az erőszakos hatalmaskodást az ország lakóival szemben. Fennmaradt jellemző mondása: «Az a kormányzó, akinek a hatalma kisebb, mint a korbácsé, nem méltó rá, hogy kormányozzon».

Amikor Maverannár egységes birodalommá szilárdult, Timur a határon túlra terjesztette figyelmét és hódító terveket kezdett szövögetni. Így lett lassan-lassan fél Ázsia urává. Becsvágya határtalan. Hogy hódítóvágyát az utókor előtt megvédelmezze, ezeket jegyzi meg emlékirataiban: «A diadalmas fejedelemnek kötelessége, hogy hatalma alá hajtson minden királyságot, amelynek népe elnyomatást szenved. Ezért hódítottam meg Khorassánt, Farszot, Irakot és Saum-ot».

Szomszédai, a kalmükök és a kharezmiék éveken át nyugtalanították. 1378-ban elfoglalta Kharezmet, ahogyan akkor nevezték a mai Khívát.

Egyetlen főnök sem vitathatta el többé Timur felsőbb-ségét egész Turánban. Hódító kedve ekkor Irán, a régi Per-

Szamarkand.

Utca Bokharában.

zsia ellen fordult. Nem volt nehéz sor elfoglalni ezt az országot, mert Hulagu khán uralma óta szétesőben volt. 1387-ben Timur megjelent Iszfahán falai alatt. Ez a város is megadta magát. Később fellázadt ugyan ellene, de Timur vérbefojtotta a lázadást. Sírason volt a sor. Az is meghódolt. Ebben a városban találkozott Perzsia halhatatlan költőjével, Hafizzal. Dalait már régebben ismerte és csodálta. Perzsia Timur birodalmának egyik tartományává lett.

Timur távollétében Toktamis, a Kaspi-tótól északra és északkeletre elterülő ország hűbéres fejedelme betört a Jaxartes folyón át. Timur fia, Omár seikh, vitézül megvédte apja birodalmát. 1390-ben Timur jól szervezett hadsereggel maga is felkerekedett a Kaspi-tótól északnak fekvő vidékekre. Májusban átlépte az Ural-folyót és ott találkozott a hűtlen hűbéres túlnyomó számú seregével. Megütközött vele és Toktamist fényesen megverte. Egy darabig még a Volga partján időzött, aztán az év vége felé visszatért Szamarkandba.

1393-ban Timur Lurisztánba vonult s ezt is, meg a tőle délre fekvő Khuzisztán perzsa tartományt meghódította. Farsz is erre a sorsra jutott. Ezúttal nem soká vesztegelt Síraszban. A város forrongott, barátja, Hafiz, pedig már nem élt. Fegyvereivel szeptemberben Ahmed bagdadi szultán ellen fordult. Ahmed elmenekült a diadalmas győző elől.

Toktamis még egyszer felkelt ellene, ezúttal Kaukázsiában. Timur újból megverte az Elbrusz vidékén. Timur előrenyomult a Dnyeperig, aztán visszafordult Georgiába és ott a síkon hatalmas ünnepséget rendezett diadalmas hadjárata örömeire. Fényes sátorban trónolt; a levegő tele volt a rózsavíz illatával, énekesek és zenészek léptek fel és a georgiai bor patakokban folyt. Timur ekkoriban állott hatalma és dicsősége tetőfokán.

Szamarkandba visszatérvén, megkezdte azoknak a

pompás épületeknek az építését, amelyek maiglan is tanuskodnak hatalmáról és ízléséről. Szépítette a várost, legkedveltebb tartózkodóhelyét. A márványt Azerbeidzsánból, a zománcot Kasanból, a porcellánt Kínából hozatta.

De nem volt soká nyugta a fővárosában. Elhatározta, hogy meghódítja Hindosztánt. Közölte tervét fiaival és az emirekkel. Sahr Ruh kivételével a többiek mind igyekeztek szándékától eltéríteni. Unokája, Pir Muhamed, ezenközben átkelt az Induszon és megszállta Multant. Timur maga átkelt az Oxuson, megtámadta a Hindukus hegyi törzseit és 1398 márciusában *62,000 főnyi sereggel átkelt ezen a hatalmas hegyláncolaton*. Önmagában véve is bravúros cselekedet! Kabulban megpihent, hogy előkészítse indiai hadjáratát. A Szatledzs mellett egyesítette csapatait Pir Muhamed seregével. 1399 januárjában megütközött Mahmud király seregével. Mahmudnak 50,000 embere és egy elefánt-dandárja volt. Hindosztán királya elvesztette a csatát. Timur bevette és kifosztotta Delhit, a fővárost és mérhetetlen zsákmánnyal megrakodva tért vissza Szamarkandba. Ott, hőstette emlékére, 480 oszlopon nyugvó diadalmi emléket állíttatott. Ma romokban hever.

Még ekkor sem nyughatott. Meghódította I. Bajazid szultán országait, Bagdadot, Aleppot és Damaszkuszt. Angoránál, Kis-Ázsiában megütközött Bajazid szultán seregeivel. Ázsia leghatalmasabb két fejedelme állott egymással szemben ; az egyik félszemű, a másik sánta. A törökök serege megsemmisült, Bajazid foglyul esett. A történetet, hogy Timur Bajazidot vasketrecbe záratta és amerre járt, mutogatta, mint valami fogoly vadállatot, a török történetírók nem erősítik meg ; valószínűleg csak monda az egész.

Visszatérőben Timur ugyanazon az útvonalon vonult át Szamarkandba, amerre én mentem : Teherán, Nisapur és Mesheden keresztül.

1405 január 8-án Timur újabb, minden addiginál hatalmasabb hadjáratra indult Szamarkandból. Kínát akarta meghódítani. Átkelt a befagyott Jaxartesen és Otrar helységben pihenőt tartott csapatával. Ott érte utol az a lázas betegség, amely minden becsvágyó tervének véget vetett. 1405 február 17-én meghalt, 69 éves korában. 36 férfitódot, mérhetetlen birodalmat és halhatatlan nevet hagyott hátra.

Timur Lenk nagyerejű, vitéz és nagylelkű ember volt, de egyúttal kegyetlen zsarnok. A maga korában és a maga népe közt szokatlanul felvilágosodott és tehetséges volt. A dzsagatáj-török nyelv, anyanyelve, ő alatta emelkedett virágzása tetőpontjára. Alapos ismerője volt a Koránnak és Hafiz dalainak. Háborúit és viselt dolgait ő maga megírta egy hatalmas munkában. Ellentétben a durva, félvad Dzsingiz khánnal, Timur képzett és felvilágosodott uralkodó volt. Pecsétjének jelmondata: «Raszi reszti» — «az igazságosságban rejlik a biztonság», vagy másképp: «cselekedjél igazságosan, akkor nem érhet veszedelem».

Timur idejében Szamarkandnak 150,000 lakosa volt. A város jórésze kívül esett a falakon, külvárosok, gyümölcsösök és szőlők egész öve vette körül a várost. A falakon belül emelkedett a tulajdonképpeni város, pompázó épületeivel. Már akkor megvolt minden árucikknek a maga határozott bazár-utcája. Jelentékeny kereskedelmet űzött a város Oroszországgal, Tatárországgal (vászon és prém), Kínával (selyem, pézsmá, rubin, gyémánt, gyöngy, rhabarbara) és Indiával (fűszer). A leigázott országokból ügyes munkásokat és művészeket telepítettek le Szamarkandban.

A nagyúrnak fényes udvara volt. Körülvették őt hűbéresei, fiai, emirjei. Az ünnepek, pazar lakomák egymást érték. Ezüst- és aranyedényekben hordták fel a pompás borokat. Az akkori idők szokásához tartozott,

hogy a vendégeknek többet kellett inniok, mint amennyit megbírtak. Nem is volt igazi lakoma, ha a vendégek legnagyobb része le nem részegedett. Azt tartották, hogy Timurt sértik meg vele, ha nem isszák ki a kelyhet az utolsó cseppig. Egyik kelyhet a másik után ürítették a fejedelem egészségére és hosszú uralkodására. Aki a legtöbbet ivott, az volt a «*bahadur*» (lovag, vagy ivókirály).

Ruy Gonzales de Clavijo, Castilia és Leon királyának, III. Henriknek a követe, leírja első kihallgatását Timurnál. Ez a leírás csaknem mindenben megegyezik azzal a szokással, amely maiglan uralkodik a perzsa sah udvarában. Timur selyembe öltözve, hímzett selyemszőnyegen ült, puha párnák között, maga alá húzott lábakkal. Fején magas fehér turbán, rubinnal és más drágakövekkel ékesítve. A követek háromszor meghajoltak s az udvari hivatalnok a nagyúr elé vezette őket. «Ez azért történt, hogy a nagyúr jobban lássa őket, ugyanis gyenge a szeme, mert olyan öreg, hogy szemhéjja egészen lecsüng. Nem nyújtotta kezét kézcsókra nekik, mert nagy uralkodóknak nem szokásuk kezüket megcsókoltatni. Hanem a király felől kérdezősködött: «Hogy megy a sora az én fiamnak, a királynak, egészséges?» Amikor a követ felelt, Timur a körülötte álló nemesekhez fordult, akik között ott volt Toktamisnak, a tatárok volt császáranak egyik fia is, úgyszintén több főnök Szamarkand régebbi császárájának leszármazottaiból és mások, a nagyúr tulajdon családjából, — és így szólt hozzájuk: «Lássátok, itt vannak a követek, akiket az én fiam, Spanyolország királya küldött, ő a legnagyobb király a frankok között — a világ végén lakik! Nagy nép ez a frank. Áldásomat küldöm az én fiamnak, Spanyolhon királyának».

Timur halála után birodalma lassankint széthullott.

Fiai közül legderekabb volt Sah Ruh Mirza, a legifjabbik, aki 1397-től 1446-ig, csaknem 50 éven át kor-

mányzója volt Khorassánnak. Székhelye Heratban volt. Híres volt jámborságáról, nemeslelkűségéről és háborús erényeiről. Timur éppen sakkozott, amikor hírt hoztak neki fia születéséről. Éppen akkor ütötte el a királyt a bástyával. Ezt a lépést a sakokban *sah-ruh*-nak hívják perzsa nyelven. Ezért kapta a gyerek a Sah Ruh nevet.

Sah Ruh fia, Ibráhim Mirza, Sírasz fejedelme volt és ott a jezd-i Alival megíratta Timur történetét. Szamarkandban akkoriban Ullugh Bég, a csillagász uralkodott. Timur későbbi utódai alatt is virágzott a művészet és a tudomány Szamarkandban. Ezek építették a főiskolákat a Rigisztán-téren. Timur leszármazói közül a leghíresebb és a legnemesebb fejedelem volt Baber szultán. Egy ideig Szamarkandban volt a székhelye. Többször elűzték onnan, de mindig újból visszahódította a várost. Nevezetes emlékirataiban szeretettel írja le a várost. 1513-ban elűzte az üzbégeket Ferganából. Végül is Afroziáb városának a trónját elcserélte az indiai császári koronával. Ő lett India első nagymogulja. Az utolsó király, akit Timur utódjának nevezhetünk, volt a felvilágosodott, nemes gondolkodású Ekber, aki 1605-ben halt meg.

Újabb ellenséges betörések, újabb háborúk azóta megfosztották Szamarkandot minden jelentőségétől. Egyszer a kínaiak terjesztették ki ide hódításukat; végül pedig a bokharai emiré lett a város. Uralma 1868-ban ért véget.

1868 május 14-én Turkesztán hódítója, Kaufmann orosz tábornok, rohammal bevette a várost. Amikor az oroszok a Szerafsán-folyó felől felvonultak, az emir csapatai a Csopan Atta halmon állottak és onnan tüzeltek az oroszokra. Kaufmann megostromolta a halmot, elűzte az ellenséget s a város erre megadta magát. A környékbeli favak sorra meghódoltak az oroszoknak. A szántoknak elviselhetetlen volt a gondolat, hogy a szent város a

hitetlenek kezében maradjon, elkeseredésük a végsőkéig felcsigázódott, úgyhogy a város bevétele után az oroszok súlyos helyzetbe kerültek. Katta-Kurghánban Golovcsev tábornokot körülfogta az ellenség. Kaufmann tábornoktól kért segítséget, kapott is, de a szamarkandi helyőrség ezzel úgy meggyengült, hogy a szártok elérkezettnek találták az időt. Több ízben is megrohanták a hitetleneket, de a városban maradt csekély őrség, mindössze 762 ember, azok közül is 450 sebesült és beteg s csak mintegy 300 harcképes, kétségbeesett bátorsággal védte magát. A szártok borzasztó kegyetlenségeket követtek el. Az utolsó pillanatban Kaufmann tábornok megérkezett a megerősítéssel és megmentette az orosz fegyverek diadalát. A maroknyi orosz katonaság vitézi önvédelme Szamarkandban a legragyogóbb hősi cselekedetek közé tartozik Belső-Ázsia legutóbbi háborújának történetében.

2. Szamarkandban.

Az egykor oly jelentékeny Szamarkandnak manapság mindössze 37,000 lakosa van. Nagyobb részük szárt és tadzsik. Az oroszok száma 4000. Perzsák, afghánok, hinduk, kirgizek, arabok, cigányok és más törzsek is élnek a városban. És sok zsidó. Ezek külön negyedben laknak. Borotválják a fejüket s csak a halántékukon hagynak meg két hosszú hajfürtöt. A szártok megvetik őket.

Kásгарon és Szamarkandon át vezetett valamikor a legfontosabb kereskedelmi út Indiából Bokharába és Kínából Európába. A vasút Szamarkandot hogy úgy mondjuk, 1500 kilométerrel közelebb hozta a civilizációhoz. Azelőtt a város el volt szigetelve a világtól Ázsia belsejében, a posta egy hónap alatt jutott el oda Pétervárról. Most kényelmesen, vasúti kocsiban utazhatunk Timur fővárosába.

Karih név ezt jelenti: *arannyal fődött*, vagy pontosabban: *tillahokkal* (kis aranypénzekkel) *fődött*. Valószínű, hogy valamikor részben aranyozott volt a teteje. A 17. század elején épült, s így valamivel régibb, mint szomszédja a Sirdar.

A Sirdar medressze Szamarkand legszebb régi épületei közé tartozik. Szépségben vetekedik a Bibi Khanum-mal és a Gur Emir-rel (Timur síremlékével). Minaretjei magasabbak, mint a középső építmény és egy kicsit oldalt billentek, de ferdeségük nem feltűnő. A két medressze között az a főkülönbség, hogy a Sirdarnak két dinnyealakú csodálatosan szép kupolája van.

A medresszék tövében gyümölcsárusok, pénzváltók, irtokok, borbélyok üldögélnek, naplopók egész hada bóbiskol vagy szemléli révetegen a körötte zajgó életet. Egy gyümölcsáros, fején lapos kosarával, hangos szóval kínálhatja áruját. A kétkerekű kordék — *arba* — karavánok, lovasok, számaron nyargaló népség, árusok, asszonyok, gyerekek és dervisek szakadatlan nyüzgése megérezte, ha nem tudtam volna is, hogy a Rigisztan-tér Szamarkand szíve.

A Rigisztán, az iszlam három főiskolájával körülvelt tér egyenesen lenyűgözően hat az idegenre. Az az érzése az embernek, hogy Ázsia legszebb terén áll s Európának is aligha van ennél szebb tere.

Az egyetlen tér, amelyet láttam s amely hozzáfogható, a Meidan-i-sah — a Király-tér — Iszfahánban. De ez is inkább óriási nagyságával, mintsem a környező s viszonylag eltörpülő épületeivel ragadott meg. Szamarkand főtere élénk varázsolja a kort, amikor a Rigisztán pompás medresszéi újak voltak még, s a szivárvány minden színében pompázó fayence-burkolat a szemet kápráztatta, amikor a nagyszerű csarnokokban összegyülekeztek a tudós vendégek és hatalmas királyok drága ajándékokkal halmozták el a híres tanintézeteket.

Ha belépünk a városba, az utcák mentén csupa szárt boltot és árusító-bódét találunk. Kis lapos, oszlopos tetők alatt asztalszerű táblákon hevernek az árúcikkek. Kelet felé beljebb haladva a városba, kis háromszögletű térre érünk, közepén a zavaros vizű «piac medence» (Hausz-i-Rigisztán). Mindenfelől boltok és raktárak. A háromszögletes téren túl, nagy négyszögletes tér következik, a híres Rigisztán.

A Rigisztán három oldalán emelkednek a mohammedán-ság legpompásabb medresszéi,* a negyedik oldalon alacsony házak és boltok sorakoznak. Balról van az Ullugh Bég medressze; óriási homlokzatát csupa tündöklő fayence borítja. Timur unokája, Ullugh Bég, építette 1420-ban.

Ha a szárt városrész ház- és úttömkelegét át akarjuk tekinteni, leghelyesebb mindenekelőtt megmászni az Ullugh Bég medressze 40 méternél magasabb ferde minaretjeinek valamelyikét. Tömör oszlop körül felcsavarodó csigalépcső visz fel rája. 76 magas lépcsőfokon jutunk fel a szűk torony tetejébe. Minthogy csak ritka közökben van nyílás a torony falában, a szűk lépcső meglehetősen homályos, sőt helyenkint olyan vaksötétség honol, hogy tapogatózunk kell. A lapostetőre felkapaszkodva, elálmélkodunk a nagyszerűségében párját ritkító gyönyörű kilátáson. Nyugaton az orosz város fehér házai és gazdag parkjai. Északkeleten Timur pompás medresszéje, a Bibi Khanum. Ugyanabban az irányban pillantjuk meg magas kilátónkból a Tíllah Karih és a Sirdar medresszét. Ezeknek a homlokzata is a Rigisztánra néz. Az előbbiről jórészt lehullott már a fayence-burkolat. Kupolája bedőlt, de hengeralakú talapzata, amelyen nyugodott, szilárdan áll. A *Tíllah*

* *Medresze* vagy *medressze* arab szó. Iskolát jelent. Mohammedán országokban a vallástudomány körébe tartozó ismereteket tanítják ezekben a főiskolákban. Az iszlám virágzása idején exakt tudományokat is tanítottak.

Északnak, délnek és keletnek fehér háztenger — alacsony, szárt agyagházak, lombok közül kicsillanó lapos tetőikkel. A várost gyümölcsöskertek őszi színpompájú tarka koszorúja övezi.

Délnyugattól északkeletig sík a látóhatár, egyebütt köröskörül ködszerű halvány színekbe burkolódzó hegyhátak emelkednek. Dél-délnyugaton Timur sírjának gyönyörű kupolája, délen a *Csihil Duhteran* («negyven leány») sírjának romja tűnik szemünkbe. Dél-délkeleten egy ősrégi kupola bukkan ki a lombok közül. Ez a *mazár*, vagy szent-sír, Khodzsa Abdu Derun temetkezőhelye. Az északnyugati magaslatok felett elmosódó fehér fénybolt világol: a város védőszentjének, Csopan Attának és a pásztoroknak a sírja. A név maga ezt jelenti: *a pásztorok atyja*. Itt volt Mirza Ullugh Bég híres csillagvizsgálója, ahol a róla elnevezett táblázatok számításait végezte. A domb lábánál van Timur Lenk hídjá. A híd két óriási íve csaknem derékszöget alkot. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a Szerafsan két ágra szakad, az Ak-darjára és a Kara-darjára (a fehér- és a fekete folyóra); valószínű, hogy ez a sajtáságos híd az elágazás helyén hidalta át a folyót.

Sohsem felejttem el azt az órát, amelyet az Ullugh Bég medressze minaretjén töltöttem; kevés kép van, amely oly mélyen bevésődött az emlékembe, mint az onnan elém táruló nagyszerű körkép. Kitűnő áttekintést kaptam a városról. Megkezdhettem tervszerű vándorlásomat a városon keresztül.

A toronyból leszállva, első utam a Bibi Khanum medresszéhez vitt. A nyugati főiskola, a tulajdonképpeni Bibi Khanum a legszebb és legeredetibb. Az óriási kapuboltozat mindkét oldalán vele szilárdan összeépített minaret szökik a magasba; felfelé valamicskét karcsúsodnak. Keresztmetszetük sokszög, nem kör. Az épület felett ha-

talmas kupola feszül. Nyugati fele beomlott ; a beszakadt résen át láthatjuk, hogyan épült a kupola. Magas boltozatát egy másik kisebb kupolának támaszkodó falak támasztják alá sugarasan. Ilyenmódon a kettős kupola belseje, a narancs gerezdjei módjára, több részre osztódik. A kupola még meglevő részét tengerzöld fayence borítja. A Bibi Khanum teljes összedőléssel fenyeget. Falain olyan rések tátonganak, hogy át lehet mászni rajtuk s a fayenceburkolatból jókora darabok lehullottak. Nem messze tőle nyúlik a magasba egy szabadon álló minaret.

A Bibi Khanum medresszét Timur alapította 1385-ben. Kedvenc feleségéről, Bibi Khanumról, a kínai császár lányáról, nevezte el. Feljegyezték, hogy Timur, amikor elkészült az épület, haragra gerjedt, mert alacsonynak találta a főkapú boltozatát, az egész építményt lerontatta és újra építtette. Maga ellenőrizte az építés munkálatait s minthogy akkoriban beteg volt, napról-napra hordszéken vitette magát az épülethez.

A monda szerint Bibi Khanum kérte Timurt, hogy holttestét ne temessék a földbe ; azt szeretné, ha koporsója a föld felett lebegne. Erre a célra építtette Timur a medresszét. Nagy földalatti folyosókat és sírfülkéket boltoztak alája. Amikor készen volt és Bibi Khanum megnézte, egy nagy kígyó kúszott elő a boltozat alól. Meg akarták ölni a mérges állatot, de a királyné védelmébe vette és dédelgette. Amikor meghalt, minden kincsét, ékszerét rája adták és koporsóját a boltozat alá helyezték. Megtudták ezt a rablók, belopódtak a kriptába és kifosztották a sírt. Amikor ki akartak osonni a kincsekkel, előbújt a kígyó és halálra marta őket. Ez a monda szövődik a Bibi Khanum medresszéhez.

1890 november 4-én ellátogattam a Gur Emir síremlékéhez. A mecsetszerű épület a szárt város északnyugati határán, jelentéktelen domb tetején emelkedik. Árnyékos

út vezet hozzá; csakhamar megpillantjuk szép kupoláját. Kapuboltozata meglehetősen megrongálódott, minaretje csonkán mered az ég felé. Ez a világhódító sírja.

Boltíves folyosón át lépünk be az előcsarnokba. Egy mollah ül ott, írárok és könyvek között. Elkísér a sírkápolna magas boltíves csarnokába és segít kibetűzni a sírkövek feliratait.

Figyelmünket egy hosszú, keskeny kő ragadja meg. Feketészöld színű. Felülete, ahol feliratok és díszítmények nem vésődnek bele, síma és fényes, mint a tükör. Nefritből van és alighanem ez a legnagyobb nefritdarab, ami a világon van; hossza 180, szélessége és magassága 45 centiméter. A kő a közepén végigrepedt. A monda szerint Nadir Sah, a perzsa hódító, vágatta ketté a követ, hogy megkisebbitse vele a halottat, akinek a tetteit szerette volna túlszárnyalni. A fehér kő-koporsón nyugvó nefritdarab Timur sírköve.

A helyiség alabastromfalait a Koránból kiragadott idézetek ékesítik. Egyik helyütt ezt a feliratot olvassuk: «Ha még élnék, reszketnétek ti emberek».

A mollah tíz lépcsőn levezetett egy alacsony sötét sírboltba. Meggyújtott tíz gyertyát s a gyertyák pislogó világánál megmutatott hét sírkövet, közöttük Timur igazi sírkövet. A hódító testét 1405-ben pézsmával és rózsavízzel bebalzsamozva, vászonba göngyölve, ébenfakoporsóban, ez alá a kő alá temették.

Az oroszok már több ízben fel akarták szaggatni Timur sírját, de mindannyiszor visszariadtak; féltek tőle, hogy megbántják vele a szártokat.

A világhódító porai felett emelkedő emlék rendkívül jó állapotban megőrződött s még századokig dacolni fog az idővel. Csak a magas nyugati kapuboltozat omlott be részben, a fayence-burkolat is lehullott róla és ezzel elvesztette leghatékonyabb védelmét a légköri behatások

ellen. Valószínű, hogy a tátongó repedéssel keresztülszántott kupola is hamarosan a kapu sorsára jut. Az ősi emlék védelmére mindössze annyi intézkedés történt, hogy eltiltották a fayence- és márványlapok leszaggatását. Ez a barbár sport még néhány éve virágjában volt — az európai turisták nagyobb dicsőségére. Sajnos, az ellenőrzés nagyon lanyha most is. Szárt gyerkőcök, a sötétség leple alatt, odalopódnak a medresszékhez, leverik róluk a fayence-lapokat, elrejtik a ruhájuk alá és eladogatják az európai utazóknak. Hozzám is hozott egy fiú ilyen fayencedarabokat a Bibi Khanumról és egy szép márványtáblát a Timur síremlék belsejéből. Minthogy már úgyis le voltak verve s mindenképpen veszendőbe mentek volna, megvettem őket négy rubelért.

Timur sírja Szamarkand legnevezetesebb látnivalója.

A szártok hódolatos borzadállyal közelednek a Gur Emirhez. A síremlék belsejében néma hallgatásba merülnek, legfeljebb suttogva beszélnek. A kupola pusztá megpillantása emlékezteti őket arra az időre, amikor egész Ázsia a zsarnok igája alatt nyögött. Maiglan is, ha jókedvű társaságban a nevét említik, elnémul a kacagás és a tréfa, mintha a zsarnok szelleme a sír mélyéből is kihallgatná a vidám beszélgetést. Oly félelmetes volt ez a fejedelem, hogy alattvalóinak utódai mai nap is, fél évezreddel a halála után, fölkelnek a helyükről, ha a nevét kimondja valaki.

Amikor november 5-én kikocsiztam a szárt városba, már a külvárosban elcsodálkoztam az utcák mozgalmas, hullámozó életén. A Rigisztán-tértől a Bibi Khanumig lehetetlen volt másképp, mint lépésben, hajtani és a kocsis kénytelen volt szüntelenül hangosan kiáltozni, hogy a lovagló és tevén nyargaló emberekkel és temérdek széles arbával össze ne ütközzünk. Az egész város talpon volt és mindenki sietett. Vásár napja volt. Minden szerdán és szombaton összegyűlnek a környékbeli szártok és ellepik

a várost áruikkal. Nemcsak a bazárokból hullámzott a szokottnál mozgalmassabb élet, a Meidan Bibi Khanum-on, a Bibi Khanum medressze előtti szabad téren is nyüzsgött a sok falusi árus és gazda. Rögtönzött állásokat ütöttek fel és zsidongva kínálgatták portékáikat és terményeiket. Elfátyolozott asszonyok, gyermekek és dervisek is feltűntek a tömegben. Ősidők óta mindig voltak Szamarkandban különféle dervis-szerzetek.

Paikabak Szamarkand rosszhírű városnegyede. Ott laknak a táncosnők. Ez a városrész kívül van a Vörös-kapun, amelyen át visz az út Bokharába.

Paikabak minden háza megannyi tánchelyiség. Afféle «lokál». Az utcáról rendszeresen az udvarba kerül a betérő vendég, onnan falépcsőn jut be a lakásba, amelynek egyik szobájában zajlik a tánc. A földszinti helyiségeket rak-tárak és bazárok foglalják el. A tánchelyiség gazdája naphosszat az ajtó előtt ül és csalogatja a vendégeket. A szoba a megszokott szegényességgel van berendezve, földjét gyékények borítják. A táncosnők Ázsia mindenfajta népéből toborzódnak. Legtöbbje tadzsik és üzbég lány, de perzsák, afghánok is kerülnek közöttük. Valamennyi fiatal. A 12—13 éves leány sem ritkaság. Sok közülük nagyon csinos, kivált az afghánok.

Az ázsiai népek művészetként becsülik a táncot; a táncosokat és táncosnőket, ha ügyességükkel kiválnak, olyan csodálat övezi, akárcsak a leghíresebb színészeket. Maga az európai is elámul azon a hajlékonyságon és erőn, ami ezeket a táncosokat jellemzi; növekvő érdeklődéssel kíséjük fürge mozgásukat, jóllehet távolról sem mondhatók kecseseknek a mi fogalmaink szerint. Mozdulataik célja, hogy fölkorbácsolják a keleti ember érzékiségét. Akárcsak Perzsiában, a táncolók egész teste vonaglik, forog és hajladozik. Fejüket dobálják, karjaikat lóbálják, újjukkal csettintenek és dobognak a lábukkal. Mindezek

a mozgások a zene gyors ütemét követik. Az élénk zene új és új erőfeszítésre tüzei őket. A szamarkandi táncosnők tarka bő ruhát viselnek és teleaggatják magukat pénzekkel és csillogó fémlapokkal. Hajuk több hosszú fonatra bontva, rajtuk rojtok és egyéb ékességek csüggenek. Nyakláncokkal, karkötőkkel és gyűrűkkel díszítik magukat. Körmüket rendszeren hennával sárgásvörösre festik. Ha a házban lépnek fel, természetesen nincsenek lefátyolozva, egyébként is fölöttébb szellősen öltöznek.

A *bacsá*-knak nevezett fiatal legények tánca még könnyűvérűbb, mint a leányoké — ha ugyan ez lehetséges. Lányruhát öltenek, hajfonatokat, pénzeket és egyéb ékszereket viselnek. Megrendelésre fizetségért lépnek fel és művészekként megcsodálják őket. Némelyikük messze földön híres. Gyakran énekkel kísérik a táncot. Szövegét párbeszédes formában adják elő egyik-másik zenésszel. Kettőnél több táncos nem lép a porondra egyszerre. A *bacsák* sokat keresnek művészetükkel, igen gyakran azonban mégis a legnagyobb nyomorúságba sülyednek. Némelyiknek teázója van a bazároknak s mindig számíthatnak hűséges törzsvendégekre.

Habár az ázsiai táncokat mindenütt jellemzik bizonyos közös vonások, vannak a többiektől eltérő táncok, amelyeket különösebben egy-egy városról vagy vidékről neveztek el, ahol leginkább divatoznak. Ilyenek például a kásgari és a síraszi táncok és az afghánok táncai.

A zene roppant fontos náluk. A *bacsák* táncát férfiak, a lányokét nők kísérik. Játsszanak húros hangszereken, fuvolaszerű sípokon, dobbal és csörgődobbal. Húros hangszereik a kéthúrú *dutara*, a háromhúrú *szitara* és a négyhúrú *csetara*. Ezek perzsa szavak. A *szitara* és a *citera*; a *csetara* és a *gitár* szavak hasonlósága szembeszökő. A fémlapocskákkal befoglalt csörgődob abroncsát kecskebőrrel vonják be.

Az ázsiai tánc sajátja, hogy csak erre iskolázott személyek vesznek részt benne. A tánc «mint olyan» méltatlan és lealacsonyító. A nem hivatásos táncost kinevetnék, ha eszébe jutna táncra kerekedni. A tánc hirtelen mozdulatai nem illenek össze az ázsiai ember méltóságteljes nyugalmával. Az ázsiai csak *nézi* a táncot, gyönyörködik benne. Ez nem megalázó. Az európaiak tánca az ázsiai szemében egyenesen megbotránkoztató. Nem bírják felfogni, hogyan lehetséges az, hogy a férfi se szó, se beszéd, derékon ragadhasson egy nőt és vele keringjen, hajladozozon erre-arra.

*

Igen hálás, sokat nyújtó a kirándulás «Dániel próféta sírja»-hoz, Szamarkandtól néhány kilométernyire északkeletre.

Emelt helyen kis imaház. Nyitott csarnokának falain nagybetűs felirat: *la illaha il allah*. Az imaház előtt a szent sírja. A sír 22 méter hosszú. A szártok azt állítják, hogy a szent még sírjában is egyre nagyobbra nő, ezért aztán időről-időre meghosszabbítják a sírt. Fejtől fogadalmi ajándékok hevernek: agancsok, antilop és juhkoponyák, dombormű-vésztű lapos kövek. Kilenc csillogó fémgolyós végű áldozati karó a földbe tűzve, rajtuk apró lobogók, színes rongyok libegnek.

A domboldalokban és fent köröskörül terült el az egykori Afroziáb. Erősségének, házainak és falainak maradványai alig ismerhetők már fel. Csupa törmelékhalmoz, falomladék. A pusztuló emlékekből, régi érmekből megállapítható, hogy ez a félig mondabeli város igen nagy kiterjedésű volt és főként északra és nyugatra terült el a mai Szamarkandtól.

A mai orosz erősség messzenyúló falain belül emelkedett valamikor a bokharai emirek palotája. Ma kórház.

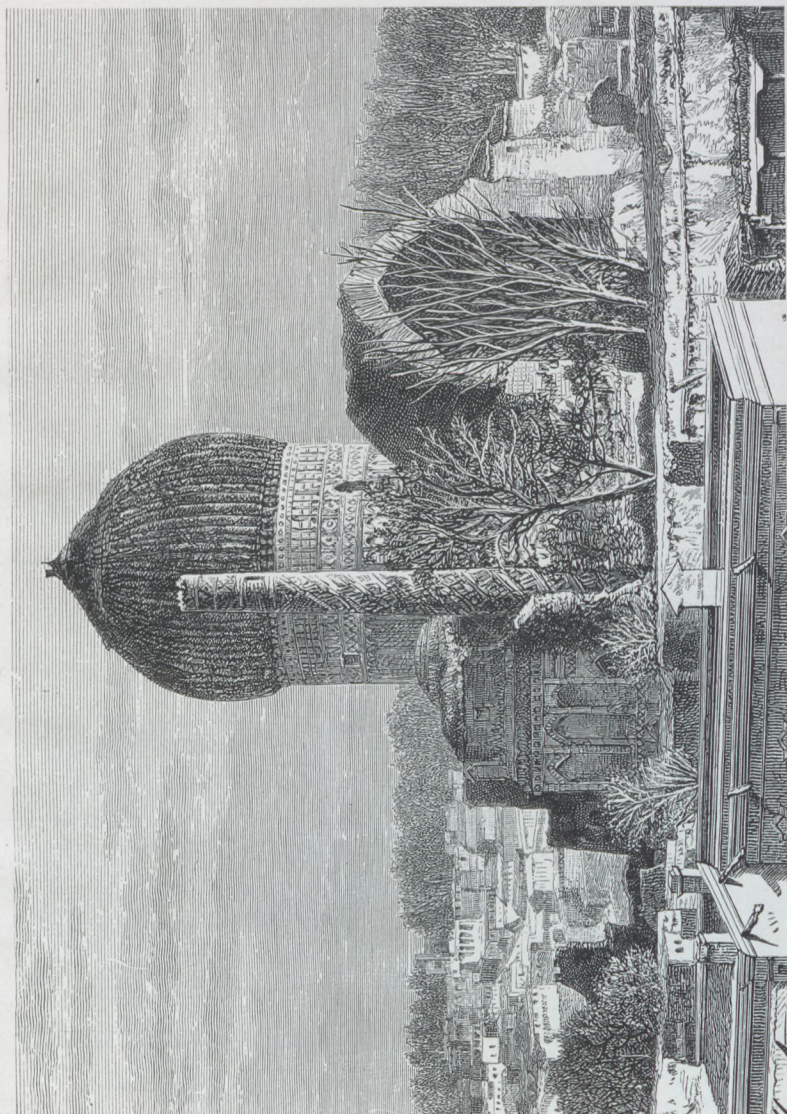
Ez az a hely, ahol Timur ítélkezett elevenek és holtak felett. Keskeny, hosszú udvart körülfogó egyszerű épület, egyik keskeny oldalán kiugró tornác. Hatalmas márványtömb hever itt; hossza $3\frac{1}{4}$ méter, szélessége $1\frac{1}{2}$ méter, magassága 64 centiméter. Ez a *kok-tás*, a «zöld kő». Timur ideje óta Bokhara minden emirjét ezen a márványtömbön koronázták. A trónra lépő fejedelmek törvényességét el sem ismerték, ha nem vetették alá magukat a *kok-tás*-on végrehajtott szertartásnak. A hatalom törvénytelen bitorlóit a *kok-tás*-on végezték ki. A mostani emir koronázásakor a *kok-tás* az oroszok birtokában volt. Az emir kénytelen volt egy szőnyeget elküldeni Szamarkandba, hogy takarják le vele a követ és úgy küldjék vissza; a szőnyeg ilyen módon annyira-mennyire alkalmassá vált, hogy a rajta megkoronázott uralkodót törvényesnek tekintse a nép. A kő félig földbe volt betemetve, amikor az oroszok rátaláltak. Ők szállították el mai helyére. Felirat nincs a kövön, csak arabeszek ékesítik. A száratok közül némelyek azt tartják róla, hogy az égből hullott alá.

* * *

November 6-án délelőtt Turkesztán főkormányzója, báró Vrevszkij, megjött Khívából. Fogadtatására Szamarkandba érkezett Kuropatkin és Annenkov tábornok. A főkormányzó bevonulásakor minden házon ott lengett az orosz lobogó. Az utcákat tisztára söpörték; ember ember hátán tolongott, mindenki csinosan, ünneplőbe öltözve. Az utcákat ellepték a rendőrök.

Lovas hírnök nyitotta meg a menetet. Nyomában egy csapat kozák. Utánuk a főkormányzó kocsija: Vrevszkij báró, oldalán Kuropatkin tábornokkal. A tömeg hódolattal üdvözölte a nagyurat, akárcsak valami ural-

Timur sírja.

Részlet Táskend városából.

kodót. Valóban, Turkesztánban a fő kormányzó nagyobb hatalmasság, mint egynémely európai fejedelem.

Másnap fogadtatás a fő kormányzónál. Én is tiszteletemet tettem a palotában, hogy megtudakoljam Vrevszkij báró véleményét a Tien-sanba tervezett utazásom dolgában. A fő kormányzó úgy nyilatkozott, hogy nagyon nehéz út áll előttem és a legkedvezőtlenebb évszakot választottam, de azért csak vágjak neki az útnak. El kell azonban látnom magamat eleséggel és meleg bundákkal, mert a Terek-daván (hágó) magas régióiban és Kelet-Turkesztánban ilyenkor rendesen kemény fagy uralkodik. A tábornok megígérte segítségét: gondoskodik kísérőkről, útleveleket, ajánlásokat ad, ellát ruhával és térképekkel és értesíti a hatóságokat. Néhány nap múlva készült vissz térni taskendi székhelyére, kért, hogy látogassam meg. Pokelov tábornok útján kiállított számomra egy egész Turkesztánra szóló útlevelet s a tábornok nagy tarantászt* rendelkezésemre bocsátotta Tászkendig.

Vrevszkij báró tekintélyes termetű, daliás férfi volt, 55 év körül. Magatartása mesterkéletlen, de méltóságos. Korábban vezérkari főnök volt Odesszában. Alig egy éve nevezték ki új állásába.

Másnap fogadósgazdámval átmentem a szárt városrészbe bevásárlásokra. Öt rubelért szereztem egy bundát, egy rubelért prémessapkát vettem. Nyolc rubelért nadrágnak való tevebőrt vásároltam. Egy általvető táskáért harmadfél rubelt fizettem. Mindez csupa szárt munka, olcsósága mellett tartós, alkalmas az előttem álló téli vándorútra, Ázsia belsejében.

1890 november 9-én este becsomagoltam az utazás folytatására kellő holmikat: ruhát, takarót, műszereket, jegyzőkönyveket. Éppen elég hosszúira nyúlt veszteglé-

* Orosz fedett kocsi.

sem Szamarkandban. Megtekintettem minden látnivalóját ; itt volt az ideje, hogy felkerekedjem. Nyakamon volt a tél. A Terek-daván hozzáférhetetlen magas tájai kezdték magukra öltetni fehér hópalástjukat.

3. A «koplaló-pusztaságon» át Táskendbe.

November 10-én alig pitymallott még, talpon voltam. Megreggeliztem és átüzentem a postaállomásra, fogják be a tarantászbba a trojkát (hármass fogatot) és küldjék mihamarabb. Kisvártatva jött is már a fogat dübörögve a hajnali utcán és nagy robajjal odagördült a szállóm elé. Fekete ernyő borult föléje, úgy festett az egész, mint valami apró kerekekre rakott széles, laposfenekű esetlen csónak. A középső ló a magasan ívelt járomszerű *dugan* alsó végeire erősített hámmistrángok között futott. A duganban a ló magasan hordja a fejét s ha még oly sebesen fut is, ügető lépést tart. A két szélső ló oldalt kifelé húz ; erősen félrefordulva, leszegett fővel, vágóban jár.

Pokelov tábornok tarantásza előkelő fogat volt azokhoz képest, amelyeket később használtam, de akárcsak ezeknek, nem volt ülése. Olyan volt, mint valami jókora láda. A fenekét szénával bélelték ki, abban kellett jól-rosszul megfészkelnem magamat. Ez nem is olyan nehéz, ha egy és ugyanazon tarantászon utazik az ember messze útra, mint ahogy én tettem Szamarkandtól Táskendig. Táskendben túl azonban a postával utaztam és minden állomáson kocsit kellett váltanom. Vesződéses dolog az örökös költözködés, csomagolás. Hogy ezt elkerüljék, sokan tarantászt bérelnék az útra Szamarkandban ; a kocsi aztán alkalmi fuvarral kerül vissza a gazdájához. A kocsi bére azonban meglehetősen költséges.

Útközben hamarosan rájön az utas, hogy kényelmesebb az utazás így, ülés nélkül. Tetszés szerint helyezkedhet el

az ember, kényelmesebben ül, jobban kipiheni magát és éjjel kedvére kinyújtózkodhat és alhat a kocsi fenekén. Perzsa szőnyegemet ráterítettem a szénára, általvetőmet a kocsi hátuljába raktam és úgy ültem ezen a puha ülésen bundámba burkolódzva. Hátamat nekivettem a kocsi hátsó falának, amelyet előbb ruháimmal kipárnáztam.

Elbúcsúztam a fogadóstól, csattant az ostor és a három ló fürgén gördítette a tarantászt Szamarkand széles utcáin. Az orosz városból kijutva, szabaddá tettük a *dugan* felső részére erősített bronzcsengőket és kellemes csilingeléssel folytattuk utunkat. A szél sebességével vágattunk keresztül a szárt városon. Jobbról Timur sírja emelkedett, balról megcsillantak egy pillanatra a Rigisztán pompás medresszéi — rég letűnt korok emlékei a modern város zűrös zavarában.

Szédítő iramban haladunk tovább. Egyik bazársor a másik után maradoz el mögöttünk. A nép kíváncsian bámul a gyalogosok, lovasok és arbák nyüzsgő sokaságában fürgén tovagördülő kocsi után. Egy órája már, hogy föléledt a város. A feketeszakállas szárt kocsis kíméletlenül hajt a tömegben. Éles kiáltozással riogatja félre az embereket, de oda se néz, ha össze-összeakad is a tengely egy-egy lomha arbával; az is megesik, hogy ráhajt a késve menekülő lovak bokájára. Végül is baj nélkül kikeveredünk a városból.

Az úttól jobbra gyümölcsösök erdeje pompázik. Itt ott apró falvak, udvarok, amerre nézünk, csupa rét- és szántóföld. Az út kitünő, kemény; fűzfazor árnyékában surranunk tovább. Kétoldalt tisztavízű *arík* (öntöző-csatorna) tartja nedvesen a fák gyökereit. Roppant élénk a forgalom. Egymást érik az arbák, tevekaravánok. Jó részt gyapotgöngyölegeket, nemez kötegeket, gabonát szállítanak Szamarkandba.

Féltízkor elértük a tömérdek ágra és arik-ra szakadó

Szerafsán-folyót. A négy első folyóág elég tekintélyes széles víztükör. Legnagyobb mélysége mintegy 60 centiméter volt. A kocsi fellépőjét elborította a sebesen rohanó kristálytiszt víz. Ha összettel ilyen bővízű a folyó, képzelhető, milyen jelentékeny víztömeg zúdul itt alá tavasszal és a nyár elején, amikor Karategin északi határhegyeiben megkezdődik a hóolvadás. Olyankor tarantászon nem lehet átkelni a folyón, csak a nagykerékű arbán. A folyó két partján várnak az arbák, hogy átszállítsák az utasokat. Tíz percbe telt, míg valamennyi folyóágon átkeltünk.

Tíz óra után megérkeztünk Dzsambai állomásra, egy nagy fehér kőházhoz. A kapu fölött ki vannak írva a távolságok versztekben. Megtudjuk, hogy Szamarkandtól idáig $19\frac{3}{4}$ verszt, Dzsambaitól Kamennij Moszt-ig ugyancsak $19\frac{3}{4}$ verszt, Táskendig $265\frac{1}{4}$ verszt. Szamarkandtól Táskendig tehát 285 verszt a távolság, vagyis 304 kilométer. (1 verszt = 1066,78 méter.)

Minden állomásnak van egy *sztarsiná*-ja, felvigyázója. Az vizsgálja meg az utasok útleveleit, ellenőrzi a lovak váltását. A *sztarsina* mindig orosz. Rendesen az állomás épületében lakik családotstul. A kocsisok és istállófiúk ázsiaiak, többnyire szártok, kirgizek vagy üzbégek. A kocsisok (jemszcsik-ek) 10 kopek borraivalót kapnak egy-egy utastól. Állomásról-állomásra más kocsis kerül a kocsira.

Az állomás épületében legalább egy nagyobb helyiség van, pamlaggal, székekkel, asztallal, tükörrel bútorozva. Cserépkályha is van a szobában. Ez a helyiség az utasoké. Fizetség nélkül pihenhetnek, megszállhatnak benne, de legfeljebb három napig maradhatnak. A *sztarsina* nem köteles élelemről gondoskodni. De azért helyenkint kapni tojást, csirkét, tejet. Az eleséget magával kell hogy vigye az utasember; kivált fontos a tea, meg a cukor — üdítőbb ital nem is képzelhető a hosszú, rázó út után. Szamovár van minden állomáson. Fejenkint 20 kopeket fizet érte

az utas. Az előcsarnokban mindig talál az ember egy fém mosdóberendezést. Szappan is van. De már a törülközőt nekünk kell magunknak vinnünk. Az utasok szobájában sohasem hiányzik a cár és a cárné, meg a trónörökös színnyomásos képe. Ágynemű nincs. Ha éjszakára marad az utas, leteríti a bundáját a pamlagra, betakaróztat a maga takarójával és ott alszik.

Rövid pihenő után váltott lovakkal, új kocsissal indultam tovább Dzsambaiból. A szántóföldeken a parasztok lapáttal szórták a gabonát, hogy a polyvája elröppenjen. A gazdagon díszlő növényzet rendkívüli termékenységre vall. Tevecsordák, gulyák és juhnyájak legelésznek a mezőn. Falvak és tanyák maradoznak el utunkban. Balról-jobbról hegyek tűnnek fel. Egy órai út után egy *Ak-tube* («a fehér domb») nevű faluba érünk. A falu tulsó kijáratánál vége szakad az árnyas fasornak, amely Szamarkandtól idáig kísért. Az út megromlott, széles ugyan, de gidresgödörös és poros. Sívár képet ölt a táj. Túljutottunk a Szamarkandot övező kerteken. Csak egy-egy *kislak* (téli falu) akad utunkba; se kertjük, se bazárjuk. A néptelen vidéket csak a fekete és szürke varjak seregei és verébrajok élénkítik. Egy távíróoszlop csúcsáról felséges sas pillant le ránk egykedvűen. Kevéssel délután Kamennij Moszt kapuja előtt negyedórára megpihenünk. Üzbég nyelven Tás-kuprink a falu neve. Mindakét név kőbányát jelent.

Lovakat váltunk és tovább csilingel fürge fogatunk a szürkéssárga élettelen pusztaságban. Itt-ott magas boglyákban szárad a téli tüzelőnek szánt steppei fű.

Többször egymásután átkelünk egy több ágra szakadó kis folyón. Alacsony hegyek közé érünk, rétegzett kőzetpadok bukkannak napvilágra. Délután öt óra felé völgy-szorosba érünk. A hely neve Tamerlán kapuja. De úgy is hívják, hogy *Jellan Öttö*, ami olyasfélét jelent, hogy «kígyó

ment el erre». Lehet, hogy a kígyókra vonatkozik ez a név, de az sem lehetetlen, hogy a kígyóvonalban kanyargó völgyre. A baloldali sziklafal símára csiszolt lapján két domborművű sziklafelirat van Timur unokája, Ullugh Bég és Abdulla Khán idejéből. Az első felírás ez :

«Az uralkodó, a Nagy úr, királyok és nemzetek legyőzője, Isten árnyéka a földön, a Szunna és az isteni törvények oszlopa, Ullugh Bég Koragan (isten nyújtsa meg uralkodása és kormányzása idejét) — isten segítségével hadba vonult a mongolok országába és le nem győzve visszatért e tájakra 828-ban (1425-ben).»

A másik sziklavészet így hangzik :

«Adatik tudtára a sivatagi vándoroknak, szárazföldi és vízi utazóknak, hogy a Kalifa helytartójának, a Mindenható árnyékának, a nagy Khagán Abdulla Khánnak, Iszkender Khán fiának 300,000 főnyi hadserege 979-ben (1571.) megütközött ezen a helyen Dervis Khán, Baba Khán és Barak Khán több más fiának seregével. Ebben a seregben a szultán 50 atyja fia és 400,000 turkesztáni, táskendi, ferghánai és dest-ikipcsaki harcos küzdött. Hála a csillagok kedvező állásának, az uralkodó hadserege került ki győztesként, leigázta a fentnevezett szultánokat és oly sok embert megölt ellenségei közül, hogy ezeknek a vére egy álló hónapig színesre festette a vizet innen Dzsizszakig. Hirdessétek ezt mindeneknek.»

Timur idejéből csodálatosképpen nem maradt fenn semmi sziklavészet, pedig ez a hely ma is a hódító nevét viseli. Nem egy forró ütközetet vívtak itten a Szerafsán termékeny völgyének birtokáért. Mongol és török bandák nyomultak «Tamerlán kapuján» keresztül nyugat felé s már Nagy Sándor erre vonult el macedónjaival Sogdiába az északon élő barbárok leigázására.

A sziklakapun átzuhogó folyót kocsisom *Uzóni*-nek nevezte. További útjában Dzsizsak-ot érinti a folyó s ezért arrafelé Dzsizsak a folyó neve. Ezen az emlékezetes helyen pihentünk meg.

Dzsizsak állomáson ismét lovat váltottunk, áthajtottunk az orosz városrész utcáin. Az utcákat világítják. A jelentékeny kiterjedésű régi szárt városrészen át vitt utunk tovább. Az egész Dzsizsaknak legalább 22,000 lakosa lehet.

Dzsizsakon túl megint sík, poros steppébe jutottunk. Kilenc óra alatt 103 kilométert jártunk meg idáig. A kocsi rázása és az öldöklő por kezdett kimeríteni, a fogat egyhangú csilingelése is álmosítóan hat. Szendergésemből minduntalan kikököntett a köveken és gödrökön táncoló kocsi.

Este bebugyoláltam magam birkabőrbundámba és végignyújtóztam a kocsi fenekén. Tisztán tündököltek a csillagok a szélcsendes hideg éjszakában. Belejutottunk a Golodnájába («az inséges pusztaság»-ba), amely északnyugaton összefügg az Amu-darjá és a Szir-darjá között elterülő *Kizil-kum* (vörös homok) sivataggal. A gyér steppei növényzettel borított Golodnáján üzbég nomádok legeltetik nyájaikat. Rejtély előttem, hogyan élhet meg az állat ezen a sívár vidéken, ahol úgyszólván nyoma sincs zöldelő növényzetnek. Egymástól messze távolságra akad egy-egy vízmedence. A perzsák *szerdab*-nak («hideg víz») nevezik ezeket a hatalmas méhkas formájú ciszternákat.

November 15-én reggel *Malek*-ben egy órát pihentünk és folytattuk utunkat az asztalsimaságú, szürke, kopár steppevidéken. Az út tisztára csak szekérynym; egymással párhuzamos, mélyen bemetsződő keréknyomokból keletkezett. Árok nincs az út mentén. Sokszor messzire letérünk az «út»-ról, hogy kikerüljük a mély kerékvágásokat. Teljesen sík a szemhatár, csak messze délen tűnik sze-

münkbe valami hegylánc. Az a hegy Ura-tube városától délre emelkedik. Messziről felismerszik a Szir-darjá, a Jaxartesz-folyó.

Mentől jobban közeledünk a folyóhoz, annál jobban élénkül a táj. Juh- és kecskenyájak, tevecsdordák legelésznek. Pásztoraik fehér birkabőr-subát viselnek. Komor, felhős az ég, a levegő nyugodt. Kellemes hűvös ősz. Egy helyütt több ezer munkás egyengette és árkolta az utat, alighanem a főkormányzó tiszteletére.

A folyómenti növényzet egyre felismerhetőbb. A partokat sűrű nád szegélyezi. *Kamis* a neve; ebből építik a nomádok kibitkáikat és a szártok a nyári kunyhóikat. Szalmafonású kibitka-alakú jurták egész sorai tűnnek fel, majd egy agyagból épült szürke, omladozó falu erődítmény. Megérkeztünk a révhez. Szárt *kislak* van ezen a helyen — agyag- és szalmakunyhók telepe. Hasonló egyszerű építésű nagy raktárakban őrzik itt a folyón átszállított vagy átszállítandó kereskedelmi árúkat.

Kocsisom ráhajtott a parthoz erősített tutajra, amely híd gyanánt szolgál a part és a komp között. A következő percben az óriási komp kint úszott a folyón. A tutajszerű alkotmányt magas korlát veszi körül. Egyik oldalt néhány pad húzódik meg, fölötte tető. Olyan tekintélyes nagyságú a komp, hogy egyszerre 12 árúval megterhelt *arba* ráhajthat lovastul, kocsisostul és ezenfelül még 12 teve. A folyó sodra viszi át a drótkötélhez erősített kompot. A kötéltulsó vége néhány kilométerrel feljebb van megerősítve a folyó kanyarulatánál. Hogy vízbe ne süljedjen a súlyos kötélt, vele együtt mozgó csónaktalpakon nyugszik. Két hatalmas kormánylapát van a kompon. Ha a balpartról kelünk át a jobbpartra, a hátsó, a balparthoz közelebb eső lapátot derékszögben a folyó sodra ellen fordítják s ugyanekkor az elülső kormánylapátot úgy fordítják, hogy hozzásimuljon a komp oldalához és ne aka-

dályozza ezt. A hátsó lapátnak zúduló víztömeg ellenállásra találván, ívben áthajtja a kompot. A komp sebessége a folyó sebességétől függ. A körív sugara a drótkötél, középpontja az a pont, ahol a parthoz van erősítve.

A folyó most lomhán folydogált, habár felszínén örvények mutatkoztak. Tíz perc alatt értünk át a túlsó partra. Ott is kötéltre erősített tutajhídon hajtottunk ki a szárazra.

Ez a kompberendezés orosz találmány. Szibériai folyókon is mindenféle megtalálható.* Igen célszerű és sok tekintetben pótolja a hidat. Csak télen van baj vele, amikor zajlik a folyó. Ilyenkor apró ladikon vergődnek át a jég között, hosszú rudak segítségével.

A Szir-darjá jobbpartján is vannak egyszerű jurták és kunyhók. Itt több gyapotkaraván várakozott a révben, Folytattuk utunkat. Csakhamar megérkeztünk a jókora Csínasz faluba. A falut 1865-ben foglalták el az oroszok. 30 orosz lakója van, a többi mind szárt és kirgiz. Ezek a szárt városrészben laknak, az oroszától 20 percnnyire. Áthajtottunk a tekintélyes bazárokon. A környék termékeny és sűrű népességű. Megművelt földek, kertek, apró falvak (*kislak-ok*) sűrűn követik egymást az út két oldalán. Itt jobban benne jártunk az őszben, mint Szamarkandban. A fák jórészt elhullatták már leveleiket, vagy őszi színt öltöttek.

Roppant élénk volt a forgalom. Lovon, tevéen és arbákon sok gyapotot szállítanak Szamarkandba. Az utasok között sok volt a kirgiz. A nők férfiasan ülnek meg a lovat. sokszor a férjeik mögött. Fehér prémekbe vagy köpönyegbe burkolóznak; lábukon csizma, fejükön valami turbánféle és baslik. Fátyolt nem viselnek, pedig jobban tennék, ha lefátyoloznák magukat, mert többnyire rettentő csúnyák.

* Magyarországon is tömérdek ilyen komp van. A Szamos, Tisza vidékén sok helyütt hidasnak hívják.

Ó-Táskend olyan mint Csínasz vagy a többi nagy falu. A Táskend előtti legutolsó állomástól a városig még 22 kilométer. Az utolsó állomáson már megérzik a nagy város közelsége. A forgalom megélénkült. Öt óra felé elérjük a külvárosi kerteket, de még félóra hosszat kocogunk hosszú fasorokon át, míg végre a Moszkovszkij Nomera szálló elé kanyarodunk. Kitünő szálló ez, a szoba tiszta és olcsó. Annál meglepőbb, mert a gazda is, személyzete is szárt.

Táskend története homályosabb, mint Bokharáé és Szamarkandé. A város régebben valószínűleg a mai Ó-Táskend helyén terült el. Akkoriban *Csacs* volt a neve. Így emlékezik meg róla Hszüen-Cang kínai utazó a 7. században és Firdúsi perzsa költő (939—1020) is ezen a néven említi híres époszában a Sahnámében. Arab írók *Sás*-nak írták a nevét s alighanem ebből lett a török nomádok nyelvén *Tás*. A hozzáfűzött *kend* szó várost jelent. Az idők folyamán Táskend a Mervben, Bokharában és Szamarkandban székelő uralkodók hatalmába került. Időnkint független nomád törzsek uralkodtak fölötté. Amikor Dzsingisz Khán meghódította az országot, fia, Dzsagatáj kormányozta Táskendet és környékét. Timur halála után utódai uralkodtak a város fölött, amíg Seibani Khán el nem foglalta. 1598-ban a bokharai Abdulla Khán elhódította a várost a kirgizektől. 25 évvel később a dzungárok vették birtokba. Az ő uralmuk 1769-ben szűnt meg. Attól fogva Táskend hihetőleg félig független fejedelemség volt, időről-időre Bokhara fennhatósága alatt. A 19. század elején a kokani Alim Khán foglalta el a várost. Annak az időszaknak a kivételével, amikor Kokan Bokhara uralma alatt állt, a helyzet az orosz foglalás idejéig változatlan maradt.

Csimkent elfoglalása után, 1865-ben, Csernajev tábornok Táskend ellen vonult. Ágyúzta a várost. Kiderült, hogy a város erősebb, mint hitte. Erre visszavonult Csimkentbe.

Mínt hogy tartott tőle, hogy a bokharai emir csatlakozik Táskendhez, legelőbb is a kis Niaz Bég erődöt vette be a várost vízzel tápláló Csircsik folyó partján. Azután földerítéseket végzett a város környékén, különösen északkelet felől. Az volt a titkos megállapodás, hogy a békés érületű oroszbarát párt megtámadja a védősereget és megnyitja a kapukat. Aznap, amikor ennek meg kellett volna történnie, megérkezett Kokan uralkodója, Molla Alim Kul, 6000 emberrel, 40 ágyúval és benyomult a városba.

Május 21-én Alim Kul 7000 emberrel megtámadta az orosz tábornok táborát. Az oroszok heves összecsapás után visszahúzódtak a város falai alá. 300 szánt elesett, köztük maga Alim Kul. A város lakói a bokharai emirhez fordultak segítségért. Az emir csapatai csakhamar fel is bukkantak és egy részük behatolt a városba. Csernajevek alig volt 2000 katonája és 12 ágyúja; nagyon is kockázatosnak tartotta, hogy megvárja, amíg az emir segélycsapatai egészen megszállják a várost, elhatározta, hogy június 27-én reggel támadást indít. A támadás a Kamelan-kapunál történt. Abramov kapitány megostromolta és felrobbantotta a kaput. A bennlakók szekerekkel, fákkal eltorlaszolták magukat és a torlaszok tetejéről élénk tüzelést indítottak. 28-án este elrendelte a hatóság a város átadását. Mihelyt ez megtörtént, teljes volt a nyugalom.

Még aznap este, alig hogy eltakarították a halottakat, Csernajeve tábornok két kozák kíséretében végiglovagolt a városon és megfürdött az egyik mohammedán fürdőben. A szántok bámulták bátorságot és szívükbe fogadták. Elnevezték Iszkendernek.

Táskend az orosz Ázsia legnagyobb városa. Népeességben felülmúlja Tifliszt is. Turkesztán főkormányzójának, a polgári és katonai hatóságok székhelye. Két külön városrészből áll: a régi szánt városból és az új — az orosz —

városból. Amannak 100,000 lakosa van, az új városnak 21,000.

A szárt város mintegy négy kilométerre van az oroszról nyugatra, de azt is mondhatnánk, hogy nincs is köztük távolság, mert a szélső kertek érintkeznek és az orosz házak egyre törpülő sora majdhogynem beleolvad a szárt házakba. Széles országút köti össze a két városrészt. Táskend nem sok érdekeset nyújt az idegennek. Sok mecsetje van, de egyik sem figyelemreméltó. A legelőkelőbb, a Medzsid-i-Dzsumé («Pénteki mecset») is csak fekvésénél fogva ötlük szembe. Színes fayence-dísz nincsen rajta. Bazárjai tekintélyesek. Nádtetővel fedett bazar-utcái szokatlanul szélesek. Az árusító bódék és állások mind fából valók. Ha tűzvész ütne ki, óriási pusztulást okozna.

Vrevszkij báró november 18-án visszatért körútjából székvárosába. A szártok Jarim Padisah-nak, félkirálynak nevezik a főkormányzót. Az általános fogadás során meglátogattam. Az audiencia alig egy percig tartott. Meghívtott ebédre aznap estére, hogy zavartalanul beszélgethessünk kásgari utam tervéről.

Mély hálával gondolok vendégszerető barátságára. Csaknem naponta nála ebédeltem. A maga kezével írott ajánló leveleket adott a városok kormányzóihoz és négy katonai vezérkari térképlapot Turkesztánról, 1 : 680,000 arányban — a legjobb és legtökéletesebb térképeket a beutazandó területről. Ezekhez a térképekhez nem juthat hozzá akárki; csak a főkormányzó engedélyével adhatók ki.

Táskendben megismerkedtem Grombcevszkij kapitánnyal, az orosz fölfedező utazóval. Akkor érkezett meg pámiri és északnyugat-tibeti utazásából.

Turkesztán fővárosának az éghajlata nagyon egészséges. A nyár és a tél hőmérséklete ugyan szélsőséges (a város kontinentális fekvése következtében), de a beteg-

ségek ritkák. A Bokharában és más belső-ázsiai városokban uralkodó betegségek jórészt ismeretlenek. Télen kemény hidegek járnak, de a hó kevés. A nyári perzselő forróság

Táskend szárt városrésze

elől, aki teheti; elmenekül a Táskendtől északkeletre emelkedő Csoikal-hegység északnyugati lejtőjére. Ott nyaral a friss hegyi levegőn Táskend előkelősége. A főkormányzó is ott tölti a nyarat s a többi oroszok módjára kényelmesen berendezett kibitkákban lakik.

4. Táskendből Os-ba.

November 20-án reggel útnak indultam Khodzsent felé. Az úton élénk volt a forgalom. Sűrű egymásutánban vonultak el a pompás hosszúszerű tevék karavánjai, szénával, fával, nemezzel, gyapottal és más árukkal megterhelve. Ez a baktriai tevé hazája. Mintha csak tudná, hogy nélkülözhetetlen állata az ország lakóinak, rendületlen nyugalommal lépeget az úton, amelyet elődjei tapostak évezredek óta.

Még az első postaállomás előtt hosszú fahídon átkelünk a Csircsik-folyó két ágán. Az első folyóág meglehetősen tekintélyes; tajtékzó tiszta vizet hömpölyget. Az idő kellemes, enyhe, borongós. Balról feltűnik a Csothal-hegy hótakart gerince.

Éjjel esett, de reggelre tiszta verőfényes időre virradtunk. Az út köves, a hullámzó térszín lankásan ereszkedik alá a Szir-darjához. Teljesen néptelen a táj.

A folyó hatalmas víztömege megkapó hatású. Agyag-, homok- és löszfalak között hömpölyög a folyó. Egy különálló magányos hegy kelet felé ívben elhajlítja a medret.

A hegyhez monda fűződik. Egy khodzsent-i lányért két kérő versengett. Egy üzbég és egy tadzsik. A lány azt mondta, ahhoz megy feleségül, amelyikük hamarabb eltéríti a folyót az útjából. A naív üzbég, néhány barátja segítségével, elkezdte hordani a homokot, kavicsot, sziklatömböket a folyóba. Így keletkezett a magános hegy a Szir-darjá partján. De a ravasz tadzsik megelőzte. Éjnek idején szalmagyékényeket teregetett ki a mezőn s mikor felkelt a Nap, a friss fényes gyékények csillogtak, mint a víz. Mutatta a lánynak: íme az új folyóág! A lány persze a tadzsiké lett, aki egy éjszaka kitérítette útjából a Szir-darjá hatalmas vizét, amikor az üzbég verejtékes munkájának még semmi láttatja nem volt.

Délen a távolban kék fátyolként feltűnik az Álai-hegység gerince. A balparton sárgalombú gyümölcsösök nyúlnak el messze. Köztük vonul meg az ősi Khodzsent városa.

November 21-én megérkeztem Khodzsentbe. Habár nagyon régi a város, nincs semmi látnivaló benne. Mint más meghódított városok Belső-Ázsiának ezen a vidékén, Khodzsent is két részre oszlik : az orosz és a szárt városra. Az előbbi igen kicsi és alig van több lakosa 250-nél a 350 főnyi helyőrségen felül. Az egész város népessége 35,000 körül van. A szárt város a maga bázárjaival és szűk utcáival teljesen hasonló Táskendhez.

Csak hat órát töltöttem Khodzsentben. Bejártam a várost minden irányban, aztán folytattam utamat kelet felé. Áthajtottunk a hosszú bazár-utcákon. Nagy volt a tolongás. Vásár napja volt. A jemszcsik nem kímélte a lovát; bele-beleütköztünk egy-egy arbába, felborítottuk egy mészáros tőkéjét, végül keskeny kanyargó útra értünk. Aki nem elég szemfüles a menekülésben, magára vessen. Gyalogjárók, lovasok és szamaragolók mind sietve lapulnak az agyagfalakhoz, hogy a tengely vége oldalba ne bökje őket. A szűkebb részeken ugyancsak kényes a helyzet. A szárt utcákat nem az orosz trojkához szabták. A lakosok bizonyára sajtó szívvel emlékeznek vissza arra az időre, amikor még az orosz postakocsik csilingelése nem verte fel nyugalmaikat.

A városból kifelé ismétlődik az előbbi képsorozat : messzenyúló kertek, áthidalt csatornák, az arbák hosszú sora, nagy kockaalakú gyapotrakományokkal, karavánok és lovasok, majd megint a kopár homokos pusztaság.

Korán felkelt a Hold; fénye enyhítette az átmenetet a sötét éjszakába. A holdfényben csillogó homoksivatagból hamarosan nagy fűcsomókkal benőtt steppébe jutottunk. Hol kemény és köves talajon jártunk, hol meg puha

homokon. Az út eleinte távolodik a folyótól, majd megint közelebb vonul hozzá. Balról-jobbról éppencsak hogy látszanak a Szir-darjá széles völgyésíkját szegélyező hegyek. Feleútján járunk a legközelebbi postaállomásnak, amikor kőkockán nyugvó, csapott tetejű gúlához érünk. Szamar-kand és Ferghána kerület határán vagyunk.

Ferghána hatalmas katlanvölgyben fekszik, magas hegyek között. Északon emelkedik a Csothal-hegység, délen az Álai lánca és az Álaifennsík. A tartomány középső részének a magassága 500 méter, az Álai-hágó 3000 méter a tenger színe felett. A csúcsok magassága eléri, sőt meghaladja ennek a kétszeresét. Tekintélyes gleccserei táplálják tavasszal és nyáron a Szerafsán-folyót. Ferghána határhegysége a postaút minden pontjáról nagyszerű tájképekben bontakozik ki. Uralkodó kőzetei a pala, mész, vörös homokkő, konglomerátok és kristályos kőzetek. Ahol a konglomerát a felszínre bukkan, kavicssvatagok keletkeznek. Perzsa névvel ezeket *dest*-nek nevezik erre felé.

A Ferghána-völgyön át folyik a Szir-darjá; felső szakaszán Narin a neve. A folyónak köszönhető, hogy ez a tartomány Belső-Ázsia legtermékenyebb vidékei közé tartozik. Azt tartják róla, hogy Mohammed négy paradicsomának egyike. Oroszország híres fekete földje helyett itt termékeny sárga lössztalajt találunk. Mint Kínában, Turkesztánban is óriási területeket borít a lösz. Sokhelyütt kopár sárga homoksvataghoz hasonló a táj; a lössztalaj gondos művelést és bőséges öntözést kíván, de meghálálja az áldozatot. A tartomány keleti részében kitünő öntözőcsatornában vezetik el a vizet a Szir-darjából. Nyugaton azonban olyan mélyen bevésődő barázdában folyik a folyó, hogy a lakosok nem bírják elvezetni a vizét. Meg kell elégedniök a hegyekből lezuhogó patakokkal. Ezek rendszeren sárgásbarnák a magukkal sodort lösz-iszaptól.

De vannak Ferghánában roppant terméketlen sivata-

Mohamedán mesemondó Táskendben.

Atturik mazâr Tâskendben.

gos vidékek is: kavics-, homok- és sós-sivatagok a Szirdarjától délre. A homoksivatagokban 10 méteres magasságot ritkán elérő buckák vannak. A nedvesség és a növényzet megköti a homokbuckákat és a bevetett területeket nem fenyegeti veszedelem. A sivatagi növényzet ellen írtó-háborút folytat a nép. Ha gátat nem vetnek neki, a földművelés fogja kárát vallani. Ugyanis főként a sivatagi növényzet hosszú gyökerei kötik meg a homokbuckákat. Nagy mennyiségben gyűjtik ezeket a gyökereket tüzelőnek.

Ferghána földjének csak ötödrésze művelhető. A többi sivatag és hegy. A lakott hegyek az oázisok füzérére szórítkoznak.

A népesség száma mintegy 950,000. Kétfélék ezek: letelepültek és nomádok. Az előbbieket főként üzbégek, nyugaton tadzsik telepések is vannak. A városokban rendszeresen vannak zsidók, hinduk, afghánok, perzsák. A lakosságnak közel egyharmada (kb. 300,000) nomád; részben kara-kirghizek, részben kipszakok. A kipszakok harcias, bátor üzbég törzs. A tulajdonképi kirghizek az Isszik-kul környékén élnek a Tien-sanban, az Altái hegy-ségben és a Pámíron. A kalmükök *burut*-nak, a kínaiak *ki-li-ki-ci*-nek nevezik őket. Ők maguk *kürgüz*-öknek mondják magukat. Vallásuk szerint mohammedánok, de a samánizmus* nyomai is mutatkoznak közöttük. Minden sátorfalunak (*aul*-nak) megvan a maga *ak-szakál*-ja (fehér-szakáll), vagyis főnöke és egy *báj*-a, vagyis bírása.

Télen a kirghizek egy része lehúzódik Ferghanából a völgyekbe, másik része a téli legelőkre vonul: a Pámír

* A szellemekkel való közvetlen érintkezés kultusza, *megszállás* és *lélektávozás* útján. Papjai a samán-ok. Némelyek szerint az ősmagyarok is ennek a primitív vallásnak hódoltak.

hóborította magasföldjére, az Álai-völgybe és a Terek-daván környékére. Az Álai-völgyben a földművelés felső határa 2800 méter. A kirghizek csekély része műveli a földet, legtöbbje marhatenyésztésből él.

De térjünk vissza a Ferghánán át vezető postaútra.

Karacsi-kum azt jelenti, hogy «rablóhomok». Így hívnak egy kertekkel körülvett nagy «kislak»-ot, amelyen át utunk vezérel. *Mahram* falu közelében lőréses erődítmény emelkedik a Szir-darjá partján. *Khodir* khán idejében, mint a khánság határszéli erőssége, 500 főnyi helyőrségével fontos szerepe volt ezen a helyen.

Ragyogó őszi reggelre ébrednek. Nyolc órakor 8 fokot mutat a hőmérő, jóllehet a víztócsákat még vékony jéglepel borítja. A felhők vékony fátylán át-áttör a Nap, tiszta és átlátszó a levegő. Dél felé világosan látható az Álai-hegység.

A postaút egyre távolodik a hegyektől; lassankint jelentéktelen dombokká zsugorodnak. A Szir-darjá közelségét elárulja a partjait szegélyző növényzet. A folyó tulsó partján, északon, a Csotkal-hegységhez tartozó tekintélyes hegy emelkedik. Csúcsát csillogó friss hópalást borítja. Csak a kislakok körül vannak megművelt földek, jelöl a talaj termékenységének. Egyébként szürke, sívár köves síkság köröskörül. Kilométereken át semmi, ami megragadná a figyelmet. Csak a táviróhuzal kísért mindvégig hűsége és versztenként egy-egy fehér-feketére mázolt oszlop, rajta a szám, hogy hány versztnyre járunk két-két állomás között. Kokan közelében változik a tájkép: a régebbi Kokan khánság fővárosát körülvevő kertek, szántóföldek és falvak gyűrűjébe értünk.

Kokan 55,000 lakosú város. Nem sokat mondhatok róla. Olyan, mint középázsiai testvérei. Kevés az említésre méltó épülete. A város közepén, a bazárok közötti téren, emelkedik egymással szemben a Hakim Ajim és a Szultan

Murad Báj medressze. Sem korban, sem nagyságban, díszességben és művészségben nem hasonlítható a samarkandi és bokharai főiskolákhoz. A tér harmadik oldalán tornyosul a kis Min Ajim mecset alacsony minaretje és kupolája. A három épület előtt sűrűn egymás mellett

Kolduló dervisek.

apró sátrak és árusító-bódék. Nyüzsgő élénkség. Az esetlen arbák csak még jobban megnehezítik a forgalmat. A bazar főutcáján csaknem szakadatlan a kocsik áradata mindkét irányban. Ha végig akar lovagolni valaki a bazaroson, be kell ékelődnie két arba közé, máskülönben nem győzi kivárni, míg elvonul a kocsikaraván. Sétám közben

nyolc dervis* körülfog. Vezetőjük rázendít valami énekre, a többi ismétli a visszatérő verseket. Megragadom az alkalmat, hogy lerajzoljam őket, aztán adok nekik valami csekélységet. Mint rendszeren ilyenkor, összecsődült a nép. A dervisek könnyen felismerhetők hegyes sapkájukról, rongyos ruhájukról, gyűjtőtasakjukról, és botjukról. *Divané*-nek vagy *kalenter*-nek nevezik őket. (Az előbbi szó *gyöngéelméjűt*, emez pedig *nagyobb*-at jelent.) Jellegzetes arcomat látni közöttük.

A lakosság főként üzbég, tadzsik és kirgiz, de zsidó és *tarancsi*** is akad a városban. A bazárban láttam néhány kínai boltot. Cégtáblájuk fehér rongy, kínai betűs felirattal.

Kokan utcái általában nagyon piszkosak, szűkek. Egyemeletesnél magasabb ház ritkaság. A mecsetek jelentéktelenek, rendszeren nincs is minaretjük. A karaván-szerájok udvarain tömérdek gyapotgöngyöleg van felhalmozva. A Medressze-i-Khán kiugróján mesemondók mesélgetnek a köréjük csoportosult hallgatóságnak. A Medressze-i-Khán mohammedán főiskola. Kétszáz molla (teológus) számára van hely benne.

A város a *Szoh*-folyóból kapja vizét. A *Szoh* az Álai északi lejtőjén ered s a *Szir-darjá* felé ömlik, de nem éri el a folyót, mert a várostól északra elnyeli a steppe, mint annyi más folyóját Belső-Ázsiának.

Másnap, november 23-án, még keresztül-kasul barangoltam a várost és délután három órakerobogtam tovább Margelán felé. A postakocsi díja Kokanból Margelánba öt és fél rubel. Kertek szakadatlan sorai között visz az út kelet felé. Alighogy kijutunk az egyik faluvég kertjei közül,

* A *dervis* perzsa szó. Jelentése: *ajtón ácsorgó*, vagyis *koldus*. Szegénységben élő, istenfélő, mohammedán aszkéták. Afféle vándorló kolduló barátok. Egy részük kolostorokban él.

** Ujgur eredetű nép. A turkmenek egyik letelepült ága. A *tarancsi* (tarandzsi) név szószerint *földművelőt* jelent.

már ott járunk a másik falu alatt. Kétfelől árok és fasor. Ameddig a szem ellát, csupa szántó föld és kert. Az öntöző *arík*-ok otromba fahidacskaí nagyokat hajtanak sebesen iramodó kocsinkon. A legközelebbi postaállomásig, Durmancsá-ig három órai út. Nyomasztó őszi este. A holdfény alig-alig dereng át a sűrű felhőkön. Negyedfél óra alatt futjuk meg az újabb 30 versztet a rákövetkező állomásig.

Másnap még három órai út Margelán első fehér házáig. Az első, ami szemembe ötlük, a kozák-kaszárnya. Udvarán éppen tornáznak a katonák. A postaállomás a legkülönb az eddig látottak közül. A jól berendezett, világos nagy szobákban kényelmesebben száll meg az utas, mint Orosz-Ázsia bármely más szállójában.

Margelán legnevezetesebb látnivalója Nagy Sándor sírja: a *Gur-i-Iszkender Bég*. A margelániak roppantul büszkék rá, hogy a macedóniai hős utolsó nyugalóhelye az ő városukban van. Nem Margelán az egyetlen város Belső-Ázsiában, amely igényt tart a dicsőségre, hogy a nagy hódító hamvai ott nyugosznak. Az állítólagos sír köré kis mecsetet építettek; ennek a jelentéktelen kis udvarán domborul a nagy falazott sír.

Novij Margelan, az új orosz város, 14 kilométerre van a régi szárt várostól délkeletre. Az orosz Szamarkandhoz hasonlóan sűrű ligetben rejtőzik a város. Csinos fehérkertés házai, széles tiszta, fasoros utcái is emlékeztetnek Szamarkand orosz városára. Az Álai-hegység közelségének köszönhető, hogy nyáron is hűvös, egészséges a város.

Mindenekelőtt meglátogattam Medinszkij tábornokot, a katonai kormányzót. Mondanom sem kell, hogy nyájas barátsággal fogadott. A turkesztáni orosz hivatalnokok rendkívül vendégszeretők. Medinszkij tábornok sem volt kivétel. Kért, töltsék néhány napot Margelánban, hogy legyen ideje előkészíteni utazásomat és tájékozást szerez-

hessen a Terek-hágón uralkodó hóviszonyokról. Kítünően ismerte az utat Kásgarba és Kásgaron túl is a Bedel-hágóhoz a Tien-san-ban. Azt jósolta, nagyon nehéz lesz az utam a Terek-hágón keresztül; sajnálta, hogy ilyen késői évszakot választottam.

Eredetileg arra számítottam, hogy november 27-e előtt elérem Os városát, ahol a postaút és a távíróvonal végződik.* A *dzsigit*-ek (futárok) ugyanis havonként kétszer, az orosz naptár szerint 1-jén és 15-én indulnak. Az volt a szándékom, hogy a 15-i futárral együtt indulok Osból. Medinszkij tábornok megnyugtatót, hogy függetleníthetem magamat a futár-járatoktól, mert külön dzsigitet indít a kedvemért.

November 27-én délután búcsút vettem Medinszkij tábornoktól és ismét rábíztam magamat egy rázós postakocsira. Keresztül száguldottunk az orosz város utcáin, majd néhány szárt utcán dübörögtünk végig és kijutottunk az országútra. Néhány postaállomást magunk mögött hagyva, egyhangú tájakon vitt az út Andidsán felé. Andidsán a kokani khánság egyik legrégebb és legkellemebb városa. Öntöző-csatornákkal szeldelt gazdag gyümölcsösök veszik körül. Utcái szélesek, tiszták. Ezen a vidéken az árukat lóháton és arbákon szállítják. Tevét, szamarat alig lát az ember.

Csakhamar megváltozik a vidék képe. Jellegzetes lösszvidékre érünk. A térszín érezhetően emelkedik délkelet felé. A talaj rendkívül száraz, finom sárgásszürke lösszpor. A talaj felszíne olyan laza, hogy az egyenetlenségek és gödrök alig-alig rázzák meg kocsinkat. Úgy suhanunk a kipárnázott úton, mintha puha tollban gördülnénk tova. A finom por sűrű felhőben kavarog köröttünk és csakhamar vastag lepellel borít be mindent a kocsiban; behatol

* Ma ott van a vasút végállomása.

a bőr likacsaiba, a szájba, megcsikordul a fogak között s úgy érezzük, meg kell fulladni. A kerekek lábnyi mélyen kavarnak a port s úgy permetezik széjjel, mint a gőzhajó keréklapátja a vizet. Utunk mellett vitt egy másik, másfél méter mélyen bevésődő régebbi szekérnyom; ez már nincsen használatban, a mélyútban járóknak csak a feje látszott ki. A folyómeder talaja főként konglomerát és kavics. Partfalai függőlegesek. Az egyenlőtlen színek pompásan megmutatták a vízszintes rétegződést. A ferganai lösszképződmények egészen másformák, mint a kínaiak. Nincsenek itt meg azok a hatalmas terraszok, a mélyutak és azok az élesen kivésott függőleges falak, amelyeket Richthofen kínai leírásaiból ismerünk.* Kínában ezek a terraszok roppant rövid idő alatt elnyelik a vizet, Fergánában a víz megáll rajtuk. Fergánában a lösszképződmények nem akadályai a forgalomnak, csak a legfelső rétegük lazul meg és azt vésik ki a kerekek. Kínában az utak besülyednek a laza anyagba és szűk folyosókká, mélyutakká válnak. Middendorf szerint az úgynevezett kurghánok nem emberkéz-formálta alakulatok; lösszhalmok ezek és úgy keletkeznek, hogy az időszakos áradások elhordták mellőlük a környező anyagot. A belső-ázsiai kurghánok már régideje fölkeltek a régészek figyelmét. Némelyek ősi erődítményeknek tartják őket. Sok helynévben fennmaradt a *kurghán* szó, különféle összetételekben. Tetejükön rendszeren romok, tornyok és falak találhatók, tövükben gyakran falvak és szentsírok vonulnak meg.

Mentől közelebb jutunk a hegylánchoz, annál szembe-tünőbbben kibontakoznak az alacsonyabb-magasabb csúcsok éles körvonalai. Távolság világoskék elmosódó színű hegyek bukkannak fel. A hegygerinceken megindultak az első téli hófergetegek, a völgyek fölött is terhes hófelle-

* És Lóczy és Cholnoky könyveiből.

gek lebegtek. Csak néhány apró falu esik utunkba. A legutóbbi útszakasz semmiben sem különbözik az előzőtől, hacsak abban nem, hogy a falvak sűrűbben következnek egymásra. A kunyhók tetején nagy szénaboglyák ágaszkodnak. Téli takarmánynak tartogatják. Kocsink begördül a nagy területen szétszórt Os városába. Még néhány verszt és délután kettőkor megérkezünk az állomás épületéhez, az óváros és az újváros határán. Os kellemes fekvésű csinos kis város.

Jobbról hatalmas, éles körvonalú hegy tornyosul a város fölé, a Taht-i-Szulejman. Csúcsán szentsír van. Állítólag Salamon király hamvai nyugosznak benne. A koronás költő és énekes is több helyütt el van temetve szerte Belső-Ázsiában, akárcsak Nagy Sándor.

November 29-én reggel meglátogattam a város előjáróját, Deubner ezredest. Pompás magányos villában lakik az Ak-bura jobbspertjén. Kertek és földek között kanyargó út visz fel a házhoz. Ablakából remek kilátás nyílik a gazdag, hervadó növényzetű völgybe és a festői kis városra. Orosz-Turkesztánnak ezen a legszeleső őrhelyén él már Deubner ezredes kilenc esztendeje. Felesége és egész gyerekhad osztja meg vele önkéntes száműzetését. Kívülük még néhány tiszt és polgári hivatalnokból áll a társaság. Az ezredes tudott már érkezésemről és régi barátként fogadott.

Meghánytuk-vetettük kásgari utamat. Az ezredes határozottan lebeszélte róla. Azt mondta, nem tudom, mire vállalkozom, ha tél derekán akarok nekivágni a Terekhágónak. Még a bennszülöttek sem utaznak ebben az évszakban. A kínai oldalról megérkeztek már az utolsó karavánok. Csak a hegyek közt felnöött kirgizek merészkednek ilyenkor a Tien-san magasabb öveibe. A merész, viharedzett dzsigitek is, akik a postát szállítják havonta kétszer Fergánából a kásgari konzulhoz, azok is gyakran

kénytelenek félútról visszafordulni a nagy hófúvásokban. A karavánok, ha olykor mégis szembeszállnak a kemény téli idővel, sokszor szelíd jakokat visznek magukkal, hogy folyosókat, alagutakat tapossanak a nem ritkán méteres hóba. Megesik, hogy a karavánokat burán (hóvihar) lepi meg a hágó magasabb tájain és mindenestől odavesznek a hófúvásban, vagy a fagyos szélvész pusztítja el őket. Ha magamért nem, szüleim és testvéreim kedvéért forduljak vissza — tanácsolta az ezredes; ő két hét múlva indul Pétervárra, csatlakozzam hozzá.

— A Demavend-vulkán megmászásáról is nyomatékosan le akartak beszélni — vetettem ellen — pedig az 1500 méterrel magasabb a Terek-hágónál. És lám, egészen szerencsésen sikerült a vállalkozás, igaz, hogy kedvezőbb évszakban. Most is kintartok elhatározásom mellett. El kell jutnom Kásgarba.

Amikor Deubner ezredes látta, hogy nem riaszthat vissza, megtett mindent, hogy utazásomat megkönnyítse. Odahivatott egy gazdag szárt kereskedőt, akinek karavánjai és bérbeadó lovai voltak. Ez a sokat utazott, tapasztalt ember azt tartotta, hogy négy ló elég lesz s melléjük egy kísérő. Minden lóért 60 kopeket követelt naponta és ellátást a kísérő számára; a pihenő napokért csak 40 kopeket számított. Véleménye szerint két hét alatt érjük el Kásgart; hat nap *Irkestam* az orosz határerőd, s onnan még nyolc nap Kásgarba.

Közlékeny, beszédes ember volt ez a kereskedő. Üzleti ügyben megfordult már Khotanban és Kerijában. Megerősítette Przsevalszkij adatait, hogy a Takla-makán hatalmas homoksivatagában el lehet jutni a Tárím-folyóig. Kerijából út visz a folyóhoz. Nyáron a rovarok és a vízhiány miatt nem járható az út, de télen, ha esett némi hó, nem nehéz az utazás, habár a Tárím-medencének ebben a részében olyan kemény a hideg, hogy tevével nem lehet

utazni. A Lop-nór tóról hallott, de ő maga nem járt arra.

Másnap jelentkeztek kísérőim. A posta-dzsigit kellemes, élénk külsejű középtermetű ember volt. *Kerim-dzsannak* hívták. Ő már kedvezőbben vélekedett, azt mondta, tíz nap alatt célnál leszünk, de csikorgó fagyot jósolt. Deubner ezredes is adott mellém egy dzsigitet. Fekete körszakállas pompás ember volt, amolyan rablóvezérképű, sasorrú, szeme élénk, mélyenülő. Bundát és csizmát akart vinni az útra, ezért 20 rubel előleget kért. Megszavaztam neki. Ennyi volt a havifizetése. Egyúttal megbíztam, szerezzen nekem egy *csagman*-t, szárt esőköponyeget. Pompás ruhadarab ez, tökéletesen vízálló. Esőben, hóban a bennszülöttek birkabőr-bundájuk fölé veszik fel a *csagman*-t; máskülönben a bunda hamarosan tönkremenne.

Este hatkor Deubner ezredes értem jött nagy fedett kocsijával, hogy elvigyen magához vacsorára. Naphosszat esett az eső; most rákezdett a havazás. Amikor este 11 óra felé szállásomra hajtottam, az egész környéket fehér hólepel borította. A hőmérsék fél fokra szállt a fagypont alá. Ez volt az első hó a városban, ebben az esztendőben.

5. A kara-kirgizek földjén.

December elsején, hétfői nap, jókor keltem, hogy megtegyem utolsó előkészületeimet az utazásra. Az eleséget, főzőkésztséget és egyéb felszerelést két szanduk-ba (szárt bőrtáskába) gyömösöltük. Félkilenc felé előállottak a lovak az állomáson. *Asur*, a szakács, főzelékfőlet, kenyeret és só vásárolt be jóelőre. Hozzáfogtunk a nyergeléshez és a lovak terheléséhez, nyeregbe szálltunk és kilenc óra tájban felkerekedtünk.

Égészen télies képe volt a városnak. Hó borította a házakat, mecseteket, bazárokat s a város közelében emel-

kedő különálló kis hegy is fehér hópalástba burkolódzott. Az utcákon s a bazársoron is jókora hőtömeg halmozódott fel. Egyik bolt előtt megálltunk, hogy korbácsot vegyünk. Csakhamar kijutottunk a házak közül és lépésben nyargaltunk tovább az agyagkerítéssel elkerített gyümölcsök között. Amikor az utolsó kert is mögöttünk maradt, kinn voltunk a hófehér csillogó mezőn. Nyomban fölkellett tennünk a hószemüveget. Asur is feltette. A kirgizek úgy védik a szemüket, hogy az orrukat és a szemük alatti tájat korommal bekenik. Ezenkívül pedig az a szokásuk, hogy amennyire csak lehet, a ló fekete sörényére néznek.

Egész nap keményen havazott. Reggel hétkor négy fok volt a hideg a fagyponthoz alatta; délelőtt valamicskét emelkedett. A talaj tiszta lösztalaj. Az út keskeny, kanyargó sárga csík a fehér hólepelben. A föld még nem hült le eléggé; a hó elolvadt a lovak és tevék lába alatt. A lovak sokat csúszkáltak, csetlettek-botlottak a síkos agyagtalajon.

Egész napi utunkban igazi löszvidéken jártunk. Az alacsony halmokon mutatkozott a függőleges formálódás folyamata. Patak, csermely függőlegesen bevésődtek a talajba. A lösz-agyag rétegenként homokkal és kavicssal váltakozott s ezek a rétegek többhelyütt felszínre törtek. Balról sík lapály terült el, rajta szarvasmarhák legeltek. A növényzet elsárgult már és jórészt hó borította. Jobbról jelentékeny magasságba szöktek a dombok, de oly sűrűn havazott, hogy a kilátást meglehetősen elhomályosította. Általában menedékesen emelkedett a térszín utunk irányában. Néhány apró kislak esett utunkba. Délben a bakkal-kirgizek és néhány szárt család lakta *Madi* faluban negyedórát pihentünk, hogy megvárjuk a hátramaradt málháslovat.

Madi és Langar között nem változik a tájkép, mindössze, hogy most az út mindkét oldalán lösz-vonulat kíséri. A lösz-hátak egyre közelednek egymáshoz, magas-

ságuk megnövekszik. Völgyoszorosba jutunk. A völgy mélyén tisztavízű patak csörgedez. Nyugodt a levegő, a hó függőlegesen hull alá a földre. Nem látja az ember, hol végződik a dombok gerince és hol kezdődik az ég. Némán kocog előre a kis karaván a hófúvásban. Itt-ott egy-egy tevéjét vontató magányos kirgizzel vagy kisebb csoportokkal találkozunk. Végül átkelünk egy hegyszakadék hídján és négy óra felé megállunk *Langar* félig behavazott menedékháza előtt.

Falu nincs is itten. Egy magányos kőház a völgyben, ennyi az egész. Az oroszok építették Os és Gulcsa között. Kis helyőrség tanyázik benne. A ház előtt néhány lombjavesztett fa és cserje, húsz lépésre tőle csörgedező patak. A *Langar* név maga is szállást, menedékházat, effélet jelent. Török szó. Sok ilyen *Langar* nevű langar van Nyugat- és Kelet-Turkesztánban.

Embereim letelepedtek az előszoba dömöckölt agyagpadlójára, begyújtottak a tűzhelybe; Ata báj bevezette a lovakat az ólba, szénát, gabonát adott nekik. Asur az ebédet főzte, Kerim-dzsán behordta holmimat a vendégszobába. Ott rendezkedtem be éjszakára. Asur kitűnő szakácsnak bizonyult. Főzelékleves volt, főtt ürühússal. Néhány csésze forró tea hamarosan életet öntött tagjainkba. A szobában hat fok volt; ott is begyújtattam. A hely tengerszínfeletti magassága 1700 méter. Az idő nem sok jót ígért. Ha már itt ilyen sok a hó és csípős a hideg, mi vár még ránk fenn a hágón?!

Körüültük a tüzet. A langari völgy hirhedt viharfészek, de most csendes idő járt. Néhány fahasábot löktünk a kandallóba, hamarosan vidáman fellángolt a tűz és fényt és meleget árasztott a helyiségbe. Bebujtunk bundáinkba és pompásan aludtunk reggelig.

Félhatkor arra ébredtem fel, hogy embereim a hamvadó zsarátnokot fújják, hogy lángra lobbanjon. Az éjjel

hat fokra szállt a minimum-hőmérő a fagypont alá. A havazás megszűnt. Teázás után felkészültünk az útra. Nap-hosszat mozdulatlanul ülni a nyeregben, fagyos mulatság, ezért most magamra vettem a Táskendben vásárolt birka-

Kirgiz.

bőrbundát és nemez-csizmát húztam. Megbecsülhetetlen ruhadarabok; a hideg és a szél nem járja át őket.

Nyolc óra tájban indultunk. Langar közelében van egy kis kirgiz szentsír. Az út meredeken indul. Az út mentén hóborította hegyoldalak szöknek a magasba, az ösvény

maga behavazva, csak egy sötét csík jelzi. Balról a hegyszakadékokban a ködön át apró fekete pontok tűntek fel: a kirgizek nemez-sátrai. Egyízben kirgiz lovasokkal találkoztunk. Kis zömök, izmos, hosszúsőrű lovon ültek, hatalmas birkabőrbundában, a fülükre lehúzott prémes sapkában, nemez-csizmában. A nők turbánszerű fövegben járnak; nyakukról és arcukról fehér kendő lóg le s ezt a nyakuk és álluk körül többszörösen körülkanyarítják. Egyebekben úgy öltöznek, mint a férfiak.

Egy ideig a Tallik-szu jobbpártján haladtunk fölfelé. Itt-ott jég hidalta át a kis patakot. Másfél órai lovaglás után elértük a Tallik-szu és a Kusab völgyeit elválasztó hegy hágóját: a Karaván-kul daván-t. (A *kul* tavat jelent, ebben az esetben egy közeli mocsarat, a *daván* pedig hágót. Mind a kettő török szó.) Lassan leereszkedtünk a valamivel keletebbre fekvő Tasa-davánhoz. A hegy keleti részében sokkal kevesebb volt a hó. Iszapos, sikamlós lösz-talajon jártunk. Balról függőleges falu, meredek szirtetek emelkedtek. Egyre-másra dübörögtek alá a legutóbbi fagyban lerepedezett kövek.

Lejutottunk az enyhén északkelet felé lejtő Kaplan-kul-síkságra. Ez voltaképpen völgykatlan. Kopár, hólepte hegyek veszik körül. A távolban megcsillant a kis Kaplan-kul víztükre. A partjára leereszkedő lejtőn rövid pihenőt tartottunk. Kirgiz sírkápolna van ott, körülötte apró sírok, némelyiken egyszerű sírkő. Tanyahelyünk mintegy hat méterre volt a kis tó felszíne fölött.

A tóba ömlő kis folyó sekélyes partját elsárgult *hamis*-(nád)-bozót lepte el. Kacsák röppentek fel a vízről. Galambot és varjat is láttunk a parton. Régebben királytigris is rejtőzött a nádasban, de már nem merészkedik oda. A tó neve, Kaplan-kul (Tigris-tó), arra vall, hogy régebben otthonos lehetett a tigris errefelé. A tó vize sötét-kék, szinte fekete és tiszta. A parton, a nádszálak közt

befagyott a víz. Hideg, nyirkos köd (*toman*) terjengett a tó felett. Felhő módjára gomolygott ki a völgyből a víztükör fölé s a tavat csakhamar elfödte szemünk elől.

A síkságról egy szűk szoroson át felkaptattunk a Silvedavánra. Egy óraker fönnálltunk a hágó tetején. Ha tisztább a levegő, elláttunk volna Gulcsáig; így csak Gulcsa kertjeinek halvány körvonalai tűntek szemünkbe. A hágóról fárasztó meredek úton ereszkedtünk le a Kusab völgyébe. A sárga lösz-talaj megint nyirkos volt és sikam-

Kirgizek.

lós. A lovak meg-megcsuszamlottak az araszos iszapban. Egész idő alatt az a kényelmetlen érzésem volt, hogy no most mindjárt az iszapban fogok henteregni. De a lovak biztosan «állták a sarat», s ha egyszer-egyszer lecsücsültek is, megint talpra szöktek. Üggyel-bajjal kecmereg-tünk át a vízerek és patakok vájta mély árkok meredek kaptatóin. Csaknem minden pataknak köves volt a talaja. Bizonyosága ez annak, hogy már keresztülvésték magukat a lösz-rétegen és elérték az alatta levő kavics- és konglomerát altalajt.

Lejutottunk a Gulcsa előtt szétterülő síkra. Átkeltünk

az itt félméteres vízű Kusab-folyón («Madárvíz»). Kisérőim *Jusalik*-nak nevezték a folyót. Alighanem ez a használatos kirgiz neve. Mint Déli-Fergána többi kis folyójának, amelyek az Álai-hegységből ömlenek le a Szir-darjá felé, a Kusab is északnyugat felé folyik. Ellentétben a többiekkel, a Kusab csakugyan eléri a Szir-darját és kristálytisza vize belevegyül ennek zavaros hullámaiba. A Kusab a Toldik-hágón ered az Álai-hegységben.

Három órakor belovagoltunk a falu kis karaván-szerájának a kapuján. A falu előljárója, Imám Báj, egy barátságos, kövér tadzsik fogadott. Agyagpadlójú, két ablaknyílásos helyiségben szállásolt el. Az üveget olajos papíros helyettesítette az ablakokon. A derék tadzsik, a falu ak-szakálja («fehér-szakállú», vagyis falu véne) rizst, főzeléket és ürühúst adatott nekünk. Asur pompás levest és ürühúsos rizspuddingot főzött belőle. A helyiség nem volt nagyon csalogató, a tűzhely füstölt, a nyirkos fahasábok sehogysem akartak lángra kapni. Füstjük marta a szememet, többször is kimenekültem a szabad levegőre.

A falu lakossága szárt, de kirgizek is élnek benne. Egy tucat ház, egyetlen utca és egy kis bazár — ebből áll a falu. A szomszédságban emelkedik az orosz erősség és a laktanyák. Gulcsa tengerszínfeletti magassága 1500 méter. Magas hegyek veszik körül. A völgyekben kirgiz *aul*-ok (sátorfaluk) tarkállanak.

Reggel áttört a nap a ritkuló felhőkön, csak délen csüngtek még sűrű fellegek a hegyerinceken. Imám Bájt megjutalmaztam fáradságáért és nyeregbe szálltam. Éstig 70 kilométeres hosszú út állt előttünk. Egyre jobban kitisztult az idő, végül felhőtlen kék ég ragyogott felettünk. Az éjszakai fagyban megkeményedett úton könnyedén kocogtak paripáink. Napközben meglehetősen forrón tűzött a Nap, helyenkint felengedett a talaj, de a völgyszorosokban és szurdokokban szilárd maradt az út.

Tadzsik és szárt lány.

Rosini tadzsikok.

Togolak-matii kozákok.

Eleinte a Kusab jobb partján kanyarogtunk, majd pedig egy balkéz felől betorkolló oldalvölgyet elhagyva, fahídon átkeltünk a folyó balpartjára. Kevéssel azután szűk völgybe jutottunk és két helyütt átgázoltunk a Kusab vizén. Habár a folyó függőleges lösz-partok között folyik, vize tökéletesen tiszta zöldeskék színű. Tavasszal nem így van. Amikor az Álai főláncán megolvadnak a hótömegek, a Kusab vize a lösz-falak pereméig dagad és szennyes szürkéssárga színt ölt.

Kevéssel dél előtt átkeltünk a kis Kara-davánon. A hágón túl festői szurdok mélyen bevésődő árkában zúg tova a víz. A szurdok völgy a Kizil-kurghán síkságán kitárul. Ez a sík kisebb mint a gulcsai, de ugyancsak hatalmas hegyek övezik. Előttünk hófödte lejtők tündököltek. A sík közepén, a folyó közelében van a magányos kis Kizil-kurghán karaván-szeráj — a folyó felé nyitott egyszerű vályogépület, előtte oszlopokon nyugvó gerendatető tornác. A karaván-szerájon túl fahíd visz át a folyón. A balparton rendkívül bizarr alakzatokat öltő vörös lösz-lerakódás izzott-ragyogott. A folyóra tekintő fal függőleges volt és úgy hatott, mintha emberkéz faragta volna ki. A megtévesztésig hasonlított valami kerek tornyú mellvédes erődítményhez. Alighanem erre a sajátos alakulásra vezethető vissza a neve, *kizil* ugyanis vöröset, *kurghán* erődöt jelent. Félórával később balkéz felől megpillantottuk az ősi Kungalik-erőd alacsony falmaradványait. Embereim beszéltek, hogy az erődöt a kínaiak építették.

Kizil-Kurghánon túlkerülve, a völgy ismét összeszűkül. A folyó itt teljesen függőleges partfalak között 30 méter mélyre bevésődött. Az út szélén birkák és marhák legelésztek a szegényes füvet. A szurdok legszűkebb, legszebb szakaszát *Jang-arik*-nak (új-csatornának) hívják. A levegő nyomasztó, mint valami pincében. A hőmérséklet három

fokra süllyedt a nulla alá. A napfény nem hatolt keresztül a szurdok homályán. A folyó zúgása sajtószerű visszhangot ver itt és túlzakolatla a márványkeménységű úton kattogó lópaták dobogását.

A szurdok legszorosabb helyén híd visz át a tátongó szakadékon. Mielőtt rámerészkedtem a rozoga pallókra, átküldtem a többieket magam előtt. Ezek a hidak rendszeren roppant rozszantak. A két hídfő kőből, agyagból, gallyakból vagy gerendákból van összetákolva. Két-három fatörzset fektetnek rájuk s ezekre rakják a híd vékony kerek gerendáit. A hídgerendák végeit megint fatörzsszel foglalják le és ezt kötömbökkel szilárdítják meg. A hidak szélessége rendszeren két méter ; hosszuk nem haladja meg a hat métert. Nagyon törékenyen festenek. Alighanem Khodír Khán idejéből valók. Némelyik olyan korhadtt, mohlepte, hogy inkább nagy kerülőt tesz az ember és átgázol a folyón. De a legjobb hidakon is csak egyesével lovagolunk át.

Este hatkor fáradtan, agyonfázva, éhesen megérkeztünk Szufi-Kurghánba. Kísérőim egyenesen a nyomorult kis karaván-szeráj elé nyargalnak. A Tien-sannak ebben a részében ezek a menedékházak rendszeren nem nyújtanak egyebet egy sötét ablaktalan agyagpadlós odunál s egy agyagfallal körülvett udvarnál. Azt hittem, itt is ilyen lyuk lesz a szállásunk, ezért rendkívül elcsudálkoztam, amikor Kerim-dzsán elvezetett az udvarban felütött kibirkához, amelynek belsejében vígan pattogott a tűz. A kitűnő Deubner ezredes figyelmességének köszönhettem ezt a meglepetést. Lovas kirgizt küldött előre Osból Szufi-Kurghánba, hogy ott tartson készen számomra egy nemezsátrat. Holmim elhelyezése után szőnyegekre telepedtünk s megmelengettük a tűznél dermedt tagjainkat. Asur első dolga volt vizet forralni és teát készíteni, hogy belülről is felmelegedjünk. Embereim börtokban tartott kis porcellán-csészéből ittak. Együtt ebédeltünk, aztán Kerim

nemeztakarókból és köpönyegekből ágyat vetett nekem. A többiek még néhány óra hosszat fönn virrasztottak a tűz mellett.

A rákövetkező december 4-i napot pihenőnek szántam, kísérom s alighanem a lovaknak is nagy öröme. Állataink is, magunk is fáradtak voltunk. Erőt kellett gyűjtenünk a másnapi útra, amely túlvisz bennünket a Tien-san főláncán. 1200 méter magassági különbséget kellett legyűrnünk Szufi-Kurghántól a 3700 méter magas Terek-daván tetejéig.

A fekete nemez-sátor, amelyet a török törzsek — turkmenek, szártok, kirgizek *kara-ui*-nak (fekete háznak), az oroszok *kibitká*-nak, a mongolok *jurtá*-nak neveznek, rendkívül kényelmes és célszerű szállást nyújt. Belseje mindig derűs és hívogató. Állandóan tiszta, üde a levegője, könnyebben lélezkik benne az ember, és örül neki, hogy a szelelőlyukon át naphosszat bámulhatja az ég egy darabját. Este beragyognak a csillagok a felszállongó füstön át és a Hold is bekukucska lakásunkba. Mondhatatlanul jól éreztem magamat ezekben a sátorokban.

A kara-kirgizek, akiknek a földjén jártunk, most télen-nyáron ilyen sátorban élnek. Természetes tehát, hogy ezek a nomádok, akik nemzedékek óta nem ismernek más lakást, mint az apjuktól örökölt *kara-ui*-t, ezt lassankint a tökéletességig javították. Ha meggondoljuk, hogy a sátor minden kellékét a kirgizlakta vidék szolgáltatja, elképzelni is alig lehet a viszonyokhoz jobban alkalmazkodó lakást. Meggyőződtem róla, hogy a kirgiz-sátor tudományos expedíció céljaira is a lehető legcélszerűbb lenne Belső-Ázsiában. Tágas, szilárd, nyáron hűvös, télen meleg.

Dél előtt udvariassági látogatást tettem Kara Báj-nál, az aul ak-szakáljánál. A kirgizek fogalmai szerint ezt el

nem mulaszthatja az idegen. Már reggel átküldtem hozzá egyik emberemet, hogy megkérdezzem, fogad-e. Azt a választ hozta, hogy örömet lát vendégéül. Két *kara-ui-ja* volt, mindkettőben egy-egy felesége lakott. Az asszonyok kítakarították az egyik sátrat és elmenekültek a látogató elől. Észrevettem azonban, hogy a másik sátorból kikukucsálnak. Kara Báj barátságosan elém jött és kirgiz szokás szerint két kézzel megrázta a jobbkezemet. Ugyanígy viszonztam a kézszorítást. Bevezetett a csinosan rendbeszedett sátorba. A sátor közepén vigan ropogott a tűz, körötte tiszta gyékények. Beszélgetés közben elmondtam neki útiterveimet. Egyik felesége csakhamar megjelent a *dasztarkhán*-nal: a kész lakomával. Fekete kenyeret, kitűnő vaját, rizslevest és zöld teát hozott. Minden nagyon ízlett. A leves forró volt. Facsészében szolgálták fel és fakanállal ettük. Étkezés után cigarettával kínáltam házigazdámat. A színivalót mindig nagy örömmel fogadják, de rendszeren a fordított végével veszik a szájukba. Napközben a kirgizek ritkán dohányoznak, inkább bagóznak. A rágnivaló dohányt kis zacskóban hordják magukkal. Egyesek valami egyszerű fajtájú vízpipát is színek.

Lakoma közben megfigyeltem a házieszközöket a sátorban. Egyik oldalt favederben víz volt a közeli patak-ból. A vizen fakanál uszdogált. A gyengén főtt rizst nagy famozsárban megzúzzák és meggyúrnák, mielőtt levest főznek belőle. A mozsarat fatörzsből vájják ki. A sátor egy részét felagatatott nádgyékénnyel elkerítik. Ez az éléskamra. Négy lábú lócán szép rendszeren egymás fölött a nemeztakarók, szalmazsákok, párnák és bundák, vagyis az ágynemű. Láttam még egy fakosarat. Ebbe ültetik a kis gyerekeket, amikor teveháton más tanyahelyre vonul a család.

Kara Báj elmondta, hogy a Szufi-Kurghánban élő kirgizek a szártlar-törzsből valók. Ötven kara-ui-juk van

itt. Kettesével-hármasával, de legfeljebb ötödmagukkal laknak a sátrakban. Az aul lakosainak a száma tehát 175 körül lehetett.

A kirgizek nyaranta a közeli hegyekben legeltetik nyájaikat, télen lejönnek a hegyekből az aulba, a téli tanyára (*kislak*). Szép napokon itt is a szabadban tartják

Kirgiz.

lovaikat. Rossz időjárásakor vagy kemény hidegben agyagból épült fatörzsekkel és gallyal fedett ólakban etetik őket. Tisztára a nyájaikból élnek. Éleség, ruházat és sok más belőlük kerül ki. Főként juhot, kecskét tartanak, de van szarvasmarhájuk is. Teve, jak is akad. A sátor körül tyúkok kapirgálnak. Hosszúszőrű, dühös, házörző kutyáik is vannak. Juhaik kitűnő fajta zsírosfarkú juhok.

Marhájuk kicsi és hitvány. Szelíd jakjaik jóval kisebbek, mint a tibeti fennsíkokon barangoló testvéreik. Máskülönben hasonlók; hihetetlenül izmosak, szarvuk kicsi, hajlott, alig látszik ki roppant sűrű, hosszúszerű bundájukból. Fejüket komoran leszegik. A jakot nyergesállatnak és teherhordónak is használják. Beidomítják, hogy fejükkel hóeke módjára utat törjenek a hófúvásban, ha karavánjaikkal vándorolnak téli időben.

Kara Báj nem volt gazdag ember; mindössze 60 juhot, 4 tehenet és 2 lovat tartott. Két feleségétől négy fia volt. A hegyoldalban kimagasló helyen álló két *kara-ui*-jából pompás kilátás nyílt a völgyre és az aul fekete sátraira.

Házigazdám társaságában ellátogattam 85 éves apjához, *Mollah Khoat Bi*-hez. Ő a kis község névleges akzakálja, de aggsága miatt tisztségét átengedte a fiának. A barázdolt arcú öregembert sátra előtt találtuk. A napon sütékérezett. Fölkelt, élém jött és kezét nyújtotta. Méltóságos udvariassággal hellyel kínált maga mellett. Keze reszketett, fejével öregesen bólogatott, de azért beszédes kedvében volt és élénken emlékezett fiatal korára. Sok minden történetet fölelevenített Jakub Bégről és Khodír Khánról.

Valamikor alattuk szolgált Kásgarban és Kokanban. Egy esztendőn át zászlóaljparancsnoka volt Jakub Bég a kínaiakkal való háború idejében. Khodír Khán 12 éves uralma idején ő volt a szufi-kurgháni «karaul» (őrállomás) parancsnoka; 20 éve már, hogy főnöke az ott élő szártlar-kirgizeknek. Ő előtte az apja, *Szufi*, volt az akzakál. Róla nevezték el a helyet Szufi-Kurghának. A főnöki méltóság öröklődik, s csak akkor választanak mást a falubeliek, ha az utódban nincs meg a rátermettség.

Mollah Khoat Bi egészen magányosan lakott a sátrában. Feleségei, testvérei, barátai régen meghaltak. Ő volt

a letűnt nemzedék egyedüli itt maradt emléke. A férfiak nagy tisztelettel bántak vele és minden fontos kérdésben tanácsát kérték. A szomszéd törzsbeliek is gyakran meglátogatták. Most is, hogy nála jártam, négy idegen kirgiz vendége volt.

Mielőtt visszatértünk Kara Báj sátrába, sétát tettünk a környékben. A sátorból remek kilátás nyílt. Nyugaton hatalmas hófödte hegytömeg tornyosult. A kelet felé mutatkozó hegygerincek alacsonyabbaknak látszottak, mert a térszín arrafelé emelkedett. Abszolút magasságuk azonban valójában nagyobb volt. Arrafelé irányítottuk másnap lépteinket.

Amikor besötétedett, behúzódtunk megint a sátorba. Asur már javában készítette az ebédet. A szártok kedvelt eledelével, a *bés-barmak* («öt újj») levessel vendégelt meg. Nevét onnan kapta, hogy olyan sűrű, hogy rendszeren úgy markolják ki a fazékból. Ízletes eledel; van benne liszt, ürühús, murok, burgonya, hagyma, rizs, bors és só. Úgy megkedveltem, hogy ettől fogva naponta «asztalra» került. Vacsora után éppen a másnapi út előkészületeivel foglalatostkodtunk, amikor belépett két szárt kereskedő. Kásgarból érkeztek karavánnal. Jó hírt hoztak: a hó csak lábnyi vastag a hágón s az út nem túlságos nehéz.

6. Átkelés a Tien-san-on.

Emlékezetes napra virradtam december 5-én. Ezen a napon kellett átkelnünk a Tien-san legmagasabb lánacán, a Terek-hágón keresztül. Amikor este a zsarátnok már hamvadóban volt, rongyot gyömösöltünk a füstfogóba; reggelre még maradt annyi parázs, hogy lángra gerjesszük. Éjjel 14 fokra szállt a hőmérsék a fagypontra alá.

Jakub, a kirgiz, aki szufi-kurgháni sátrunkat felütötte, még az este előrement, hogy a hágó tulsó, keleti oldalán

másik sátrat üssön fel nekünk. A sátrat Kara Báj adta kölcsön.

A reggeli tartalmasabb volt a szokottnál: ürühús, bés-barmak leves, kenyér, néhány pohár tea. Kara Báj átjött hozzánk búcsúzni. Oly szeretetreméltó volt, hogy egyik alárendeltjét utasította, kísérjen el legközelebbi tanyánkig. Málhás lovunkat elindítottam jóelőre. Ata Báj vezette kötélén a maga lovával együtt, amelyre kísérőim málháján felül, néhány zsák gabonát rakott.

Ezenközben alaposan nekiöltöztünk az útnak. Asur és Kerim alig látszottak ki hónaljig érő lötyögős nadrágjaikból. Nadrágjuk olyan bőre volt szabva, hogy a csizma fölé húzták fel és a bundájukat is belegyömöszölték. Dereuk köré nadrágszíjat kanyarítottak. Magamnak két pár csizma volt a lábamon; magasszárú lovaglőcsizmámat orosz nemezcizmába bújtattam. Tevebőrnadrágom és ulster-kabátom fölé bikabőr-bundát vettem fel. Csagman kirgiz prémsapka, baslik, revolver és hőszemüveg egészítették ki az öltözéket. Embereim is baslikot viseltek, végeit többszörösen a nyakuk köré csavarintva. A keztyű nem használatos. A birkabőrbunda újja ugyanis több mint arasznyival hosszabb a kelleténél és jobban melegít, mint a legvastagabb keztyű. Eleinte azt hittem, a hosszú újj kényelmetlen, de hamarosan hozzászoktam. A kezemben tartott lovaglő-korbácsnak a nyele egészen eltűnt az esetben bundaújjban, csak a szíja látszott ki belőle. A bundát és az apró gombú csagmant a revolver bőrove tartotta össze a derekamon.

Kerim segítsége nélkül fel sem tudtam volna öltöni magamra ezt a vaskos ruházatot. Kivált a baslikkal és a revolver derékszíjával gyűlt volna meg a bajom. Olyan kövérre hízlalt a sok ruha, hogy alig tipegtem benne és két ember kellett hozzá, hogy nyeregbe segítsenek. Képzhető, hogy nem valami kellemes az ilyen puffadt ruhá-

zat. Fáraszt, nyomja a vállat, fojtogat és gátolja a mozgást. De múlhatatlanul szükséges ez a ruházkodás, máskülönben megvenne az isten hidege a szélben és a fagyban. Azután meg van neki jó oldala is ilyen hegyes-völgyes vidéken, és pedig az, hogy ha megbotlik a lovunk, bátran lebukfencezhetünk akár a pokol fenekére is, kutyabajunk nem lesz tőle. Kis csapatunk csakugyan mulatságos képet nyújtott. Nevetnem kellett, amikor végignézttem derék kísérorímen, akik éppen olyan kövérek voltak, akárcsak én.

A jegyzőkönyveket, rajzkönyvet, térképet, hőmérőt és aneroidot tartalmazó táskát Kerim-dzsán cipelte. Ahányszor csak felakartam jegyezni valamit, meg kellett állnia, előkotorászni a könyvet és a ceruzát, aztán megint mindent a helyére rakni. Bonyolult művelet.

Általában jó két órába telt, míg felkészültünk az útra. Most is így volt. Nyolc óra lett, mire nyeregbe kerültünk. Búcsúzásakor néhány ezüstpénzt nyomtam Kara Bájnak a markába. Szabadkozott, hogy a vendégszeretetért nem jár fizetség, de aztán elégyült ábrázattal mégis csak eldugta az öve mellé, mélyen meghajolt, kezeit jellegzetes módon keresztbe rakta a mellén és szerencsés utat kívánt.

Végül is útrakelt a kis karaván. Fürgén kocogtak a lovak; Szufi-Kurghán sátrai csakhamar elmaradoztak mögöttünk és meredek, szűk szorosba jutottunk, egyre vadabb és vadabb tájak közé. A szurdok mélyén a Terek-szu hánykolódik köves medrében. Kő és törmelék között bukdácsolunk; itt-ott hatalmas sziklatömbök hevernek — a hegyekből legördült lavinák. Hídhöz érünk. A híd neve Szári-kungai («sárga napsütötte hely»). A tulsó parton ösvényünk szűk szurdokba kanyarodik. Átlovagolunk a második hídon. Lovaink fáradtan fújtatva, de biztos lépetekkel kapaszkodnak fölfelé a meredek szorosban. Az ötödik hídnál mély hóba kerülünk. Kásari lovas karavánnal találkozunk, annak a kereskedőnek a karavánjával, akitől

a lovakat béreltem. Megállunk. Embereim a málhásló helyébe másikat kérnek a karaván lovaiból. Azt mondják, a régi gyöngé az útra. Az új sem volt sokkal különb. Visszatérőben Kásgarból Szemirjecsenszk felé, legurult a ló egy meredek szakadékba és elpusztult.

Félórával később völgszoros nyílásához érünk: a *Kajinde* (nyíres)-szurdokhoz. Azon át bekandikál a Nap, hogy megvilágítsa küzdelmes vándorlásunkat. Vakító féhéren csillog a hó, kellemes enyhe meleg csapja meg az arcot. Itt-ott csenevész nyírfák, gyalogfenyők, cserjék és alpi növények mutatkoznak, téli kopárságukban. Olykor felbukkan egy-egy madár. Négy újabb híd. Az első olyan rozoga, hogy inkább a befagyott pataknak kerülünk. Főntebb a hágón, ahol még szűkebb a szoros, sokhelyütt magán a Terek-szu síma csillogó jegén botorkálunk föl-felé. A jég alól kihallatszik a tovaömlő víz tompa bugyogása. A lovak meg-megcsúsznak, lábuk alatt beszakad a jég. A folyópartot is jég borítja. A meredekebb és síkosabb részeken át-átugratunk. Néhol a folyó jegét is hó borította s csak akkor vettük észre, hogy a jégen vagyunk, amikor ráléptünk. Annál kellemetlenebb meglepetés volt aztán, ha beszakadt alattunk a jég. De a lovak pompás biztonsággal haladtak mindenütt a soha nem taposott úton.

A tájkép nagyszerűsége lenyűgöző. Habár fölfelé haladtunkban egyre csökken a hegység viszonylagos magassága, percről-percre érzi az ember, hogy tekintélyesebb magasságokba emelkedik. A mindjobban kibontakozó magashegységi táj vadregényes képei minden apró részletükkel élesen rajzolódnak a kristálytisza légtelenben. Többnyire árnyas völgyekben, szurdokok mélyén visz utunk, de olykor-olykor jótékony meleg verőfényt élvezünk. A nyír és a boróka egye ritkább, de nem fogy el egészen; a bennszülöttek itt ezekben a magas övekben sem nélkülözik a tüzelőt. Újabb két hídon kelünk át, az utolsókon,

és 11 óra felé áthaladunk egy alig hat méter széles természetes sziklakapun, a *Dervaszé-n*. (A név kaput jelent.) Felséges oszlopokat alkotó függőleges sziklafalak ; kőzetük sötét, kemény, szerte-hasogatott, táblákba repedezett pala. Az aneroid tanúsága szerint 2600 méter tengerszínfeletti magasságban járunk. A hőmérséklet 8 fok a fagyponthoz alatt. A völgy kis napsütötte síksággá terül széjjel. Balról ide torkollik a Toromtoi-uja völgy, jobbról felbukkan a távolban a Terek-daván.

Amíg a kis síkon átvágunk, gyönyörködünk az enyhe naptűzésben, de csakhamar elnyel bennünket egy újabb sziklaszoros. Fárasztó köves úton kaptatunk fölfelé. A kövek egyenetlenségeit kitöltő hó megkönnyíti előrejutásunkat. A kápráztató hó ellen hőszemüveggel védekezem. Asur is kék hőszemüveget visel, a többiek sapkájukat és baslikjukat mélyen lehúzzák a homlokukba és leszegik fejüket, hogy ne érje őket a vakító fény.

Délben meredek lejtőre érünk. Nagyszerű kilátás nyílik hegyen, völgyön át. 3000 méter magasságban járunk, közeledünk a napsütötte tiszta magasságok felé. Csaknem pontosan délnek haladunk, attól fogva, hogy Dervaszéből jobbra kanyarodtunk. Magán a hegygerincen víz tovább az út, mindkét oldal felé lankásan lejtő alacsony hegyháton. Másfél araszos összefüggő hegytakaró borítja a tájat. Csak a meredek hegyoldalakon ütközik ki néhol a fekete palakőzet a szélárnyékban.

Fagyos szél kerekedik a hágó felől. A lovak lába felkavarja a száraz finom havat ; a szél felhőkben ragadja tovább és soká lebeg a levegőben, akárcsak a futóhomok. Láthatatlan gödrök, egyenetlenségek rejtőznek a hótakaró alatt. Egy meredek lejtőn a pala-kőzet lapjait sima jégpáncél borítja. Lovam megbotlik és néhány lépést hátra-súszik. Lecsusszanok a nyeregből és belehemperedem a hótörleszba. Kézen vezetem át lovamat a kényes terüle-

ten. Minduntalan meg kell állanunk, hogy lovaink kifújják magukat. A hegyek viszonylagos magassága már csak néhány száz méter. Nincs már messze a heglánc gerincének patkóalakú félkaréja; félig beomlott kráterhez hasonlóan emelkedik előttünk. Öblében sziporkázó hómezők. Az út meredek zezugos vonalban kígyózik fölfelé a hágóhoz.

Hat órai szüntelen kapaszkodással, mindvégig lóháton, elérjük a hágót. A kirgizek *Naizatik*-nak (csúcs, tetőpont) nevezik a Terek-daván-t. Kerimmel elidőztem egy kicsit a hágón, a többiek ezalatt elindultak lefelé a keleti lejtőn.

A kirgizek beszélnek, — és Kuropatkin tábornok is megerősítette, — hogy ez a hely valósággal be van hintve emberek és lovak porladó csontjaival. A téli hófergetegekben elpusztult karavánok maradványai ezek. Fenn a szél-söpörte hágón sokkal kegyetlenebbek ezek a téli viharok, mint egyebütt. Az utazók a sekély mélyedésekben húzódnak meg ilyenkor, a hó eltemeti a szerencsétleneket, sem előre, sem hátra mozdulni nem tudnak. Pillanatnyi menedékhelyük lesz örök fagyos temetőjük. A hágó keleti oldalán is sok karaván odaveszett.

A hegy gerincéről, kilométerekre tőlünk, felhőkben kavarja fel a szél a havat. Kerim azt mondja, burán kerekedik, de minket ez már elkerül. A gerinc, ott, ahol vagyunk, alig szélesebb tíz lépésnél. A hegyoldalak mély völgyekbe szegnek alá. A hágó kifejezetten vízválasztó. A Terek-szu egyik ága, amelynek a völgyén jöttünk fel felé Szufi-Kurghánból, nyugatnak folyik, a Kusab-ba és vele a Szir-darjába ömlik, végül az Aral-tóba szakad bele. A keleti Terek-szu, a Kok-szu, Kizil-szu és a Tárím-folyón keresztül a Lop-nórba önti vizét. A két folyó forrása néhány száz lépésnyire, torkolati medencéje 2500 kilométerre van egymástól. A források 3800 méter tengerszín-

feletti magasságban erednek; az Aral-tó 48, a Lop-nór kb. 790 méterre van a tenger fölött.

A gerinc tetejéről délkelet felé lenyüggő panoráma tárult szemünk elé. Ameddig a szem ellát, élesen csipkézett krétafehér hegyláncok sorakoznak egymás megett, mint megmerevedett tenger hullámai. Nyugaton kígyózik a kanyargó ösvény, amelyen annyi küzdelemmel kapaszkodtunk fölfelé, mellette jobbra-balra a völgyet és a kráteralakú gerincet határoló hatalmas hegyláncok. Keleten meredeken bukik alá a hegyoldal a völgybe. Messze alant feltűnt útitársaink csoportja; megelőzött bennünket a leszállásban. Metsző keleti szél fújta szembe, a hőmérő — 14 fokra süllyedt. Az aneroid tűje 3920 méter magasságot jelzett. A jéghideg szél csakhamar leűzött bennünket a Terek-daván magaslatáról. Leszálltunk és egy darabon gyalog mentünk, hogy felmelegedjünk. A lejtő olyan meredek volt, hogy úgy siklottunk alá a hóban csúszva.

Félnegykor lejutottunk a Kalmük-szurdokba (Kalmak-kija). Jobbra magas, meredek, szaggatott sziklabércek tornyosultak. A legélesebb csúcsok egyikén kőszáli kecskéket legelésztek. Gyönyörűség volt nézni, milyen vakmerő ügyességgel szökdecselek szikláról-sziklára. Lehettek vagy ezer lépésre tőlünk, de olyan félénkek, hogy Asur kiáltására hanyatthomlok elmenekültek.

Négy óra után megérkeztünk Katta-Khánisba, a karavánok szokásos pihenőhelyére. Azt hittük, ott találjuk szálláscsinálónknak, Jakubnak, a kibitkáját, ő azonban, igen helyesen, védettebb helyen ütötte fel a sátrat, egy kilométerrel arrább, ahol a hófergeteg kevésbé fenyegető.

A meredek ereszkedő meglehetősen kimerített, jól esett rábuknunk végre a kellemes pihenővel kecsegtető kibitkára. Éhesen és fáradtan rontottunk be a sátorba.

Siettünk tüzet gyújtani, ledobáltuk kényelmetlen súlyos ruháinkat és a tűz köré telepedtünk. A sátor kisebb és rosszabb volt, mint a megelőző. Keresztüldudált rajta a szél s minden szélrohamra fojtogató füst terjengett benne. Hótömbökkel és kövekkel igyekeztünk jól földhöz rögzíteni.

Kibitkánk néhány kirgiz család sátra közelében állt. Vettünk tőlük egy birkát. Hamarosan ott rotyogott a *csiszlík* a tűzön. Este szártok érkeztek Kásgarból. A szabad ég alatt készültek hálni. Behívtam őket a sátorba, hogy melegedjenek meg a tűznél, egyenek és teázzanak velünk. Szállást nem adhattunk, szűk volt a kibitka; végül is a szabadban aludtak, csikorgó hidegben. Este nyolckor $12\frac{1}{2}$ fok volt a fagypont alatt. Tanyahelyünk tengerszínfeletti magassága 3400 méter, tehát 500 méternyit ereszkedtünk idáig a hágóról.

A sátorban is hideg, szeles volt az éjszaka. Félig megémbereedve, nyirkos ruhában, kedvetlenül ébredtünk. Szemünket marta a füst. Kilenc órára útrakészen álltunk, elhagytuk szeles szállásunkat.

Lassan ereszkedtünk lefelé a Terek-szu völgyében. A ragyogó idő felélénkített, kellemesen melengetett a Nap. A perzsa sivatagokban meggyűlöltem a naptűzést — itt legjobb barátom lett. A hó csaknem elolvadt már, csak a hegyeket lepte vékony hótakaró. A hófelhők nyilván hamarabb széjjelszakadoztak és csak kisebb darabjai jutottak fel a hegygerinc fölé.

Délelőtt elértük a *Kapga* sziklakaput. A festői, sötét, szűk, hideg sziklaszorost csaknem teljesen kitölti a Terek-szu vize. Vastag jege összetördelődött a sziklafalak között. A lovak kínos óvatossággal lépnek rá a síkos jégre. A málhás ló így is elvágódik, alig bírjuk talpraállítani.

Innen kapaszkodunk fel egyenesen a kis Kapka-daván hágóra. A hágóról visszapillantva, keskeny résként tűnik

szembe a sziklaszoros. Északkelet felé megragadó sziklaalakulatok.

A hágó tulsó oldalán, néhány száz lépéssel lejjebb, terrasszerű térségre jutunk. Onnan még nagyszerűbb a kilátás. Délnek is szabadon szárnyal a tekintet. Megcsillan a kis Kok-szu («zöld víz»)-folyó, egy darabon déldélnyugatnak folyik, aztán hirtelen kanyarulattal keletnek vág. Jobbról látjuk az északkelet felől jövő Terek-szu legalsó szakaszát, mielőtt a Kok-szu-val egyesül. A Kok-szu a Tárím igazi forrásvize. A kínai határon túl *Kizil-szu* a neve, Kásgartól kezdve pedig *Kásgar-darjá*. Ezen a néven egyesül a Járkand-darjával. Attól a ponttól, ahol a Khotan-darjá vize beleszakad, mindvégig Tárím a neve. Ilyen néven ömlik bele a Lop-nórba.

Átkelünk a fenéig megfagyott Kok-szu balpartjára, kis patak völgyén felkapaszkodunk egy tekintélyes hágóra. Meredeken emelkedik az út, meg-megállunk pihenni. Szegény málháslovunkat keservesen elgyötri a kaptató utolsó szakasza; végre eléri a hágót, fujtat egy kicsit, aztán hajrá, lefelé, eltűnik a tulsó oldalon. Fárasztó kapaszkodóval utána rugtatunk.

Fürgén iramodnak lovaink a 3500 méter magas hágóról levivő könnyű, jó úton. Elsárgult fű borítja a földet. Kevéssel kettő után megállunk egy szép nagy kibitka előtt. Számomra állították a kedves Deubner ezredes gondosságából, hogy ne maradjak fedél nélkül.

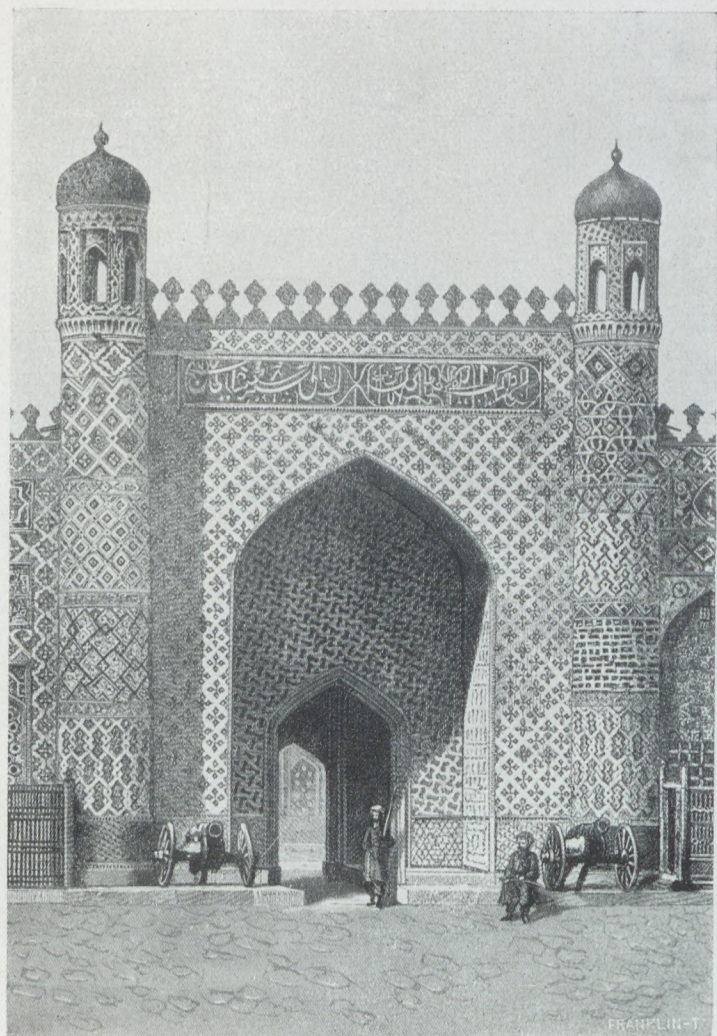
Fagyos éjszaka. Hiába ég a tűz szakadatlanul, vacog a fogam. Ami ruhafélém van, mind magamra szedem. Hiába, mégis csak didergek, mert maga a ruha is jéghideg. A tűz mellé kuporodom, — ez sem kellemes, — egyik oldalamat sütögeti a hőség, a másik majd megfagy. 19 fokig száll a hőmérő — a legnagyobb hideg, amit Kásgarig megfigyeltem. Reggel nyolckor is még 17 fokot mutat.

Másfél órával később elhagyjuk a fagyos tanyahelyet.

A völgyet egészen betölti a jég. A forrásvíz ugyanis, amely a kis patakot táplálja, több rétegben egymás fölé fagyott. Csakhamar megint elhagyjuk a völgyet és felkapaszzkodunk a lejtőn egy újabb hágóra. Egy óra alatt felérünk a tetőre. Heves déli szél fogad.

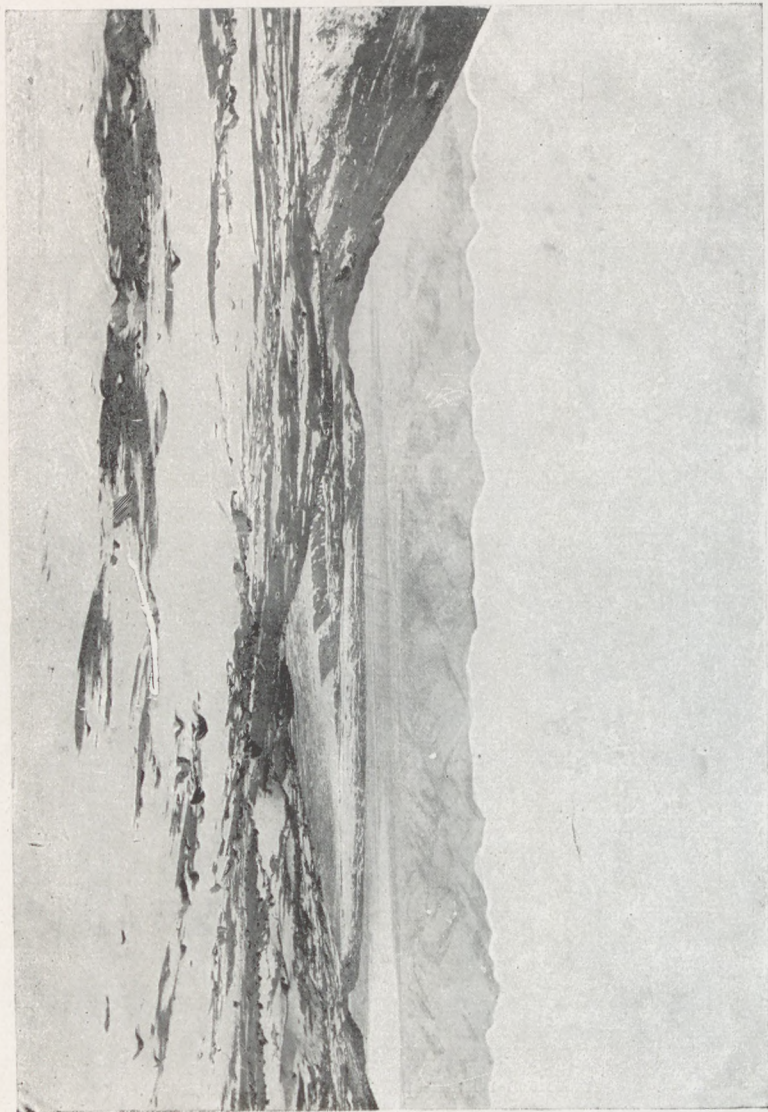
A hágón túl meredeken szállunk alá a kis Karaván-kul völgybe. Újabb karavánok friss nyoma mutatkozik. Délnek, majd délkeletnek lovagolunk. Érfelé is van egy Dervaszé nevű sziklakapu. Jobbról kis kőház — Jakub Bég idejében *karaul* állomásozott itt. Széles, nyílt völgybe érünk, a Kizil-talába, átvágunk egy fennsíkszerű kiemelkedésen. Az ösvény szurdokba vész, jobbról-balról téglavörös homokkő-magaslatok.

Fehérszakállas, fehérturbános, barátságos öreggel találkozunk; a joas-kirgizek 64 éves ak-szakálja, Divana Bi. Udvariasan leszáll a lováról, odajön hozzám és üdvözl. Együtt megyünk tovább lefelé az egyre mélyebb és vadabb szurdokban és végül déli félely óraker megérkezünk az öregnek az *aul*-jához. Károm *kara-ui* van ott. Az egyik a mienk. Nyomban be is költözünk. A sátor meleg, szélmentes, tiszta. Divana Bi és 30 éves fia, Iseh, velünk ebédelnek, aztán átmegyünk az öregnek a sátrába. Pompás, tágas, tiszta sátor. Beléptünkbe két szemérmes fiatal asszony hirtelen visszahúzódik. Egyik az öreg felesége, másik a fiáé. Divana Bi idősebb felesége bennmarad a sátorban. Ő kínálgatja az ételleket. Jellegzetes női arcát szeretném lerajzolni. Tiltakozik ellene. Maga helyett a fiát ülteti elé modellnek. A gyerek izeg-mozog. Megkérem az anyját, vegye az ölébe. Belemegy a csapdába, s persze belekerül ő is a rajzkönyvbe, anélkül, hogy sejtelve is volna róla. Általában nem értik a kirgizek, miért akarom lerajzolni őket. A kész képet sem igen értik meg. Sokszor fordítva tartják. Némelyiknek több az érzéke a rajz iránt, tetszik nekik, megismerik, kit ábrázol, még ha nincsenek is ott a rajzolásukor.

A kokan-i khán palotájának homlokzata.

A nagy Karakul-tó.

Divana Bitól megtudtam, hogy 40 sátor van orosz területen, 50 kínai területen. Azok, akik Irkestam körül tanyáznak, csak decembertől februárig tartózkodnak a homokkő-szurdokokban, az év többi részén állataikat legeltetik a Kok-szu partján.

Sátrunktól néhány száz lépésnyire lefelé, a szurdok szájánál feltárul a Kok-szu egész völgye és a folyó, amelyet Kizil-szunak is neveznek. A tulsó parton emelkedik Irkestam orosz határerősség, uralkodó magaslaton. Még orosz földön járunk.

December 8-án fél-tízkor megint útra-készen állunk. Kijutva a szurdokból, a Kizil-szu völgyében a karaván balra kanyarodik, Kerim-dzsán, Iseh és én egyenesen tovább nyargalunk az erőd felé. Alig váltunk el, Asur utánunk kiált, hogy baj van. A málhás lóról lefordult a nyereg s a ládák legurultak egy meredélyen. Ata Báj lovát is hasonló bal eset érte. A ló megszabadult a terhétől és egyedül érkezett fel a fennsíkra. Kerim Dzsán és Iseh siettek segíteni a ládák és táskák felhordásában és a lovak újra terhelésében. Szerencsére semmi bajuk nem esett. A vidám epizód után folytattuk utunkat.

A Kizil-szu eróziós medrének a szélessége megvan 150 méter. Ennek csak kis részét töltötte most ki a víz. A folyó

A mitsem sejtő anya.

három ágra szakadt. Ha az erődítményhez akarunk jutni, mind a három ágon át kell gázolni. Ez volt a legkellemetlenebb átkelés, amelyet valaha megértem. Az első ág 9 méter széles, mélysége 60 centiméter. A partot másfél méter széles perem szegélyezte. A vékony jégsegélyt elmosta a víz. A jégperem ennél fogva olyan erős volt, hogy a jég széle sem szakadt be a lovak lába alatt. Amikor idáig jutottak, némi vonakodás után belevetették magukat a jéghideg, sötétkék, tajtékzó vízbe, jóllehet nem ismerték a víz mélységét. Hogy a ló fején keresztül ne bukfencezzünk, igyekeztünk lehetőleg hátradúlni a nyeregben — még így is kicsi híja, hogy fejest bele nem pottyantunk a vízbe. A sebessodrú víz jóval fölül ért a csizmaszáron. A tulsó parton hasonló kényelmetlen tornázással ugrattunk föl a parti jégperemre. Lovam majdhogy hanyatt vissza nem bukott. Szerencsésen túljutottunk a folyóágon. Következett a vékonyan befagyott második folyóág. Iseh baj nélkül átléphetett. Kerim-dzsán a nyomában. A folyó közepén beszakadt a jég, ló és lovas belehemperedett a jéghideg vízbe. A ló az oldalára esett, Kerim-dzsán alig birt kievickélni a kengyelből. Alapos fürdőt vett. Percek alatt rája fagyott a ruha; a lovat is jégpáncél borította. Nem volt kedvem megfürödni, Kerimet, aki már úgyszólván nedves volt, előreküldtem, próbálja ki a jeget, hol birna meg. Amikor talált ilyen helyet, lovamat vezetve gyalog mentem át rajta. A harmadik folyóág szilárdan be volt fagyva és baj nélkül túljutottunk rajta. Egy órába telt, míg átkeltünk a folyón.

Az uralkodó halom tövében volt egy kis tatár bolt. Az erősség helyőrségének élelmét részben ez a bolt látja el. Kerim-dzsán odament és megszárogatta a ruháját a tűznél. Az egyik kirgiz magára vállalta a lovak gondozását, magam meg felballagtam a lőréses fehér fallal körülvett erődbe. A kapuban orosz őrszem állott őrt. Bejelen-

tett a parancsnoknak, egy zömök, vörösszakállas, barátságos kapitánynak s ez meghítt a lakására teára. Feleségével és kis fiával lakott itt néhány apró szobában. A berendezés egyszerű volt. A falakon a cár és a cárné arcképe és egy hangosan ketyegő nagy falióra. A magános élet ebben a sivatagban fölé a száműzetéssel. De a parancsnokokat félévenként váltogatják; a nyaranta 35, télen 25 emberből álló helyőrséget időről-időre szintén felváltják. A parancsnoknak tilos kínai földre lépnie.

Megszemléltém a laktanyát és a felszerelést. Minden tiszta volt és rendes. De legszebb volt mégis a kilátás az Álai-völgyre nyugat felé. Lenyügöző, felséges kép. Balról a Transz-Álai hóborította szagatott gerince, jobbról az Álai-hegység. Könnyű fehér felhő lebegett fölötte; mélyen elgyönyörködtem a hegyek és a felhők csodálatos fényhatásaiban. Az Álai-völgyben a nyugati Kizil-szu vize kanyarog. Pontosan a vele ellentétes irányban nyílik a keleti Kizil-szu völgye. Az Álai-völgyhöz képest ez egészen jelentéktelen.

Másfél óra hosszat elbeszélgettem a parancsnokkal. Panaszkodott, hogy az irkestami hat hónap éveknek tesz és epedve várja már a szabadulás óráját. A katonái gyakorlatoztatásán kívül egyedüli szórakozása az olvasás és a vadászat. A közeli hegyekben van antilop, hegyi juh és fogoly. A kis erődítmény őrzi a határt, hogy a kínaiaknak ne jusson eszükbe a határ átlépése. Ez különben nem is fordul elő. Inkább arra kell ügyelnie a parancsnoknak, hogy a határszéli kirgizeket ne zaklathassák a kínaiak.

7. Kínai földön.

Búcsút vettem a barátságos parancsnoktól és feleségétől, aztán lementem megint az üzletbe, amelynek tatár gazdája meghívott pompás valódi orosz káposzta-

levesre (*scsí*). Mihelyt Kerim megszárogatta magát, nyeregbe szálltunk és elhagytuk az orosz civilizáció utolsó őrállomását Belső-Ázsiában.

Fellovagoltunk a jobbparti magaslatra. Mindjárt az erődítményen túl alacsony, kerek kőrakáshoz értünk. Rajta tábla: nyugati felén elmosódott orosz felirat, keleti felén négy kínai betűjegy. Oroszország és Kína határán állottunk. Ünnepléses érzéssel léptem első ízben Kína földjére. A kínai birodalomnak a határon magán nincsen erődítménye. A kínai határ-erősség 46 kilométerre van Irkestamtól.

Az ösvény csakhamar leereszkedik ismét a Kizil-szu mellé. Átgázolunk a folyón; ezúttal símán megy az átkelés, sekély gázlóra találunk. A tulsó parton Iseh búcsút vett és visszatért *aul*-jába. A Kizil-szu-tól egyre távolodva, északkelet felé fordulunk. A Kizil-szu méltó a nevéhez («vörös folyó») — mindenütt téglavörös homokkő-sziklák szegélyezik. Egy völgyoszoroson át felkapaszkodunk a szűk Kara-davánra («fekete hágó»), amely nevét a felszínen kiütköző erősen összesajtolt fekete pala-közetről kapta. A hágó tulsó oldalán meredeken száll alá az út egy elsárgult fűcsomokkal benőtt, sötét hegyektől körülvelt síkságra. Rendkívül sívár képet ölt a táj.

A térszín lankásan lejt kelet felé. A vizek, amerre csak elhaladunk, mind a titokzatos Lop-nór felé futnak alá. Hamarosan sűrű platán-erdőbe érünk. Vadkacsák csapatai rebbennek föl ijedten előttünk. A fák alatt tevék, juhok, kecskék és tehenek legelésznek. Alkonyatkor elérjük éjjeli szállásunkat, a mintegy száz joas-kirgiz lakta *Nagarcaldai*-t. Az aul akszakál-ját, Koa Béget, parancsnokként Ulugcsatba rendelték; helyette a fivére, egy ritkás fekete szakállú, szálas kirgiz fogadott igen barátságosan. Az aul húsz sátrának egyikét kiürítette a számomra. Deubner ezredes kirgize, Jakub, aki idáig előttünk járt, hogy kész

sátorral várjon, Irkestamból visszafordult, mert az ezredesnek nem volt rá joga, hogy kínai területen parancsokat adjon a kirgizeknek. Jakubnak visszatértekor jókora jutalmat adtam és levelet küldtem vele az ezredesnek, hogy megköszönjem segítségét. Nagarában kiderült, hogy a kirgizek a maguk jószántából is előzékenyek és vendégszeretők.

Karavánom többi része néhány órával megelőzött és már ekkorra kényelembe helyezkedett. Az akszakál fivére meghítt a sátrába ebédre. Aludt-tejjel, a kirgizek egyik legfontosabb eledelével, főtt ürühússal és kövér húsleves-sel vendégelt meg, végül teát szolgáltak fel. Kedélyesen elbeszélgettünk.

Lovaink a Terek-davánon át vivő hosszú, fárasztó út után alig jutottak még pihenőhöz, elhatároztam tehát, hogy december 9-ét Nagarában töltjük teljes nyugalomban. Reggel jól kialudtuk magunkat, aztán körülültük a hatalmas tüzet és jól felmelegedtünk. Nem volt hiány tüzelőben. A falu hús sátra regényes össze-visszaságban a fák között volt elszórva.

Sátrunk előtt ott álltak sorjában a lovak és jóízűen ették a gabonát a nyakukba akasztott zsákokból. Nemez-takarókat kötöztünk rájuk. Elkerülhetetlen óvatossági rendszabály ez, kivált az éjszakai hidegben. A férfiak a sátor ajtajában üldögéltek a napon. Dél tájban felmelegedett az idő. Két óraker fél fok meleg volt árnyékban. A fák alatt legelésznek a házi állatok, a sátrak közt vidám gyerekhad játszadozik. Eleinte nem mernek a közelünkbe jönni, de csakhamar felbátorodnak. A bátrabbak a sátramig merészkednek, megnyitják az ajtót, hogy szemügyre vegyék az idegent. Mihelyt rájuk pillantok, elosonnak, mint a patkányok. Kísérőimtől azonban nem félnek, sokszor látták őket, hiszen ők hordják a postát. Cukorral kínálom a kicsikéket — a jég megtörik, a vágy legyűri

a félelmet. Elfogódva, de elszántan odajönnek hozzám, elveszik a cukrot s nyílsebesen eliramodnak a zsákmánnyal. Vannak köztük csinos gyerekek, de nagyobbára erősen kiütökzik rajtuk a mongol jelleg: kiálló pofacsontúak és aprószeműek. Vidámak, játékosok. Mulatságos elnézni őket, amint versenyt futnak, célba dobnak, birka hátán lovagolnak. Tél derekán is meglehetősen fogyatékos öltözetben járnak. Komikus kis jószágok. Négy-ötéves fiúcskák, egy szál ingben, az is csak a derekukig ér, fejükben óriási kucsma — úgy kószálnak, futkosnak naphosszat, többfokos hidegben. Néha-néha bemásznak a sátorba, hogy a tűz mellett felmelegedjenek egy kicsit, aztán megint ki a szabadba! Így edződnek ezek a kis kirgizek erőteljes, szívós, füрге ifjakká.

A viszony szülő és gyermeke között a képzelhető legjobb. Ha megüti magát a gyerek, vagy sír valamiért, részvéttel és gyöngédséggel veszik körül. Étkezéskor a gyerekeké az elsőség. Ha útra kel a család, a gyermeket rendesen maguk elé veszik a nyeregbe, vagy a *kadzsevé*-be (fakosárba) ültetik, de gondjuk van rá, hogy biztos és puha ülése legyen. Ha cukrot, csokoládét, teát ad valaki a gyermeknek, szülei melegen megköszönik és biztatják a kicsit: «adj szépen kezét a bácsinak».

Az anyák cseppet sem szégyenlősek az idegen előtt. A tűz mellett, ahol letelepedem, szoptatják a kicsinyeiket. A férfiak viselkedésében nyoma sincs a mohammedánoknál oly általános féltékenységnek. A lányok azonban egyszerűen kerekét oldottak, amikor beléptem, s csak a férfiak biztatására bátorodtak fel, nyugodtak meg, hogy nem kell tőlem megijedniök. Nem voltak szépek, de jóképűek és barátságosak. Ruhájuk nem alkalmas rá, hogy szépségüket érvényre juttassa. Rendesen a férfiak módjára öltöznek, bundában, gyapotbéléses köpönyegben, esetlen csizmában járnak.

A nagarai asszonyok házi foglalatossága megegyezik
azzal, amit más aul-okban megfigyeltem. Vizet hordanak

Kirgiz lány.

a patakról, háromlábbon álló üstökben birkahúst főznek,
fejik a kecskéket és teheneket, takarítják a sátrakat
és gondozzák a gyerekeket.

A férfiak őrzik a nyáját. Nagarában úgy tetszett nekem, henyébb életet élnek, mint egyebütt. Óraszámra elüldögéltek a sátramban a tűz körül és báméskodva figyelték, mit művelek. Mindenén álmétkodtak, de semmihez sem nyúltak engedély nélkül. Mindössze annyit engedtek meg maguknak, hogy megpiszkálják a tüzet vagy összekotorják a paraszat, ha a gyékényt fenyegette. Az én bámulatom

Turkomán malom.

sem volt kisebb, mint az övék. Udvariasságuk egyenesen meglepő. Félvad nomád népnél nem lehettem elkészülve erre. Ha egy kirciz a sátramba lépett, megállt az ajtóban, kezét keresztbe rakta a mellén és mélyen meghajolt. Nem ült le, míg fel nem szólítottam rá. Ha felálltam, hogy felvegyem a bundámat, vagy elővegyek egy könyvet, felkelt ő is és állva maradt, míg újra le nem ültem. Ha én mentem be az ő sátrukba, valamennyien felugráltak a

tűz mellől, a főhelyre ültettek és egyik sem ült le, míg helyet nem foglaltam. Távozóban a házigazda sátram ajtajáig kísért. Ugyanezeket az udvariassági szokásokat követtem velük szemben és észrevettem, hogy igen sokra tartják figyelmisségemet.

Valamennyi erény közül legtöbbször becsülik a vendégszeretetet. A vendég szent és sérthetetlen a szemükben.

Tatár.

Övé a legjobb kara-ui az aul-ban és nem szabad, hogy bármiben hiányt szenvedjen. A vendéget megkárosítani szégyenletes cselekedet.

Ezzel függ össze a kirgiz nagy becsületessége. A vendég tulajdona érinthetetlen. Az egész idő alatt, míg a karakirgizek közt jártam, nem tűnt el egyetlen gombostűnyi holmim, egyetlen kopekem. Ésténkint kiraktam a tárcámat, órámat, késemet és a revolvért a szőnyegre, sohse kelt lába semminek. Ha sétálni mentem, a kirgizek ki-be

jártak a sátramban, hogy a tűzre vigyázzanak — egyiknek se jutott eszébe, hogy hozzányúljon valamihez, pedig az eleséges ládák nyitva állottak.

Rendkívül jól éreztem magamat ezek között a barátságos, vendégszerető, tisztességtudó nomádok között. Tartózkodtam perzsák, tatárok, törökök, arabok, kurdok, turkmenek, tadzsikok és szártok között, egyik népet sem kedveltem meg annyira, mint a kirgizeket. Mindig szívesen fogok visszatérni magas hegyeik közé, barátságos, vendégszerető «fekete házaikba».

A Nagara-csaldi-ban élő kara-kirgizek a *joas*-törzshöz tartoznak. Ennek a törzsnek kínai területen három főnöke (*bég-je*) van.

A bég az ak-szakál fölött áll rangban. A három bég egyike, Koa bég, egyúttal Nagara-csaldi ak-szakálja. A másik két bég neve: Szultán Bég és Khaszim Bég. Mind a hárman Ulugcsatban laktak.

Másnap kora reggel útrakészen álltunk. Köszönetet mondtunk házigazdáinknak és nekivágtunk megint az erdőnek. Tíz órára kijutottunk a Szahara-tás síkra. A fűzbokrokkal benőtt füves mezőségen kirgizek legeltették tevéiket. A messzeségben feltűnt a *Ulugcsat* erősség, a szokásos négyszögű ázsiai építmény, lőréses agyagfalaival, négy sarkán kerek tornyával. Amikor közelebb jutottunk, láttuk, hogy kirgiz katonák gyakorlatoznak a síkon. Tűzpiros lobogókkal vágattak vadul erre-arra — valami szinlelt roham lehetett. A gyakorlat éppen véget ért, amikor az erődítményhez érkeztünk. A katonák leszálltak lovaikról, apró kirgiz legénykéek kapaszkodtak fel a nyeregbe, hogy egy kicsit jártassák a lovakat. A nyergek vörösek voltak, parádés nyeregtakaróval.

Az erőd kapujában szálltunk le 12 órakor. Tarkaruhás kínai katonák álldogáltak ott, mellükön, lábszáraikon festmények és írásjegyek díszeltek. Kis sapkájuk alól ki-

lógott a hajtincsök. Lábukon vaskos-sarkú kis hegyes papucsot viseltek.

Megvallom, szorongó érzéssel jelentettem be látogatásomat a parancsnoknak. Nem volt kínai útlevelem és tudtam, hogy a kínaiak nagyon bizalmatlanok az európaiakhoz. Kis vártatva visszajöttek a katonák és tudatták, hogy a parancsnok vár. Kínai és kirgiz katonák kíséretében, Kerim-dzsannal, bevonultam az erőd nagy külső udvarába. Ott voltak a kirgizek kibitkái. Egy második kapun át keskeny, hosszú udvarba léptünk; két oldalt alacsony fatornácos házak, ajtaikon kínai festmények és írásjegyek.

A kapubejárattal szemben fekvő hosszoldalon volt a parancsnoki lakás. Beléptünk. Kis sötét helyiségbe jutotunk. Jobbról függönyös ajtó. Azon át egy döngölt padlójú másik kis szobába léptünk.

Ott ült Khoang Dárin, nagy asztal mellett. Felállt, elém jött, mindkét kezét nyújtotta és hellyel kínált az asztalnál.

Magas növésű, testes ember volt, kis kerek orrú, ferdeszemű; vaskos ajka teljesen bajusztalan. Képe ragyogott a zsírtól és a kényelemtől. Vörösgombos fekete selyem sapkája alól hosszú hajtincs csüngött le. Újjatlan barna felöltő volt rajta; alatta hosszabb kékeszöld selyemújjas és egy szoknyaszerű ruhadarab. Csinos kis ezüst vízpipáját szívta éppen. Olyan pici volt a pipa, hogy minden szippantásra újból meg kellett tömni egy kis csíptető segítségével. Összesodort papíros-fidibusszal gyújtott rá, egyik vége izzott, mint a tapló, s ha ráfújt, fellángolt. Kényelmesen pöfékelt és vastag felhőben fújta a füstöt. Átnyújtotta a pipát, én meg cigarettával kínáltam meg. Látható örömmel fogadta.

Köröskörül kínaiak álltak a szobában. Nőket nem láttam. Két tolmács segítségével beszélgettünk. Mondani

valómat Kerim-dzsan-nak mondtam el, oroszul, ő kirgiz nyelven tovább adta a kínai tolmácsnak, az meg lefordította kínaira Khoang Dárinnak. Persze csak a parancsnok arcvonásain és taglejtésein ellenőrizhettem, vajjon nem ferdítették-e el, amit mondtam. A tolmácsok láthatólag jól végezték feladatukat, de természetesen roppant hosszadalmas volt ez a társalgás. Ha feltettem egy kérdést, utána bátran megtömhettem, el is szívhattam a vízpipát, mire hozzám jutott a válasz. Kérdéseim Khoang Dárin hogylétére és más efféle csip-csup dologra vonatkoztak. Érdemlges tájékozódást nem szerezhettem, mert a kínaiak rettentően hazudnak. Ami adatot később az erődítményről megtudtam, a kirgizeknek köszönhettem. Szerencsémre Khoang Dárin nem érdeklődött az útlevelem iránt — tökéletesen beírte vele, hogy megmutattam Vrevszkij báró nagy pecséttel és bélyegzővel ellátott ajánlólevelét Petrovszkij kásgari orosz konzulhoz. Végezetül arra kért, adjam át üdvözetét Petrovszkijnek és a kásgari kormányzónak. Megmarasztott másnapig. Társalgás közben többször is belefújta az orrát a tenyerébe, olyan hatalmasan, hogy már-már hajlandó voltam azt hinni, hogy ez a művelet a vendég iránt való udvariasság tartozéka. Búcsúzáskor közölte velem, hogy részemre rendbe hozott egy kibitkát. Udvariisan kikísért a kapuig s aztán sátramhoz kísértetett.

Este meglátogatott Khaszim Bég. Tea mellett elbeszélgettünk, aztán hazakísértem és viszonztam látogatását. Egy órával később beállított hozzám Szultán Bég és Koa Bég. Pompás, jóképű emberek. A tűz mellett üldögtünk, amikor betoppant egy kínai katona, hogy megkérdezze, fogadhatnám-e Khoang Dárint. Természetesen megüzentem, hogy készsággel és kisettem a sátor elé. A kibitkák közt csodálatos sárkányokkal és cikornyákkal ékesített nagy fehér lampion fénye imbolygott. A lam-

piont egy katona vitte, mögötte ott jött lomha léptekkel a kóvér parancsnok. Üdvözlésemet barátságos mosollyal fogadta.

Beléptünk a sátorba. Embereim időközben mindent rendberaktak és hatalmas tüzet gyújtottak. Vendégemet a főhelyre ültettem, magam mellé, a bejárattal szemben, összehajtogatott nemez-takarókra. A sátor fala mentén tizenkét ember szorongott, mellükön keresztbe rakott kezekkel. Közöttük volt az öt katona és a három bég. Hatásos kép a tűz lobogó fényében.

Mindenki mélységesen hallgatott, amíg Khoang Dárin és én néhány udvarias szót váltottunk egymással. Első dolga volt rágyújtani ezüst pipájára és kifújni az orrát, persze bele a tenyerébe. Cognaccal kínáltam, de félt, hogy nagyon erős lesz neki, inkább teát ivott. Kitünően ízlett neki a csokoládé. Jól mulatott a vázlatkönyveimen, lapról-lapra végigböngészte. Amikor láttam, hogy lapoz bennük, megnyalozott zsíros újjával, megbántam, hogy megmutattam neki. Kérésére őt is lerajzoltam. Kérdezte, mi a véleményem a kirgizekről. Természetesen csak csupa jót mondtam róluk. Elismerte, hogy a képzelhető legjobb alattvalók. Kérdésemre, mennyi ideig tartott az útja Badzsingból (Peking) Kásgarba, azt felelte: «hat hónapig», de hozzátette, hogy gyorsabb lesz az út, ha majd vasút épül. Észrevettem, hogy készül elmenni; kirgizül mondogattam neki: «ottur, ottur» (maradjon még). Még egy óráig maradt. Amikor végül csakugyan elment, elkísértem az ajtajáig. Barátságosan váltunk meg egymástól.

Alighogy hazaérkeztem, katonák jöttek hozzám. Jókora zsírosfarkú juhok cipeltek a sátramba. Khoang Dárin küldte ajándékba. Ennek az öröme nagyszerű kirgiz lakomát rendeztem. Amíg Asur leölte, megnyúzta és fel-darabolta a juhot, Kerim-dzsant átküldtem a három béghez és az aul többi előkelőségéhez; meghívtam őket

dasztarkhán-ra (lakomára ; szó szerint : abrosz). Nem vártattak magukra. Sorban jöttek, egyik kirgiz a másik után, köszöntek és leültek a tűz mellé. A sátor megtelt. Két sűrű sorban ültünk. Körben járt a pompás birkahús. Kenyeret és *piláf*-ot (rizspuddingot) ettünk hozzá. A lakomát tea fejezte be.

Másnap folytattuk utunkat Kásgar felé. Tízkor indulunk. Egy órával később átgázoltunk a Kizil-szu-n. A folyó ettől fogva végig jobbról volt tőlünk. Kelet felé lassan emelkedő völgybe jutottunk. A völgy a 2500 méter magas Surbúlak hágóra vezet, egyenetlen térszínen keresztül. Több kisebb hegyláncon kaptattunk keresztül, hegynek fel, hegyről le. Keletnek tartva, a hegység csökkenő. Balról magunk mögött hagyunk egy hatalmas hegytömeget ; legfelsőbb völgyzorosait hó borítja már. Jobbról hatalmas fekete hegylancot pillantunk meg. Gerincét hó borítja. Ez a Bosz-tágh. Amerre elhaladunk, utunk hómentes. Naphosszat hideg keleti szél fúj szembe és nagyon kifárasztott. Egy kis hágón túlkerülve, egy dombtetőn hirtelen erődítményt pillantunk meg, alacsony, kerek tornyokkal. Mint a legtöbb efféle építmény, ez is abból az időből való, amikor Jakub Bég volt Kelet-Turkesztán ura.

Itt van a szent Masrap sírja ; mellette a szent emlékének szentelt áldozati kőrakások (*obo*). Ata Báj és Asur egy-egy rongyot aggattak az obo karóira és eközben néhány szót mormogtak. Gyakoriak az ilyen emlék-kőrakások Belső-Ázsiaszerte a szent síroknál, hegyi átjáróknál, egyes veszedelmes pontokon. A magaslat az erőddel és a két *obo*-val, a *Masrap-daván*. Az út az erősségen át vezet. Átlovagoltunk a tornyokkal ékesített kapun. A tulsó oldalon van egy harmadik *obo*, kőalapon. Messzeterjedő kilátás nyílik innen kelet felé. Észrevehetően csökken arrafelé a hegyek magassága. A messzeségben délen felbukkan

a hatalmas Bosz-tágh, amely egy mai napság még csaknem ismeretlen földet határol.

Az út meredeken száll lefelé az Ukszalar-szu völgyébe. A Masrap-daván lábánál átkelünk a folyó törékeny, csikorgó jegén. A völgy füves, itt-ott fák és cserjék mutatkoznak. Délután ötkor fáradtan megérkezünk Ukszalar-ba. A jókora aul-ban van vagy 60 sátor. Az aul közepén kis karaván-szeráj, benne tűzhely és egy fészker a lovak számára. A szokásos udvariassági látogatások után ott telepedtünk meg. A falu tengerszínfeletti magassága mintegy 2000 méter.

A karaván-szeráj füstös, párás és szennyes volt. Megbántam, hogy nem sátrat választottam szállásomul. Éjjel a hőmérséklet 10 fokra süllyedt a fagypontra alá, de már reggel nyolckor (december 12-én) + 2 fokra emelkedett. Reggel meglátogatott az ukszalar-kirgizek ak-szakálja, Bokai Bi, és meghívott magához. Sátra félóránnyira volt kelet felé. Mentegetődzött, hogy nem volt jelen megérkezésünkkor, de csak ma reggel tudta meg. Meghívását elfogadtam; ő erre előre lovagolt és eltűnt a porfelhőben. Kevéssel utóbb követtük. Átkeltünk megint a folyón és az Ukszalar-szu jobbpartján nyargaltunk tovább. Nemsokára elértük Jakub Bég egyik erődjét. Falai részben romokban hevernek, de még így is védik egy kicsit a tövükben meghúzódó öt-hat sátrat. A teherhordó karaván folytatta útját. Kerim és én megpihentünk itt. Bokai Bi fogadott, bevitt a sátrába és megkínált teával. Húsz perccel később elhagytuk a helységet. Bokai Bi búcsúzóul két szép nagy foglyot adott; kellemes változatosságot jelentett ez az ajándék a rákövetkező napok ételrendjén. Tisztán udvariasságból, önzetlenül adta az ajándékot. Bizonyossága ennek az, hogy csak a legnagyobb fáradtsággal sikerült néhány húsz-köpekest ráerőszakolni viszonzásul.

Nem sokkal odább ismét átvizsz az út a sima jégtükör-

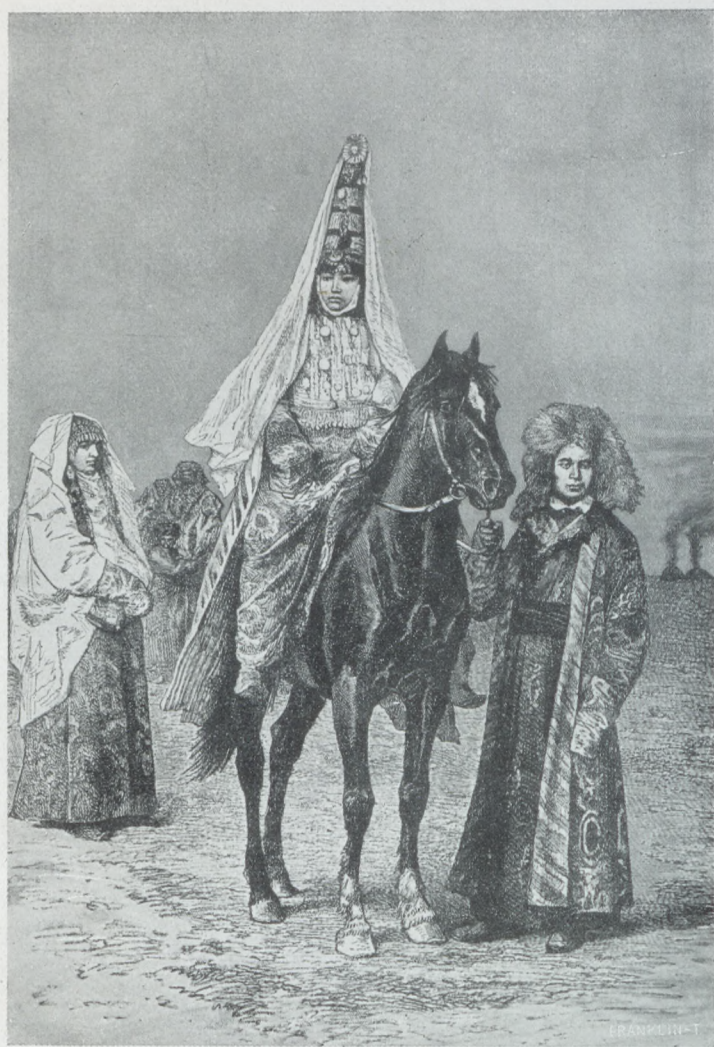
rel borított folyó balpartjára. Ott találtuk Ata Bájt és Asurt. Az egyik málhásló alatt beszakadt a jég és ott feküdt a vízben mozdulatlanul. Leoldották róla a terhet és nagynehezen talpraállították. Asur biztosabb átjáróhelyet keresett, fejszével apró kagylószerű mélyedéseket csapkodott a jégbe, hogy a lovak meg ne csússzanak. Az elesett málháslovat maga vezette. A part közelében megint beszakadt a jég és a ló belezuhant a 60 centiméteres vízbe. A többiek is kénytelenek voltak ugyanott kelni át a vizen, a jégről a vízbe lépni és onnan a partra ugratni. Mi magunk száraz lábbal átkerültünk.

A rákövetkező nap *Min-jol* faluig jutottunk. Kínai őrállomás és vámház van ezen a helyen. Alighogy megtelepedtem a karaván-szeráj vendégszobájában, beállított egy szárt hivatalnok az íródeákjával és az útlevelemet követelte. Kikérdezett: hogy hívnak, hány éves vagyok, milyen nemzetiségű, hova megyek, honnan jövök? Vrevszkij báró levele itt is megsegített. A kínaiul tudó hivatalnok a levél minden adatát lefordította a kínai parancsnoknak. Minden utazóról és minden karavánról, amely Kásgarba igyekszik vagy onnan jön, pontos jegyzéket vezetnek. Beleírják az állatok számát és az árúkat is. A kis erődítmény helyőrsége 20 ember.

Vasárnap, december 14-én, elhagytuk *Min-jol*-t és megkezdtük Kásgarba vivő utunk utolsó szakaszát. Balról egyre jobban ellapulnak a hegyek kelet felé; jobbról, a Bosz-tágh acélkék, hóborította hegylánc elmosódva olvad bele a messzeségbe délkelet felé, amerre a Kunlun láncába, Ázsia hátgerincébe megy át. Végre elmaraadoznak a hegyek és lejutunk a végtelenbe nyúló síkságra. Keleten sík a látóhatár, akárcsak a tenger. Jobbról-balról az utolsó hegyek hajlanak le a síkságra. A Kizil-szut nem látjuk már; délre folyik az útvonalunktól.

Az út aránylag elég jó, de poros és köves. Langar-on

Kirgiz menyasszony.

Kirgiz asszonyok.

túl végtelenbe nyúló utcába jutunk, agyagfalak, házak és kertek közé.

A házak egyre sűrűbben sorakoznak. A forgalom élénkül. Karavánokkal, lovasokkal és gyalogjárókkal találkozunk. A szamarak is gyakoriak. Apró gyerekek ugrándoznak, játszadoznak a porban. A nők sajátságos fölfelé szélesedő prémes sapkájukkal vonják magukra a figyelmet. Nagyobb részt fátyol nélkül járnak, sok közülük igen csinos. Itt-ott egy-egy kínai mutatkozik. Őrházak mellett ellovagolva, jobbról feltűnik a fél Kásgart övező védőfal, alacsony négyszögletes tornyaival. A falakon égőpiros lobogókat és nagy sárga zászlót lenget a szél.

Hamarosan elérjük az árokövezte városfalat. Három óra után az orosz konzulátus kapujában szállunk le a nyeregből. Az épület maga olyan, mint valami jóképű szárt ház. De az orosz címer a kapu fölött és a sűrke egyenruhás kozákok a bizonyossága, hogy embereim nem tévedtek: célnál vagyunk.

A konzulátus kertes épület, a városfala előtt. Az egyik kozáknak átadom a névjegyemet. Csakhamar visszajön: lépjek be. Egy nagy előszobában féltucat kutya fogad — egy hatalmas termetű, erőteljes szürkülő körszakállú ember csitítja el őket. Télkabátban van, fején kis kötött zöld sapka. Szemén aranykeretes csiptető, barátságos, derült tekintet — Petrovskij, a konzul.

Soká elbeszélgettünk utazásomról és ázsiai utazásokról általában. Azután bevezettek tágas pompás szobámba. Cserépkályha, benne lobogó tűz. Ágy, derékaljjal, tiszta lepedő, takarók, asztal, néhány szék — csupa elkényeztető, hallatlan fényűzés csábított kellemes pihenőre a hosszú vándorlás után.

8. Kásgar történetéből.

Kásgar, Kelet-Turkesztán fővárosa, a Kínai Birodalom legnyugatibb városa, a legutóbbi időkig egyike volt Ázsia legmegközelíthetlenebb városainak. Azt mondhatjuk, hogy Belső-Ázsiának mintegy a küszöbén fekszik. Talán helyénvaló, hogy rövid áttekintést nyújtsunk Kelet-Turkesztán mozgalmas történetéről.

Az ősi időkben alighanem árja törzsek lakták. A keresztény időszámítás kezdetekor az északkeletről beözönlő húnok vagy ujgurok lepték el Turkesztán földjét. Egy részük tovább vándorolt nyugat felé, másik részük letelepedett és beleolvadt az őslakosságba. Egyesek a városokban települtek le, mások nomádokként éltek a hegyek között, ahol maiglan is élnek utódaik, a kalmükök, kara-kirgizek és a vad hegyi-kirgizek.

Krisztus után 94-ben az ujgurok országát meghódították a kínaiak és ők maradtak Turkesztán urai egészen a nyolcadik századig. Ez időtájt Kuteibe került uralomra Kelet-Turkesztánban s a Kásgartól Turfánig terjedő vidék lakói, akik odáig buddhisták voltak, meghódoltak az iszlámnak. A X. és XI. században újból felvirult az ujgurok birodalma. Kásgar, a főváros, már akkoriban sokszoros kereskedelmi kapcsolatba jutott Kínával. A kara-kitáj-ok mongol kóborhadai a XII. században végleg elsöpörték az ujgurok uralmát. De őket is elűzték Dzsingiz khán seregei 1220-ban. Dzsingiz khán idejében érte meg Kásgaria legnagyobb virágzását. Halála után fiai küzdöttek egymással a hatalomért. Kásgar földje Dzsagatáj uralma alá került. Dzsagatáj halálával újból felfordult a rend az országban. Csak a XIV. században sikerült a Dzsagatáj családjából származó erélyes, hatalmas Togluk Timur khánnak Kelet-Turkesztán valamennyi apró államát uralma alatt egyesítenie. Bokhara és Szamarkand is meghódoltak neki.

Timur Lenk 1389-ben Kásгарia nagy részét meghódította. Togluk Timur khán utódai a XV. és XVI. században biztosították a hatalmukat Kelet-Turkesztánban. Állandó viszálykodásban álltak egymással és a kínai szomszédokkal. 1678-ban a kalmükök, 1756-ban a kínaiak kezébe került a hatalom.

1826 tavaszán Dzsengir Khodzsa az ország lakosaiból toborzott nagy sereggel elűzte a kínaiakat s a nép ujjongása közben vonult be Kásgar városába. Szaid Dzsengir szultán néven uralkodott. A győzelem hírére Jangi Hisszár, Járkand és Khotan népe is fellázadt és elkergette a kínaiakat. De Dzsengir uralma sem volt tartós. A kínaiak már a rákövetkező évben megverték a felkelők seregeit, Dzsengirt elfogták és császári parancsra vaskalítkában Pekingbe szállították. Ott darabokra vagdalták a testét és a kutyák elé vetették.

Kokan városát, amely Dzsengir lázadását támogatta, azzal büntették, hogy elzárták a Kásgarral való forgalomtól. Kokan erre hadat üzent a kínaiaknak és Madali khán vezérletével 40,000 főnyi sereget küldött Kelet-Turkesztánba. Min-jol-ban zajlott le az ütközet, 1830-ban. A kínaiak vereséget szenvedtek. Dzsengir fivére lett Kásgar fejedelme, de hatalmát csak három hónapig tudta megtartani. Madali khán hódításait a Narin és Ili folyóig terjesztette és a kínai császár küldöttség útján békét kért Kokanban. 15 évig tartott a békés állapot. 1847-ben újból kitört a nyugtalanság. Katta Tura vezetésével kirgiz, kipszak és szárt csapatok nyomultak be Kásgarba, minden kínait lemészároltak és bevették a várost. Katta Tura azonban hamarosan meggyülöltette magát és kénytelen volt elmenekülni a városból. Ugyanakkor mintegy 100,000 ember kivándorolt Kásgarból, Járkandból és Akszuból, hogy a kínaiak bosszúja elől meneküljön. Legnagyobb részük nyomorultul elpusztult a Terek-daván

jeges magaslatain. A kínaiak ismét megszállották Kásgart és kényelmesen berendezkedtek.

A szerencsétlen város nem soká élvezhette a béke áldásait. 1857-ben újabb lázadás tört ki. Valikhán Tura felkelést szított, leöldöste a kínai helyőrséget és Kásgar khánjává kiáltotta ki magát. A lakosságot megvetette, elviselhetetlen adókkal sújtotta és rabszolgákként dolgoztatta. Így például rabszolga-munkával másfelé akarta terelni a Kizil-szu vizét. A folyó partján óriási gúlát emeltetett a kínaiak és mohammedánok koponyáiból. Legnagyobb gyönyörűsége az volt, ha sajátkezűleg fejezhetett le embereket. Elég volt rá egyetlen nemtetsző szó vagy mozdulat, hogy irtalmatlanul kivégezzen valakit. Egyik áldozata volt Adolf *Schlagintweit*, a híres német felfedező utazó.*

Valikhán Tura zsarnoki uralma szerencsére nem tartott soká. A város bevétele után négy hónappal, 1857 augusztusában a kínai haderő elűzte a városból és Kásgar ismét a kínaiak fennhatósága alá került. A hódítók kegyetlen bosszút álltak a lakosságon.

1861-ben kitört Nyugat-Kínában és Dzungáriában a mohammedán dungán-lázadás. 1862 és 1863-ban a mozgalom átterjedt Kelet-Turkesztánra. A zavargások elhúzódtak 1877-ig. Kásgariában Kuca városában lángolt

* A három Schlagintweit-testvér, Hermann, Adolf és Róbert, a porosz király és az East India Company megbízásából 1855-ben együtt indultak el ázsiai újtukra. Együtt és külön bejárják Indiát, a Himaláját, Tibet, Szikkim, Bhutan, Kasmír, Ladak és Nepál földjét, a Kara-korum és Kun-lun hegységet. 1856-ban dél felől jövet átkeltek Indiából a Tárím-medencébe. Adolfot 1857-ben, 28 éves korában Jakub bég megölette Kásgarban. Bátyja és öccse már korábban visszafordultak és eljutottak Indiába. Könyveik: *Reisen in Indien und Hochasien* (1869—70). — *Results of a Scientific Mission to India and High Asia* (1860—66). — Emil Schlagintweit főműve: *Buddhism in Tibet* (1865).

fel elsőnek a lázadás. 1863 végén már csak Kásgar és Jangi Hisszár erősségei voltak a kínaiak kezében. Ez az utóbbi város is meghódolt 1864-ben Raseddin Khodzának, aki szent háborút hirdetett. Raseddint csakhamar elűzte Dzsengir fia, aki a nép örömujjongása közben vonult be a sokat szenvedett városba.

Dzsengir fiának a kíséretében volt egy negyven év körüli, nevezetes szerepre hivatott férfiú: Jakub Bég. Kelet-Turkesztánnak ez a későbbi ura 1825-ben született Pszkent faluban, Táskend és Khodzsent között. Szüleinek a halála után a nyilvános táncos (*bacsa*) kétes mesterségére adta a fejét. Ebből élt. Később Madali Khán csilimcsi-je (fegyverhordozója) lett Kokanban. Madali halála után folytatta a régi mesterséget Táskendben. A kormányzó feleségül vette Jakub nővérét. Jakub, aki úgyszólván kioregedett a táncos-mesterségből, befurakodott a kormányzó kegyébe és ennek a jóvoltából parancsnok lett egy 500 főnyi csapatnak. Kevéssel később már Ak-Mezdzsid, a mai Petrovskij-erőd bégjévé tornázza fel magát. Ez sem elég. Nemsokára már a hadsereg főparancsnokává nevezik ki Kásgarban. Akszu és Járkand csapatai nem akarták elismerni Dzsengir fiát, Buszrug Khodzsát uruknak; Jakub Bég megveri ezeket a seregeket és ráadásul Jangi Hisszárt is elfoglalja. 1865 őszén Jangi Sahr erődje is megadja magát. Miközben Járkand ellen menetel seregével, fülébe jut, hogy Kásgarban irigységből fellázadtak ellene. Nyomban megfordul és leveri a lázadást. Aztán folytatja hódító útját kelet felé, és nemcsak Járkandot, de Khotant is elfoglalja. 1866—67-ben uralmát kiterjeszti Kásgartól Khotanig. Buszrug névleges uralmától is szabadulni szeretne, ezért azt tanácsolja neki, menjen zarándokútra Mekkába. Ez egyértelmű a száműzetéssel. Erre azután khánná kiáltatja ki magát és felveszi a *Bedaulet* («a boldog») jelzőt. Hamarosan egész Kelet-Turkesztán meghódol Jakub Bégnek.

1872-től 1876-ig béke uralkodott a máskülönben oly nyugtalan országban. Oroszország és Anglia követeket küldenek ebben az időben Jakub Béghez. A kínaiak még el vannak foglalva a dungán lázadás leverésével. Beveszik Monasz városát. Jakub Bég erre keletnek vonul, hogy a kínaiak további előnyomulását megakadályozza. Helytartójául legidősebb fiát, Bég Kuli Bég-et hagyja Kásgarban.

Kásгарia népe megelégette már Jakub Bég szigorú uralmát és visszasírta a kínaiak fennhatóságát. A kínaiak egyre nagyobb sikereket aratnak.

Jakub Bégen egyszer csak kitör az őrzöngés. Fegyverének az agyával leüti a titkárját, rátámad a kincstárnokára. Ez védekezik, megsebesíti, és Jakub Bég 1877 május 29-én belehal sebesülésébe.

Jakub Bégről általában azt tartják, hogy értelmes és erélyes ember volt, de önző és megbízhatatlan. Emlékezete soká fog még élni Belső-Ázsiában, neve csaknem olyan félelmetes csengésű Kelet-Turkesztánban, mint Tamerláné Nyugat-Turkesztánban.

Jakub Bég váratlan halála után általános kavarodás támadt az országban. Fia, Hak Kuli Bég, hogy hatalmát biztosítsa, Kásgarba vonul seregével, de ott a fivére, Bég Kuli Bég, meggyilkolja. Kelet-Turkesztán három részre szakad, uralkodói egymással kapnak hajba és a kínaiak végül is magukhoz ragadják a hatalmat.

9. Európaiak Kásgarban.

Az orosz konzulátust a nyolcvanas években alapították Kásgarban. Ottjártamkor is még Petrovszkijt, az első orosz konzult találtam hivatalban. Táskendből helyezték át oda. Alaposan ismerte a szártokat és a nyelvüket is folyékonyan beszélte. Magával hozta a feleségét és a tit-

kárát is, egy Lucs nevű urat, aki azelőtt a táskendi gimnázium tanára volt.

Petrovskij konzul nemcsak ügyes diplomata, de rendkívül képzett, nagyműveltségű ember. Gazdag könyvtára van az Ázsiára vonatkozó művekből. Ritter, Humboldt és Richthofen munkái is megvannak benne és az újkeletű útleíró-irodalom legkiválóbb termékei. Megállok könyvtárszobájában a hatalmas vezérkari térkép előtt, amely összefüggő áttekintést nyújt Ázsia nyugati feléről. Követhetem rajta egész 3000 kilométeres útvonalamat, amely Teheránból Khorasszánon, Transzkaspián, Bokharán, Szamarkandon, Ferghanán és Kelet-Turkesztánon át Kásgarba vezetett. A térképről kitűnik, hogy már nincs is messze innen a Kuen-lun és alig két hét alatt elérhetném lóháton a titokzatos Tibetet. Rajta van a térképen az egész óriási Tárím-medence, amelynek most nyugati határán állok és a Mennyei Hegyek, a fenséges Tien-san, amelynek hófedte láncán át fog vinni az utam hazafelé.

A konzulátus levéltárában egész csomó irat van *Dagleish* angol kereskedő meggyilkolásáról. *Dagleish* több utat is tett Járkandba s a Tárím-medence többi városaiba és e közben különböző útvonalakon átszelte a Kara-Korum láncát. Térképezései és értékes megfigyelései sokmindenben gyarapították Belső-Ázsiáról való ismereteinket. Életének feladatává tette, hogy Kelet-Turkesztánt ismét meghódítsa az angol kereskedelem számára. A maga kereskedő-karavánjaival hatolt át a hegyeken Járkandba. Csalódással tapasztalta, hogy az orosz árúk mindenütt olcsóbbak, mint az angolok. Hazafias törekvései és szeretetreméltó egyénisége népszerűvé tették; szeltemben ismerték Indiában és Angliában, s amikor híre járt, hogy 1888 márciusában, újabb járkandi útján, meggyilkolták, mindenütt mélyen fájlalták végzetes sorsát.

Petrovskij konzul, mihelyt értesült a szomorú ese-

ményről, hozzáfogott a gyilkosság felderítéséhez. Mohammed Izá-t, Dalgleish egyik szolgáját, amikor Kásgarba érkezett, szigorúan kihallgatták; a szárt kereskedőket, akik orosz alattvalók voltak, felszólították, tegyenek jelentést mindenről, amiről csak tudnak, s végül nyomozókat küldött a tett színhelyére. Ilyen módon sikerült világot deríteni a gyászos eseményre. Petrovskij szívességéből elmondhatom itt a történetet:

1888 márciusában Dalgleish a Kara-Korumon át útban volt Járkand felé. Indiai árúcikket vitt eladásra. Egy afghán kereskedő, Dod Muhamed Khán, akit Dalgleish ismert, útközben csatlakozott a karavánjához és kérte, hogy elkísérhesse Járkandig. Dalgleish beleegyezett és megparancsolta karaván-basi-jának, Ozmánnak, ossza be az afghánt a karavánba és a két sátor egyikében adjon neki helyet éjszakára. Így vándoroltak együtt három-négy napon keresztül. Amikor Brangza faluban, a Kara-Korumban, tanyát ütöttek, Dalgleish bement a sátorba, ahol Dod Muhamed éppen teázgatott. Leült melléje, hogy elbeszélgesse vele tea mellett. Ebben a szempillantásban Dod Muhamed felkelt és kiment. Kisvártatva eldördül egy fegyver. Dalgleish a sátor ponyváján keresztül puska-golyó éri a jobb vállán. A sebesült felugrik, beront a sátorba fegyverért, de a gyilkos üldözőbe veszi és kardjával úgy összevagdolja, hogy halálos sebbel elterül a földön.

Petrovskij később kivallatta Ozmánt, miért nem ment senki Dalgleish segítségére. Azt felelte, hogy ő is, meg társai is fegyvertelenek voltak, a gyilkos pedig cinkosai-val együtt állig fel volt fegyverkezve.

A gyilkosság után Dod Muhamed hidegvérrel így szólt Ozmánhoz:

— Megöltem ezt az embert és viselem a felelősséget. Mehettek tovább. Én maradok.

Ők erre folytatták útjukat, de néhány napra rá Dod

Muhamed utolérte őket, elrabolta a meggyilkolt pénzét, egyéb holmiját pedig kiszórta és otthagya a földön.

Dod Muhamed Járkandból elment Kásgarba. Öt napig bújkált ott egy afghán földijének a karavánszerájában. Amikor forrónak érezte lába alatt a talajt, egy sötét éjjel odábbállt. Akszuba ment. Dildar Khán, az afghánok ak-szakálja (afféle konzuli méltóság) egy darabon elkísérte. Ez a Dildar Khán, akit én Kásgarba érkeztemkor ott találtam a városban, hamis útlevelet szerzett a gyilkosnak. Annak a segítségével Ucs-turfánon és Irkestamon át sikerült átszöknie az orosz határon.

Amíg a gyilkos Kásgarban és Akszuban tartózkodott, Petrovskij kémei útján állandóan tudta, melyik házban, melyik barátjánál lappang. Minden pillanatban rajtaüthetett volna. De a pekingi angol követ hozzájárulása nélkül nem érezte magát feljogosítva a közbelépésre. A nagy távolság folytán csaknem félévbe telt, míg a válaszas megérkezett. A pekingi angol követ kérte Petrovskij konzult, tartóztassa le a merénylőt — de már akkor ez biztonságban volt a hazájában.

Dod Muhamed abban a hitben, hogy az eset már rég feledésbe merült, két évre rá elment Szamarkandba. Felismerték és 1890 március 8-án az orosz hatóság elfogta és börtönbe vetette. A börtönben március 30-án felakasztotta magát.

A bennszülöttek később jelentették Petrovskijnek, hogy Dod Muhamed bosszúból vetemedett áruló gáztettére. Régóta gyűlölte Dalgleisht. Gyűlölete onnan eredt, hogy egy hindu kereskedő évekkal előbb Dalgleish-hez fordult, mondja meg, miféle ember ez a Dod Muhamed, megbízható-e. Dalgleish állítólag azt válaszolta, hogy megbízhatatlan. A hindu erre megtagadta az áru hitelezését az afghántól és megokolásul hivatkozott Dalgleish vélekedésére. Ozmán pedig arról tett vallomást, hogy Dalgleish

végzetes útján több ízben tréfálkozott Muhameddel és kérdezte tőle, miért is foglalkozik kereskedéssel, miért nem adja a fejét a karavánok kirablásának sokkal jövedelmezőbb mesterségére?!

Kásgarba való megérkezésem estéjén Petrovszkij társaságában meglátogattam Younghusband kapitányt, a híres felfedező utazót.* Younghusband már hónapok óta Kásgarban tartózkodott ekkor és még egy ideig készült ott maradni. Habár az angol kapitánynak nem volt semmiféle diplomáciai címe, küldetésének célja egészen nyilvánvaló volt. Kétségtelenül arról volt szó, hogy tanulmányozza a kelet-turkesztáni viszonyokat, különösképpen pedig Kásgart és állapítsa meg, meddig terjed és mire terjed ki az orosz befolyás.

Ritkán találkoztam még kellemesebb emberrel, mint az angol kapitány. Igazi megtestesülése az angol gentleman-nek, nyugodt, méltóságos, udvarias, vendégszerető. Kistermetű, szőke körszakállas férfi; nagy kék szeme, sasorra vonzó jelenség. Jóllehet hosszú időre telepedett le Kásgarban, nem bérelt házat, csak egy óriási kibitkát

* (Sir) Francis Edward Younghusband 1863-ban született Indiában. 1886-ban Mandzsuriában utazott és Kelet-Turkesztánon keresztül tért vissza Indiába. 1892—4-ben politikai tisztként szolgált Hunzában és Csitrálban. 1896—7-ben Transvaalban és Rhodiában utazott. 1898-ban politikai ügyvivő Radzsputanában. 1903-ban brit megbízott az India és Kína között meginduló tárgyalásokban. A tárgyalások meghiúsulása után a brit kormány hadsereget küld Tibetbe. A fegyveres expedíció politikai vezére Younghusband ezredes. Younghusband Lasszában, a Dalai láma palotájában diktálja a békét. 1906-ban Kasmírba kerül mint brit rezidens. Tibeti expedíciójáról két könyv is jelent meg magyarul: *Waddell*: A rejtelmes Lhassza. Átdolgozta: Schwalm Amadé (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára), és *Candler*: Tibet leleplezése. Halász Gyula fordítása. (A Hat Világrész c. sorozatban.) Két évtizedre terjedő ázsiai utazásait *The Heart of a Continent* című könyvében foglalta össze (London, John Murray 4. kiadás 1914).

ütött fel a Csíni Bágh kertjében,* a város fala előtt levő orosz konzulátustól körülbelül egy kilométerre. Kasmíri és ladáki útjaiban annyira megszokta a kibitkát, hogy nem kívánczolt házban aludni utazásain. A legnagyobb sátrat hozta magával, amit csak talált Ladákban. Teljesen hasonló volt a kirgizek kara-ui-jához, de sokkal nagyobb. Fapadlóját vastag szárt szőnyegek borították, a falakon értékes kasmíri kendők és szőttesek. A sátor közepén asztal, rajta könyvek, lámpa és dohányzó készség. Köröskörül kényelmes kis tábori székek. A sátrat kandalló fűtötte, csöve a ponyván át a szabadba szolgált. A világosság felülről hatolt be a sátorba.

Leültünk az asztal mellé, Youngusband belefűjt a sípjába, erre szempillantás alatt belépett egy afghán, ezüstpitykés vörös egyenruhában. Szálas termetű, feketeszakállas, rezesbarna bőrű ember volt, szeme sötét, mélytűzű, orra nemesen hajlott. Kabulból való volt, büszkén csengő neve: *Emír Sáh*. Ő volt a kapitány állandó kísérője, valóságos jobbkeze. Youngusband édes pálinkát, whiskyt és kétszersültet hozatott vele. Időközben belépett a kapitány kínai tolmácsa, Mac Cartney, akinek az apja régebben a pekingi angol követség kínai tolmácsa volt, anyja pedig kínai nő. Vonásai észrevehetően rávallottak a vegyes eredetre. Kellemes, művelt ember volt, kitünően tudott franciául is.

A rákövetkező napokban sokat voltam együtt Youngusband kapitánnyal. Tanulmányoztuk kitűnő térképeit India határvidékéről. Sajnos, a térképek nem hozzáfér-

* A Csíni Bágh-ot jól ismerjük Stein Aurél könyveiből. Valahányszor Kásgarban megfordult, ott szállott meg, az angol főkonzul otthonában. George Macartney, az angol főkonzul, akiről alább szó lesz még, jó barátja volt az utazónak. (Lásd: *Stein Aurél: Homokba temetett városok* (8. fejezet) és *Romvárosok Ázsia sivatagjaiban* (67—9., 605—6. oldal).

hetők. Sátra közelében meteorológiai észlelő-állomást rendezett be. Útirajzait írta Pekingből Kásgarba tett útjáról.

Egy este, mint rendesen, együtt ültünk Petrovskij meg én, a konzul dolgozó szobájában, a kandalló előtt. A család a szomszéd szobában kártyázgatott. Kína jövőjéről és Tibet belsejébe tervezett útjaimról folyt a szó, amikor egy furcsán öltözött, középtermetű, deresedő szakállú ember lépett a szobába nesztelenül. Élénk tűzű szemén kereküvegű csiptető. Bő, barna felöltőjében úgy festett, mint valami szerzetesbarát. Egyik kezében nagy fekete nemezkalap és hosszú vándorbot, karján nagy vasculcs lógott madzagra kötözve. A konzul Péter apostolnak nevezte el.

— *Bon jour, mon révérend père* — üdvözölte a házigazda barátságosan.

A látogató közelebb jött; köszönt és régi ismerősként helyet foglalt az asztalnál. Hallotta, hogy a konzulnak vendége van Svédországból, hát ezért jött — mondotta. Hogy meggyőzzön róla, hogy Svédország nem ismeretlen előtte, elszavalta a Fritjof-monda néhány versét. Roppant érdekes estét töltöttünk együtt tea mellett. A látogató pontosan értesülve volt a legújabb európai eseményekről, jóllehet már régesrég nem mozdult ki Ázsiából. Franciául és németül beszélgettünk. Amikor éjfél tájban lekötelező mosollyal és kézfogással elbúcsúzott, a konzul következőket mondta titokzatos vendégéről:

Hendrichs páter hollandus születésű.* Éveken át működött mint katolikus hittérítő a tulajdonképpeni Kínában. Ismeretlen okból azután Mongolországba, majd később Szibériába vándorolt és öt-hat éve Tomszkon át Kásgarba került. Azóta itt él. Tomszokban csatlakozott hozzá egy

* *Stein* Aurél is találkozott ezzel az érdekes emberrel Kásgarban. Megkapóan eleven, regényes képet rajzol róla. Ő *Hendrichs*nek nevezi. Lásd: *Romvárosok Ázsia sivatagjaiban* (77—79. l).

másik katolikus, a lengyel Adam *Ignatiew*. Egymás mellett laknak most egy szárt ház két szobájában. Hendrichs atya szobája egyúttal a templomuk; a páter minden áldott nap pontosan megtartja az istentiszteletet egyetlen hívének — Ignatiewnek. Az üres falak egyikén lóg a feszület, a többi falak mentén a páter boroshordói sorakoznak. Hendrichs atya főfoglalkozása ugyanis a borgyártás. Mindezidáig egy fia bennszülöttet nem sikerült megtérítenie, valószínűleg azért, mert a szártok, már amennyiben egyáltalán törődnek a vallással, meg vannak elégedve azzal, amelyet Mohammed prófétától örököltek. Így azután Hendrichs atya immár évek óta csupán Ignatiewnek prédikál. Ez a kis templomi közönség is felére olvadt valahogy. A két útitárs összekülönbözött. A páter kitiltotta hívét a templomból. De azért napról-napra továbbra is megtartja az istentiszteletet az üres falak és a teli boroshordók között. Szegény lengyel azóta kinn ácsorog és a kulcslyukon leskelődik be, hogy el ne mulassza valahogy a szertartást.

Petrovskij konzul öt éve ismeri Hendrichs atyát, de bár naponta találkoznak, nem sikerült róla semmi közelebit megtudnia. Titokzatos homály lebeg a multja felett. A civilizáció elől menekült-e ebbe a remeteségbe, avagy azt remélte, hálás talajra talál itten és híveket hódíthat a katolikus hit számára? ! Ezekre a kérdésekre a páter nem ad feleletet. Honfitársai, hozzátartozói és barátai nyilván elfeledték — soha egyetlen levelet nem kap Európából. Kínából jön nagyritkán levele a belga Paul *Splingaert*-tól, Richthofen báró egykori szolgájától és tolmácsától, aki gazdáját elkísérte volt híres felfedező útjaira, kínai nőt vett feleségül és Szucsouban telepedett le, Kína belsejében.

Többízben is meglátogattam ezt a különös embert. Alacsony ajtón át lép az ember a szobájába. Az egyetlen ablakon ujságpapiros helyettesíti az üveget. Egész bútor-

zata egy székek, egy könyvespolc, a konzultól kölcsön kapott könyvekkel; a falak mentén boroshordók, a polc mellett néhány szerszám. Szegényes, sívár lakóhely. De a páter úgylátszik tökéletesen meg volt elégedve sorsával. Jókedvű volt és barátságos. Bármi került is szóba és bármelyik nyelven is, ötletesen válaszolgatott. Nyelvtudása bámulatos volt. A konzullal és velem franciául, Youngusband-del angolul, Ignatiew-vel és a kozákokkal oroszul beszélt, a kozákok parancsnokával, aki a Keleti-tenger vidékéről való volt, németül társalgott, a kásgariakkal pedig szárt nyelven. De tudott kínaiul, mongolul is. A hollandus anyanyelve volt s persze latinul is tudott.

Szárt barátai gyakran meglátogatták; előfordult, hogy élénk beszélgetésben találtam őket. A bazároknak is találkoztam vele. A színes, zibongó vásári képből erősen kirítt hosszú komor szerzetesi szakállával és nagykarimájú, rablóvezéri kalapjával. Egy délelőtt éppen széket fabrikált, amikor beléptem hozzája. Együtt ebédeltünk Youngusband előkelő kibitkájában. Örökké egy és ugyanabban a ruhában járt, nem is volt több neki.

Youngusband ebédje nemcsak azért volt nevezetes, merthogy a hírneves felfedező utazó és egy titokzatos páter társaságában, kirgiz kibitkában, Kína földjén, költöttük el, hanem mert igazi lukullusi lakoma kerekedett belőle. Az ételek és borok egy részét a kapitány tulajdon karavánja hozta Ladákon keresztül, közvetlenül Indiából. A sok kitűnő étel mesterei szakácsra vallott. Vörösruhás, turbános afghán inasok sűrögtek az asztal körül. Két óra tájban a páter társaságában mentem haza a pompás ebédről.

De szólanom kell Kásgar másik európai lakójáról, Adam Ignatiew-ről. Mint említettem, Hendrichs atyával egy házban lakott, kis tiszta szobácskában. Hogy miből élt, senki nem tudta. Mindig tiszta volt és rendes. Külseje

és öltözete után ítélve, barátoknak nézte volna az ember. Eduard Grützner festményein látni ilyen alakokat. Minden szavát barátságos mosollyal kíséerte. Ha beállított a konzulhoz, azonnal jókora pohár pálinkát nyomtak a markába ; a lengyel egy hajtásra kiürítette.

A tao-tájt, Kásgar kínai kormányzóját nem láttam ; látogatásomat heves szemgyulladására hivatkozva, elhárította magától. Hogy mi volt ebben az igazság, nem tudom ; a konzul szerint ez ürügy volt csupán. Mint legtöbb honfitársa, a tao-táj is idegenkedett az európaiaktól, most annyival is inkább, mert nemrégiben parancsot kapott a pekingi külügyi hivataltól, hogy ne eressen be senkit Európából kínai területre. Meg nem engedett jelenlétem kellemetlenül érintette. A konzul szerint a tao-táj állása nagyon bizonytalan, adódjék a legcsekélyebb eset, minden pillanatban visszahívhatják Pekingbe. Ezért óvakodott oly aggodalmasan, hogy kormányával összeütközésbe ne kerüljön. Csak Kásgar és környéke tartozik a hatáskörébe. Már a nem is távoli Járkand városának külön ambánja van.

10. Kóborlás Kásgarban és környékén.

Csütörtök, december 18-a, vásár napja volt Kásgarban. Megragadtam az alkalmat, hogy lássak valamit a népélet tarkaságából. A konzulátustól hosszú út visz a város fala irányában. Mint rendesen a Keleten, a házak ablaktalan szürke agyagfalaikat fordítják az út felé s ez olyan szűk, hogy a vízhordó szamarakat éppen csak hogy elkerüli az ember. A város kapujánál az út kis térré szélesedik. Jobbról szárt kávéházat találunk, balról magas zászlórúdon fehér lobogó leng, rajta kínai írásjegyek. Azt jelenti az írás, hogy a közelben katonai őrszem áll. Nehány lépés és kinn vagyunk a Járbágh Dervaszé kapunál. Két szögletes torony őrzi a város bejáratát.

A kapun túl jobbról egy épület előtt kínai katonák állanak őrt. Különös bő kék egyenruhát viselnek, mellükön és vállukon széles vörös szalag. A hasukon kerek fehér táblán olvasható az ezred és az ezredparancsnok neve. Kalap helyett tűzpiros szép mintájú kendőt kötnek a fejükre. Semmiképpen sem katonás viselet ez, egyenesen asszonyos külsőt ad a kínai katonának. A katonák közt voltak egyes alakok, akik inkább állatokhoz, mint emberekhez hasonlítottak. Sárgák voltak, duzzadtak, csupasz-képűek. Szemük ferde, orruk kicsi, szájuk nagy és kitért. Az épületnek az útra néző nyitott verandáján féltucat alabárdot láttam faállványokhoz támasztva. Itt is volt két vörös zászló és két magas rúdra erősített kínai betűs fatábla. A mennyezetről papiros-lámpa függött.

A Jár-bágh Dervaszé kaputól nagy nyílt tere jutottunk; köröskörül ponyvával fedett árusító bódékban főként orosz posztót árultak. A tér közepén egyszerűbb bódékban gyümölcsfélék, sütemények és különféle apróságokat árúsítottak. Feltűntek a vaskos, lefelé vékonyodó piros kínai faggyúgyertyák, kihegyezett favégükkel, amely feleslegessé teszi a gyertyatartót.

Kászar szárt városrészében alig száz kínai lakik. A bazároknál látható kínaiak többnyire a kínai vagy újvárosban, Jangi Sahrban élnek. Kászar és Jangi Sahr között szabályszerű omnibusz-forgalom van. Három, egymás mögé befogott ló húzza őket. Ez a célszerű berendezés a kínaiak leleménye. Az arba-omnibuszok mindig tele vannak utassal.

Két oldalt messzeterjedő szántóföldek, itt-ott egy-egy falu és szentsír. A távolban megismerem Észki-sahr, a régi város romjait. Fehérre mázolt obeliszkre esik pillantásunk, balra az úttól. Néhány percre megállunk ezen a szomorú emlékezetű helyen. Az obeliszk kockaformájú talapzaton nyugszik. Egyik kupolaszerű kiemelkedésén

Zenélő és táncoló dervisek.

Kirgiz.

vaskereszt. Elülső oldalán fülkeszerű bemélyedés, benne fémtábia, ezzel az orosz felirattal :

Adolf Schlagintweit utazó emlékére, aki Kásgarban 1857 augusztus 14. (26.)-án áldozatul esett a földrajz iránt való forró szeretetének. Ezt az emléket a császári orosz földrajzi társaság tagjainak közreműködésével Nikoláj Feodorovics Petrovszkij orosz konzul állította 1887-ben.

Egy öreg szárt ember, aki gyakran meglátogatta a konzult, mert az ő házában volt az orosz konzulátus, szemtanúja volt Schlagintweit meggyilkolásának és így beszéli el a szomorú történetet :

Valikhán, egy erőszakos, kegyetlen, ópiumszívó szárt, magához ragadta Kásgarban a legfőbb hatalmat. Nyolc hónapig uralkodott. A kínaiak védekeztek, amíg lehetett, végül is visszavonultak Jangi Sahr falai mögé. Valikhán úgy igyekezett meghódolásra kényszeríteni őket, hogy a várost tápláló öntöző-csatornák vizét másfelé vezeti. Azon a helyen, ahol most az emlékmű áll, ütött táborot és éppen a víz elvezetésének a tervén dolgozott, amikor Schlagintweit megérkezett a karavánjával. A táboron kívül megállt és kérte, bocsássák Valikhán elé. Engedélyt akart kérni tőle, hogy átléphesse a kokani khánság határát. A zsarnok maga elé vezettette és kérdezte tőle utazása célját. Schlagintweit azt válaszolta, hogy az indiai kormány levelet küld vele Kokan khánjának. Valikhán követelte, mutassa meg a levelet. Az utazó azt felelte, nincs joga megmutatni. A zsarnokot elöntötte a méreg és elkiáltotta a végzetes szót : «*Csapp!*» (Csapd le a fejét!) A parancsot dzsigitjei nyomban végrehajtották. A szerencsétlen Schlagintweit feje odakerült

az emberkoponyák gúlájának a tetejére. Valikhán gyönyörködött gyűjteménye gyarapodásában. Beszéli Kásgarban, hogy egy zsidó, Schlagintweit karavánjának egyik embere, később titokban elvette onnan a koponyát és magával vitte Indiába. A karaván szétoszlott s az utazó holmija elkallódott.

Nem állapítottatott meg teljes biztonsággal, hogy a gyilkosságot éppen azon a helyen hajtották-e végre, ahol most az emlék emelkedik. Az öreg szárt, aki tanuja volt az eseménynek, úgy emlékszik rá, hogy ottan zajlott le. Az emlékművet, amikor elkészült, az egész európai kolónia jelenlétében ünnepélyesen beszentelték. Később az eset leírását az emlékoszlop fényképével elküldték Berlinbe. A véletlen úgy akarta, hogy jelen voltam a berlini földrajzi társaságnak azon az ülésén, amelyen Richthofen báró, az elnök, felolvasta és megmutatta a fényképet.

Lóra szálltunk és folytattuk utunkat Jangi Sahrba. Falazott mellvédű kőhídon átkeltünk a Kizil-szu-n; Ulugcsat óta most láttuk viszont először a folyót. Vízömege itt jóval kisebb, mint fentebb, mert a szántóföldek öntözése erősebben igénybe veszi. A folyó déli partján nyargalunk tovább Dokhusz-tás («kilenc kő») faluba; a falun túl balról kínai erősség, jobbról Jangi Sahr falai tűnnek szemünkbe. Szent sírok mellett visz el utunk. Legelőkelőbb közülük a Jusszup Kadera Khán Gházi sírja. Kapubejáratos homlokzatával, négy alacsony minaretjével mecsethez hasonló. Belsejében van a síremlék. Udvarán több sír is van. Jámbor zarándokok áldozati ajándékuul zászlónyeleket, antilop-szarvakat és rongyokat hagytak hátra itt.

Végre megérkezünk Jangi Sahr elé. Fahídon átrobo-gunk a város magas és erős téglafalát övező sánc-árkon. A fal kettős ezen a helyen. Két alagútszerű kapuboltozat alatt dübörgünk keresztül, végül egy kis udvart elkerítő fal kis kapujához érünk. Ez már a harmadik kapu. Efölé

a kínaiak tornyot emeltek. Az őrszem alighanem szemmel tart bennünket. A lovakat egy emberrel egy kis téren hagyjuk és gyalogszerrel lépünk Jangi Sahr keskeny fő-utcájára. Kétoldalt sűrűn szorongó kínai boltok sorakoznak. Minden bolt előtt egy vagy több hosszúkas, fehér szövet, vagy fatábla lóg, kínai írásjegyekkel. A kereskedők, három-négy is egy-egy boltban, asztalok mögött ülnek. A boltok tiszták, az árúk állványokon és asztalokon szépen rendbe rakva. Az árúk csaknem kizárólag kínai eredetűek. Pompás selyemszöveteket, prémeket, prémes sapkákat és más ruhaneműeket láttunk. Kivált a selyem kaftánok tűntek ki finom munkájukkal. Hasonlítottak ezek a mohammedán khalátokhoz, de el voltak borítva sárkány, oroszán és virágalakot ábrázoló és ornamentális arany- és ezüsthimzéssel. A legolcsóbbak 30 rubelbe kerültek. Vastagtalpú bőrpapucsot is árultak, továbbá csizmát, hosszúszerű pipát, vízipipát, egész történeteket és szerelmi kalandokat ábrázoló színnyomásos képeket, hosszú keskeny papírosokon, és sok egyéb apróságot.

Lassan vándoroltunk az utcán végig, nyomunkban a kíváncsiak egyre növekvő seregével. Az egyik elárúsító-asztalnál ráncosképű öreg ember ült, szemén kerek szemüveg, szájában hosszú illatos pipa, a másikonál néhány vékonybajszú fiatalabb ember, a harmadikonál egy testes férfi a feleségével. A legnagyobb boltok egyikénél megálltam. Szépen feltűzött hajú, fiatal asszony volt az árúsító. Különböző apróságokat vettem tőle, gyűrűt, képet, pipát, sapkát. A vásárlásban segítségemre volt Azíz Ákhun, egy kuldzsai tarancsi, az orosz konzul kínai tolmácsa. Ravasz fickó volt, bizonyos, hogy ő is megcsinálta a maga üzletét. Jól ismerte a kínai kereskedőket és észrevehetőleg egy gyékényen árult velük. Később szerzett nekem néhány szép khotani nefrit-tárgyat. Azíz Ákhun segítségével vettem két kínai ezüstérmet. Az egyik csónak-

formájú volt, 12 rubelbe került, a másik rövid hengeres pálcika. Ezt 5 rubelért szereztem meg. Mind a kettő le volt bélyegezve. A legnagyobb ilyen *jambo* ezüstértéke 120 rubel volt. Az előbbi úgy kapja a különös formáját, hogy a megolvasztott ezüstöt csónak-alakú kanálba öntik, erősen rázzák ide-oda s ilyen módon a szélei kiemelkednek. A legnagyobb *jambo*, amit láttam, 120 rubelnyi ezüstértéket képviselt. A belevésett bélyegző valószínűleg az érem eredeti ezüstértékét jelzi, nem mindig kifejezője az ezüstdarab értékének, mert a kínaiak, ha nem tudnak váltani, a jambót darabokra tördelik. Ezért aztán nélkülözhetetlen eszköz a vásárban a mérleg. A kásgari kínai tisztviselők ilyen célszerűtlen érmékben kapják a fizetésüket Pekingből. Öt hónapig vannak úton a súlyos ezüstdarabokat szállító karavánok a tulajdonképpeni Kínából fél Ázsián keresztül, Kelet-Turkesztán fővárosába. Jangi Sahrban apró kínai rézpénzeket is látni; közepükben négyszögletes lyuk van, azon át zsinórra fűzik őket, úgy hordják a nyakukban vagy ha sok van belőlük, pálcára húzzák a füzéreket.

Az úttól jobbra kínai kápolna volt. Egy másik főutcán volt a főőrség: egyszerű nagy verandás ház. Falait oroszlán, sárkány és emberi alakok fantasztikus festményei ékesítik. A ház előtt két oroszlán-szobor áll talapzaton. Az oroszlánok egyik mancsukat golyón nyugtatják. Az udvarban egész sereg katona tartózkodott. Az egész helyőrség 2000 ember; a polgári lakosság mindössze 2—300 család, képzelhető, hogy minden lépten katonába ütközik az ember. Arcátlanabb, tolakodóbb banda, mint ezek a katonák, nincs tán a világon. Mintha csupa válogatott kalandor és zsebtolvaj verődött volna együvé; fegyelmetlen söpredék. Elővettem a vázlatkönyvemet. Percek alatt ötvenen tolongtak körültem. Kísérőim nem győzték őket távol tartani. Odatolakodtak hozzám, zajongtak és

Kīnai katona Jangi Sahr-ban,

vihogtak. Sokszor hallottam tőlük ezt a szót: «*jang heuza*» (tengerentúli ördög). Ez európaiat jelent az ő szótárukban.

A legvakmerőbb lekapta a sapkám, felhajította a levegőbe és megmutogatta a társainak. Kézről-kézre járt, míg végül egyik emberem vissza nem szerezte tőlük. Megfogdosták a ruhámat, csizmámat. Kirángatták a kezemből a vázlatkönyvet, ide-oda forgatták, lapoztak benne. Fáradtságba került megint elragadni tőlük. Egyre toladóbbak lettek. Amikor a kavarodás a legnagyobb volt, megjelent egy tiszt, hogy lássa, mi történik. Egyenesen odalépett hozzám és néhány heves, haragos szót pattogott. Azíz Ákhun lefordította: «Nem szabad rajzolni a Jangi Sahr falain belül. Azonnal hagyja el az őrséget».

Visszavonultam. Lassan, látszólag teljes nyugalommal elindultunk ugyanazon az úton, amelyiken jöttünk, a kis tér felé, ahol a lovainkat hagytuk. Azíz Ákhun fejcsóválva pislogott felém, mintha azt kérdezné, hogyan fogunk mi ebből a bonyodalomból ép bőrrel menekülni. A katonák és a lebzselők hangos nevetés és zsidongás közben követtek. Egyesek homokkal és kővel dobáltak, a többiek nagy gyönyörűségére. Megkönnyebbülve szálltunk nyeregbe. Embe-
reim hamarabb felkészültek és kinyargaltak a kapun. Nyomukban én. A katonák körülvettek, húzígálni kezdték a ruhámat, ráncigálták a nyeregtakarót. Mozdulni se tudtam lovamma¹. Korbácsot fogtam rájuk, szétcsapdostam közöttük, de meg-megint elakadtam. Helyzetem kezdett kényelmetlenné válni. Hirtelen megfordultam a nyeregben, minden erőmet összeszedtem és durva, gömbös korbáccsokkal végigvágtam a legelső katonának a hátán. Fájdalomkiáltással nyomban eleresztett. Ugyanígy bántam el egy társával a másik oldalon. Aztán ráhúztam a lovamra, az nagyot szökött, lerázta magáról a harmadik katonát, úgyhogy felhemperedett. Vad iramban nyargaltam át a kapun. Utolsó istenhozzádként a barátságatlan

városból szitkok és kövek záporoztak utánam. Szerencsére csak egy kő talált el, egyenesen a hátam közepén.

Ideje volt, hogy kereket oldjunk. A katonák láthatólag feldühödtek s ha elcsípnek, csúf vége lehetett volna a dolognak. Amikor utolértem embereimet, meglassítottuk az iramot. Nem üldöztek többet. Egy órába sem telt, elértük a konzulátus kapuját. Petrovskijnek elbeszéltem kalandomat. Azt mondta rá, örülhetek, hogy nagyobb baj nem ért. Ő maga is csak ritkán, akkor is mindig kozák kísérettel, megy Jangi Sahrba. Már nyugtalankodott hosszú elmaradásom miatt és sajnálta, hogy nem adott melém nagyobb kíséretet.

Kásgarban éltem át egész utam legérdekesebb és legváltozatosabb napjait. Naponta kirándultam a városba és környékére. Esténként ellátogattam Younghusband kapitányhoz vagy a konzul dolgozószobájába.

Utolsó kirándulásom volt a december 22-i, a Haszret Apak búcsújáróhelyre, mintegy négy kilométerre a várostól keletre. Ott van Sigajett Ulla Khodzának, a szárt szentnek a nyugóhelye. A monda szerint ez az ember elzarándokolt Lasszába, Tibet fővárosába, a Dalai lámától ajánló levelet hozott a kínaiak számára és ezek ennek a segítségével hódították meg Kásgart. Halála után szentként tisztelték és sírja fölé pompás emléket állítottak. Minden ak-taulik elzarándokolt sírjához. A kásgari szártok két csoportra oszlanak, az ak-taulikok és kara-taulikok, vagyis a fehér és fekete hegylakók csoportjára. Ellenséges viszonyban vannak egymással, nem házasodnak össze, de más-különbben külsőben, nyelvben, viseletben egészen egyformák.

A szent ligetében látható a sírhalom, amely alatt Jakub Béget eltemették. Most üres a sír. Amikor a kínaiak 1877 decemberében újból bevették Kásgart, hadvezérük elment Haszret Apakba. Jakub Bég sírján így kiáltott fel :

«Elraboltad ezt a földet, amely nem volt a tied. Légy száműzött!» A holttestet erre kiragadták a sírból és tűzbe dobták.

Haszret Apak a leghíresebb a Kásgar körüli szent sírok között. Temérdek gazdag zarándok fordult meg a sírnál, de egyik sem tudta, ki is nyugszik ott, még kevésbbé, hogy miféle érdemek alapján emelték oda a nagyszerű síremlékeket. A következő kis történetben, amelyet Kásgarban hallottam, alighanem sok igazság lehet:

Egy híres szent sírnál élt egyszer egy bölcs sejkh, annak pediglen volt egy tanítványa. A tanítvány el akart menni szerencsét próbálni a nagy világba és útravalót kért mesterétől. A sejkh azt válaszolta, nem adhat neki egyebet, csak egy szamarat. A tanítvány fogta a szamarat és elment útjára. Ment, mendegélt a sivatagban, egyszer csak meghalt a szamar a szomjúságtól. A fiatal vándor eltemette hűséges kísérőjét, leült a sír mellé és keservesen sírt. Arra jön egy gazdag kereskedő, nagy kísérettel. Kérdésére, hogy miért olyan szomorú, feleli az ifjú: eltemettem egyetlen útítársamat, nem akarom elhagyni, itt akarok meghalni a sírján. A kereskedő megszánta a gyászolót és kegyeletből pompás kápolnát építtetett a sír fölé. Mire felépült a kápolna, az egész környéken elterjedt a hír, hogy egy nagy szent van ott eltemetve a sivatagban. Közelből és távolból megindultak erre a zarándokok a szenthely felé. Többek között elzarándokolt oda az ifjú mestere is, a sejkh. Nagyon meglepte őt, amikor a sírkápolna őrizőjében ráismert régi tanítványára. Megkérdezte tőle:

— Mondd csak, tulajdonképpen ki is az a szent, aki itt nyugszik?

A tanítvány így válaszolt:

— A szamar, amelyet nekem adtál. De mondd meg te, ki az a szent, akinek a sírjánál te tanítottál engem?

A sejkh röviden ezt felelte:

— A te szamarad apja!

December 23-án Younghusband vendégeket kapott Indiából. Két honfitársa érkezett Kásgarba: Beech és Lennart. Az előbbi jól megtermett, izmos derék szál ember, utóbbi meg elegáns, előkelő monoklis úr. Ladákból jöttek Járkandba, a Járkand-darjá mentén mentek a Tárím melletti Maralbásiig és ott tartózkodtak egy ideig, hogy tigrisre vadásszanak. A vadászat nem volt sikeres, elhatározták, hogy a karácsonyt Kásgarban töltik és ünnep után visszamennek vadászni. Mint furcsaságot megemlítem, hogy Indiából hoztak magukkal egy plumpudingot. Ezt Younghusband sátrában készültek elfogyasztani karácsony estéjén.

Sajnos, nem vehettem részt az ünnepi estén, bár meg voltam rá hívva. Éppen ezen a nagy ünnepnapon kellett odahagynom a várost. Három kozák ugyanis parancsot kapott, hogy egy bizonyos napon jelentkezzenek Narinszkban, Szemirjecsenszk egyik megerősített helyén, és legkésőbb december 24-én el kellett indulniok Kásgarból. Minthogy társaságuk nagyon fontos volt számomra, velük kellett tartanom. Nem volt más választásom. 23-án felkészültem az útra, megtettem búcsúlátogatásaimat. Három szárt szolgámat, Kerim-dzsánt, Asurt és Ata Bájnt elbocsátottam, helyüket a három kozák foglalta el; a konzul ajánlatára vállalkoztak rá, fejenként 3 rubelért, hogy fegyveres kísérőim lesznek a Tien-sanon keresztül visszavivő utamban. Ata Bájnak, a karavánvezetőnek a fivére, Dervis, lett az utóda.

Sajnálkozva hagytam oda Kásgart. Fáradalmas, hosszadalmas útban Khorasszánon, Transzkaspián, Bokharán, Szamarkandon és Ferghanán át elértem Kína legnyugatibb tartományának fővárosát, átszeltem fél Ázsiát. Az anyagi eszközök híján nem folytathattam utamat kelet felé. Már csak 400 rubelem volt, a legnagyobb takarékoságra

volt szükség, hogy ezzel a pénzzel eljussak a Kaspi-tengerig. Mindössze 4000 svéd koronára lett volna szükségem, hogy megtegyem a Pekingtől elválasztó 4000 kilométeres utat. Öt hónap alatt, néhány kísérővel megjárhattam volna ezt a távolságot, Marco Polo útvonalán. Petrovskij konzullal meghánytuk-vetettük ezt a gondolatot; ő azt tanácsolta, táviratozzak Os-ból haza és töltsen a telet Kásgarban. Egyidejűleg pedig a pétervári svéd konzul útján szerezzek útlevelet a kínai követtől. Minthogy azonban ennek a tervnek a megvalósítása igen körülményesnek mutatkozott és műszerekkel sem voltam kellőképpen felszerelve, le kellett mondanom erről az ötletről és megelégednem az eddig végzett felderítő utammal. 1893-ban adódott végre meg a régóta vágyott alkalom a terv megvalósítására. *Ázsia sivatagjain keresztül* című könyvemben* beszéltem el azt a csaknem négy évre (1893—1897) terjedő utamat, amelyen Ázsia küszöbén át behatolhattam végre Tibet északi részébe.

Hogy mily fontos a kínai útlevel a pekingi cunglijamentől, tapasztaltam, amikor a tao-tájtól engedélyt kértem, hogy utamat meghosszabbíthassam Járkandba és Khotanba. Azt a választ küldte, hogy a maga hatáskörében nem adhatja meg az engedélyt. Ekkor arra kértem, engedje meg legalább, hogy elutazzam a hat napi járóföldre fekvő Maralbásiig. Röviden és keményen azt felelte, hogy ha csak egy lépést is teszek kelet felé, katonákat küld utánam és a legrövidebb úton kitoloncol az orosz határra.

Nem volt tehát más választásom, vissza kellett fordulnom. Az persze, hogy ugyanazon az úton térjek vissza, amerre jöttem, eszembe se jutott. Elhatároztam, hogy északnak megyek a Csatir-kul-hoz és a Tás-rabat-hágón

* Megjelent *A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárában*, (Átdolgozta; Thirring Gusztáv).

keresztül a Tien-san láncát átszelve, lovagolok el az orosz határerősségbe, Narinszk-ba, Szemirjecsenszk kormányzó-ság déli részében. A konzul igyekezett lebeszélni erről a tervről. Hangsúlyozta, hogy a csaknem 4000 méteres Tás-rabat hágó rendkívül nehezen járható és 60 folyón kell átkelni arrafelé, ami nehéz és veszedelmes téli időben. De megmaradtam elhatározásom mellett.

II. Visszatérés a Tien-sanon keresztül.

1900 december 24-én a két kozák, Moroszov és Recsetnikov és a szárt Dervis a két málháslóval kora reggel útra-keltek szálláscsinálónak Artis faluba. Petrovskij konzul vendégszerető házában ebédeltem ezen a napon, s aztán Glubovszkij kozák kíséretében elhagytam a várost. Kerteken és falvakon át lovagoltunk az észak felé enyhén emelkedő úton. Apró teve- és szamár-karavánok jöttek szembe velünk; tüzfát vittek Kásgarba. Egy órás lovaglás után megérkeztünk Szun-Karaul vámállomásra. Egy kedélyes, udvarias öreg kínai láttamozta orosz-kínai útlevelemet és meghívott teára. Pipaszó mellett elbeszélgettünk. Kőhídon átkeltünk egy mély szakadék fölött. Előttünk a Tien-san előhegyei kékeltek a messzeségben. A csakhamar beköszöntő szürkületet beragyogta a fényes udvarú Hold világa.

Este hét órakor megállottunk Artis szárt falu karaván-szerájánál, Kásgartól 24 kilométernyire. Szálláscsinálóink rendbeszedtek ekkorára egy kis kunyhót. Fűtött kandallóval vártak. A karácsony öröme néhány csomag dohánynyal és cigarettapapírossal leptem meg embereimet. Egyéb se emlékeztetett a nagy ünnepnapra. Sohsem értem meg komorabb karácsonyestét.

Ünnep első napján hat órát ültünk nyeregben. Köves ösvényen nyargaltunk a Tojuk-folyó mentén, hol a jobb-,

hol a balparton. Többször is át kellett kelnünk a csak részben befagyott folyón. A vakmerő Glubovszkij próbálta ki elsőnek a gázlókat. Tétovázás nélkül nekivágott a folyónak. Sokszor a nyereg kápájáig megmerült a vízben és kénytelen volt más átjárót keresni. Rendesen beszakadt lovaink alatt a jég, meg-megsiklottak és vonakodtak rálépni a jégre. A tájék elhagyatott, csak itt-ott találkozunk egy-egy magányos emberrel, aki hosszúszőrű tevéjével

Teve málhanyereggel.

baktat Kásgar felé. Falvak, sátrak sehol, csak néhány elhagyatott karaul (megerősített őrház). Egy kis temető sírkápolnával, amelyekben valami szentek vagy főnökök nyugosznak, volt az első hírdetője, hogy faluhoz közeledünk. Alkonyatkor csakugyan megérkezünk Akcsi faluba.

A csombagiz-kirgizek törzséből való öreg Isim Bég barátságosan fogadott és meghívott karaujába. A sátor alját prémtakarók borították. Éjjel szél kerekedett és egyre erősödött reggel felé. Reggelre kelve, vastagon belepett a por. Szürkeség vont a szembe, a Nap vörössárga fényt árasztott a földre. A fagyos északnyugati szél sűrű felhőben kavarta fel a port és a homokot; minden szélroham valóságos ostorcsapásként érte a nagy hidegben érzékennyé vált arcunkat. Bundáinkban, baslikunkban védve voltunk, szemünket óvta a hőszemüveg, de ha összeharaptuk a szánkat, csikorgott a homok a fogunk között,

Egyedüli haszna az volt a hideg szélnek, hogy a Tojuk-szu keményre befagyott reggelre, úgyhogy bátran lovagolhattunk a síma jégtükrön. Egyes helyeken finom homok lepte be a jeget s ez megóvott az elsiklás veszedelmétől. Óráról-órára növekedett a szél. Éppen csak az előttünk járó embert tudtuk felismerni, a többieknek már csak kísérteties árnya tűnt fel a por felhőiben. A környező tájból alig láttunk valamit. A térszín észak felé állandóan emelkedett. Utunk mindvégig az egyre szűkülő völgyben vezetett. A hegyek magassága növekedett. A sebesebb sodrú helyeken nem volt még befagyva a folyó, úgy kellett át-gázolnunk a vizen. Lovaink lábát csakhamar jégpáncél vonta be. Egy helyütt, éppen ahol a magas partfalon a legkeskenyebb volt az út, nagy tevekaraván jött szembe velünk. Kénytelenek voltunk félreállni és nyugodtan bevárni, míg elvonul. Ellovagoltunk a Jakub Bég idejéből eredő elhagyatott Mirza-rabát erőd mellett és kora délután megérkeztünk a magas szirtek között meghúzódo Balian aul-ba.

Másnap, december 27-én egész nap folytatódott az emelkedés a Tien-san magaslatai felé. A folyó majd mindenütt be volt fagyva. Ott, ahol a folyó széles és az esés jelentéktelen, a folyó vize ismételten elborította a jeget és újabb és újabb jégkéreg fagyott a másik fölé. A síma jéglepelre homokot kellett szórunk, hogy a lovak el ne csússzanak. Általában egyre szűkült a völgy, a hegyek egyre magasabbra nőttek, habár nevüket — «Mennyei Hegyek» — még semmiképp sem érdemelték meg.

Néhány órával később elhagytuk az elhagyatott Csakmak erődöt (2600 méter). Lőréses agyagfalai egy szűk völgy szoros alacsony lejtőjén emelkednek. Könnyen védhető pont. Amikor az oroszok megépítették Narinszk erődjét, Jakub Bég ellensúlyozásul felépítette a Csakmak erődöt. A köves táj kopárságát csak sovány fű és ritkás

cserjék enyhítik imitt-amott. A folyó medrét görgeteg borítja, néhol apró-cseprő hófoltokkal.

A kis Kizil-kurghánban töltöttük az éjszakát. Mindössze két kara-ui az egész aul, négy fallal körülvéve. Itt is csombagiz-kirgizek laktak. Barátságosan fogadtak és felajánlottak egy birkát. Az aul férfiai mind meglátogattak, hogy tanui legyenek a szokatlan tamasá-nak (látványosság), hogy európai embert láthatnak.

Éjjel a hőmérő —19 fokra szállt s még másnap reggel is —16 fokot mutatott. Utolsó napi utam kínai földön tehát meglehetősen fagyos volt; fázósan burkolódtunk bele bundáinkba. Husszein Báj, az aul egyik lakója, elkísért, hogy megmutassa, hol keljünk át a folyón. A táj ugyanolyan kopár volt és lakatlan, akárcsak az előző napokon. Mindössze két jakon nyargaló kirgizzel találkoztunk; a bozontos szőrű állatok földre szegzett fejfelé fujtatva döcögtek tova.

Végre megérkeztünk Turugart-ba, az utolsó állomásra kínai földön. Két szép kara-ui-ból áll az egész kis telep. Az egyik mellől messze terjedő kilátás nyílik a vidékre. Turugart már orosz falucska, de mert a határon nincs víz, a telep kínai területre került. A falu bírása, aki egyúttal amolyan határőr is, 144 rubel évi fizetést kap. Férfiak és nők egyaránt nagyon előzékenyen fogadtak. Verőfényes reggelre ébredtünk, de a csípős szél egyremásra bekergette a lovak nyergelésével bíbelődő embereket a sátorba, hogy megmelegessék kezüket. A zablát is megmelegítették, mielőtt a lovak szájába tették. Kilenc óra felé indultunk.

Az út meredeken kaptatott fölfelé, egyenesen a Turugart-hágó gerincére, ahol kőrakás jelöli a határt Oroszország és Kína között. A hágó tengerszínfeletti magassága 3880 méter. Az északi oldalon menedékesen száll alá a lejtő egy fennsíkra. A fennsík jelentéktelen térszíni hullámain túlkerülve, balra váratlanul felbukkan a Csatir-kul tó tükre.

Megkapó szép látvány. Az út levezet a tó partjáig. A déli partot kiterjedt síkság szegélyezi. A lovak gyakran bele-süppedtek egy-egy hólepte rejtett mélyedésbe. Alig észre-vehető a hely, ahol a lapos síkságról rálépünk a befagyott tó jégtükrére. Egymás nyomában nyargalunk tovább a jégen.

A kis hegyi tó 2340 méterre van a tenger színe fölött, a Tien-san láncai közé ékelve. Hófödte hegyek övezik. Csak keleten nincsen hegy, délen meg az említett steppe terület a tó és a hegyek között. A tulsó parton enyhén emelkedik a táj az At-bas lánc két nyúlványa között. Az emelkedés lassankint fokozódik, végül igen meredekre válik a térszín. Magasan, fejük fölött, a Tás-rabát hágó éles vonalai metszik bele magukat az égbe. A hegygerincet hó borítja, csak néhány sötét vagy világoszöld palaszirtet söpört tisztára a szél.

Félháromkor felérünk a gerinc tetejébe: 3935 méter magasságba. *Obo* vagy kőrakáshoz érünk. A hágó magaslataról nagyszerű panoráma nyílik észak felé. Mélyen bevéssődő völgyoszorosban ömlik tova a Kara-goin folyó, amely alább At-bás néven a Nárinba torkollik. A Nárin maga a Szir-darjá mellékfolyója. A Szir-darjá messze nyugaton az Aral-tóba önti a vizét. A másik oldalon emelkednek a Dzsaman-daván és a Baibicse-tau óriási sziklaalakulatai. Mögöttük hólepte csúcsok és hegyláncok összevisszasága. A völgybe lekanyargó ösvény nagyon meredek, görgeteg és kő borítja. Mindnyájan gyalog járunk ezen a helyen. Lovaink is, magunk is meg-megcsúszunk és nagy darabokon úgy szánkázunk lefelé. A szárt ládáimat szállító ló alig-alig bírta az egyensúlyt megtartani; a málha minduntalan a nyaka közé lódult. Hatszor elesett és nagyokat csusszant lefelé. Mindannyiszor úgy segítették őket talpra az embereink. Glubovszkij és jómagam kényelmesen követtük őket. A többiek messze lent a hegyoldalban

már csak apró fekete pontoknak látszottak, majd végleg eltűntek egy domb mögött. Követtük nyomukat a hóban.

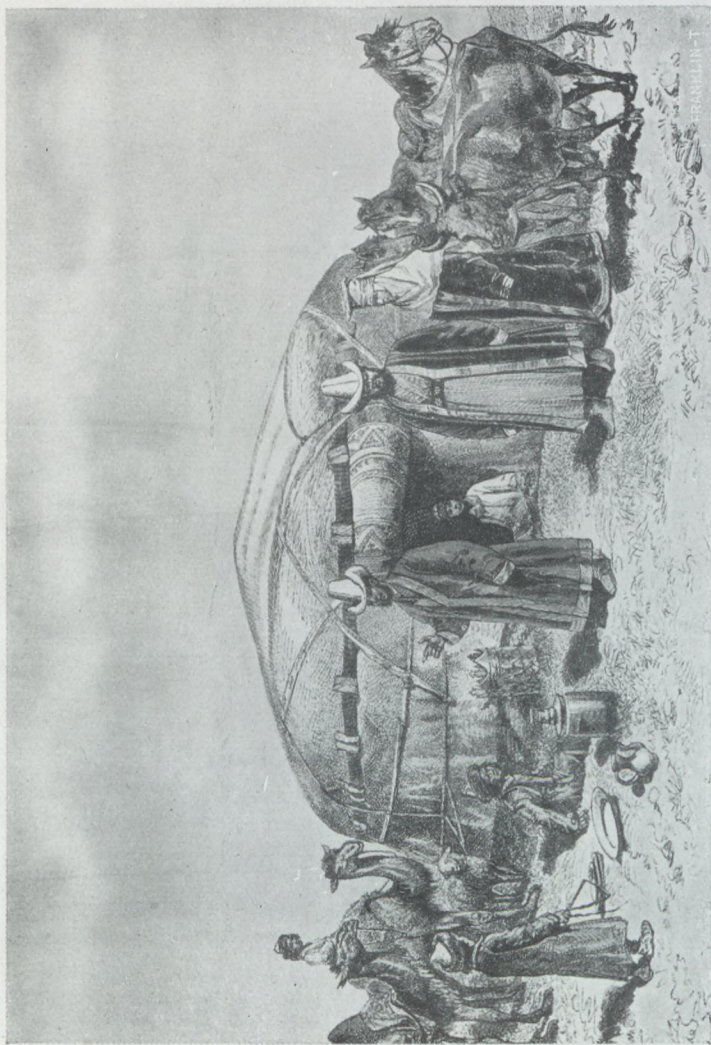
Amikor a lejtő menedékesebbre vált, ismét nyeregbe szálltunk és ellovagoltunk a Tás-rabát patak forrásai előtt. A patak elég jelentékenynek látszott; hatását növelte az, hogy a víz egymás fölé rétegződő gyönyörű világoszöld jégrögökbe merevedett. Víz nem is csörgedezett most a patakban, minden cseppjét bilincsbe verte a fagy. Valamivel lentebb utólértük Dervist. Gyalogszerrel járt, lovát kantáron vezette, mert elcsúszott és véresre zúzta magát. A ládákat más lóra raktuk át.

Szegény állatnak nagy seb tátongott a hasaalján, száját is csúnyául felsebezte, véres habja megfestette a talajt. Földhöz csapkodta magát, alig-alig bírtuk talpraállítani. Nyilvánvaló volt, hogy nem bír elvergődni Tás-rabát-aulig. Megint elterült a földön s fejét úgy belevágta a földbe, hogy vére szerte fecskendett. Feltápáskodott, néhány lépést támolgott, majd újra hanyattvágódott, rúgott, vergődött. Dervis szomorúan felkiáltott:

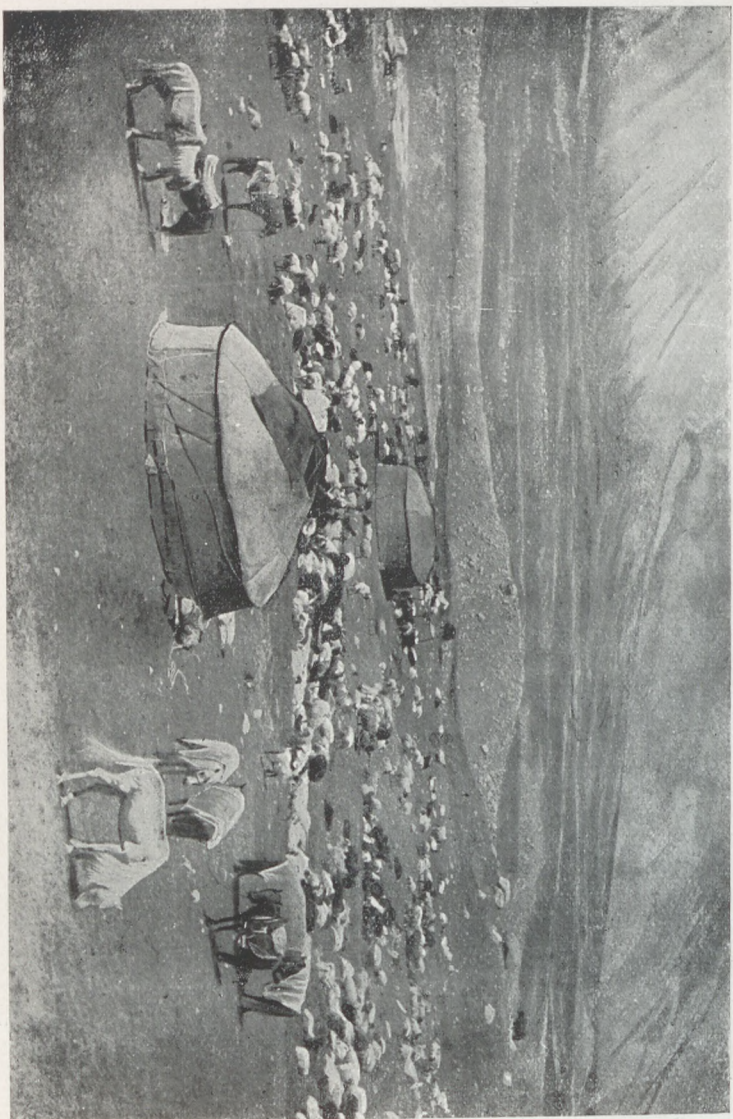
— Vége!

A karavánvezető fogta a kését, átvágta a ló nyakát. Vére vastag sugárban ömlött el a földön és azon mód jéggé fagyott. Dervist, aki felelős volt a lovakért, nagyon lesújtotta a veszteség. De mikor biztosítottam róla, hogy 20 rubellel megváltom a kárt, egészen felvidámult. Búcsút vettünk szegény hűséges állatunktól, amely Ostól fogva mindvégig hordta motyóimat s folytattuk leszállásunkat a völgyben.

Végre felbukkantak a sötétben Tás-rabát romjai és a fekete sátrak; csakhamar tea mellett fölmelengethettük fagytól meggémberedett tagjainkat és kipihenhattük a nap fáradalmait. Éjjel megeredt a hó. Reggel is vastag pelyhekben hullott még a hó. Az egész tájat vakító fehér hólepel borította.

Gazdag kirgiz család khibitkája.

Kara Jilga kirgiz aul.

A rom igen réginek látszik. Középuött kupolaszerű, részben beomlott épület volt ; a kirgizek szerint földrengés pusztította el. Az épület boltozatos csarnokai most istállónak szolgálnak. Juhok, tehenek és borjúk állnak benne. Egyébként mindössze négy sátor az egész falu. *Csombagis*-kirgizek lakják.

Nehéz volna eldönteni, mikor épült a rombadólt épület. Számos monda és szájhagyomány kering róla. A kara-kirgizek azt beszélik, Abdullah Khán, Bokhara emirje, vagy Timur építtette. Abdullah uralkodása alatt 1001 rabátot, menedékházat építtetett, valamennyit kőből, köztük azt, amelyiket a kirgizek *Tás-ai*-nak, kőháznak, neveznek.

Vojcehovicsnak egy omszki ujságban megjelent értekezése két figyelemreméltó mondát közöl Tás-rabát eredetére vonatkozólag. Az egyik ez :

«Élt valamikor régesrégen egy bölcs uralkodó. Két fia volt neki ; mind a kettőt egyformán szerette s így nem tudta elszánni magát, hogy egyiket trónörökösévé tegye és ezzel megbántsa a másikat. Ezért kiküldte mind a kettőt, menjenek és töltsenek hosszabb időt alattvalói közt és nyomozzák ki, mire van leginkább szükségük. Az idősebbik arra a meggyőződésre jutott, hogy a birodalom hatalma a háborús erényekben és felkészültségben gyökeredzik, ezért várakat emelt az ország határain, egyiket Os közelében. A másik erősség volt Tás-rabát. A fiatalabbik felismerte, hogy az ország üdvét azzal szolgálja legjobban, ha a földművelést, kereskedelmet, ipart és tudományt felvirágoztatja, ezért tehát tanítani igyekezett a népét. Neki volt igaza. Ő lett a khán.»

A másik legenda így beszéli el a történetet :

«Valamikor régen óriások éltek ezen a vidéken. Életmódjukkal megharagították az istent, s ezért az isten elhatározta, hogy megsemmisíti őket. Nagy árvizet kül-

dött a vidékre és valamennyien elpusztultak. Csak két derék ember maradt életben: apa és fia. Hálából megmeneküléseért az apa elhatározta, hogy a hegyek közelében nagy házat épít a pusztaságban, hogy időtlen-időig hirdesse isten dicsőségét. Fiát felküldte a hegyek közé, hogy onnan hajigálja az építéshez való köveket. Megparancsolta neki, hogy akármit hall is, ne forduljon hátra. Alighogy a fiú megkezdte a kövek ledobálását, leírhatatlan édes éneket hallott maga mögött. Először ellenállt a csábításnak, de amikor az elbűvölő hang egyre közelebb jött és egyre elbájolóbban zengedezett, megfordult s a hanyatló Nap sugaraiban mesés szépségű szüzet pillantott meg aranyos fényben. Ereje elhagyta s hiába könyörgött az apa az Úrnak fia életéért, a varázsló nő elragadta a fiút a karjaiban. Az épület befejezetlen maradt.»

Az építmény eredetét illetőleg az a feltevés, hogy nesztorianus kolostor volt. A hagyomány is megerősíti ezt a feltevést, mely azt tartja, hogy «szentek» építették, «akik Rómából kerültek e messze tájakra».

Új lovat béreltem a málha számára és útnak indultunk szaggatott hegyhátak között a Tás-rabát-szu völgyében. Többször is átkeltünk a folyón. Estére egy Kara-golak nevű parányi helységben ütöttünk tanyát. Egy nyomorult karaván-szeráj és két kergiz-sátorból áll az egész telep. Az egyik sátorban kényelembe helyezkedtünk és kitűnő piláfot főztünk vacsorára.

Az év utolsó napján délelőtt tízkor hagytuk el a falut. Házigazdánk kezdetleges szánon elkísért minket. A hófúvásokban néhányszor felborult a szán. Sík steppén vezetett az út a Kara-goin jegén keresztül, amely alább öt ágra szakad. Ott At-bás a folyó neve. Nyáron igen bővízű lehet és bizonyosan nehezen gázolható át.

Négy órai lovaglás után bevonultunk At-bási szárt faluba. A főutcán az ak-szakál fogadott, egy Mohammed

Kerim nevű őszszakállú öreg. Az egyik kozák értesítette jövetelünkről.

Így végződött az 1890-i esztendő, amelynek nagy részét ázsiai földön töltöttem, s amely oly gazdag volt feledhetetlen élményekben.

1891 újév reggelén meglátogatott az *urjadnik*, a kozákok altisztje. Néhány kirgizzel együtt ő is kíséretünkbe szegődött, amikor déltájban folytattuk utunkat. Sűrűn hullott a hó, vastag hólepel borította a tájat. Érdekes volt megfigyelni, csakúgy, mint Osból Kásgar felé, hogy a Tien-san hatalmas hegylánca mily kifejezett csapadékhatár. Os és Gulcsa között gyakori volt a havazás, mély hóban jártunk, mentől magasabbra emelkedtünk, annál vékonyabb volt a hó. A Terek-daván hágón meglepően csekély volt a hó, a keleti lejtőn semmi havat nem találtunk. Ugyanígy most. Az első napokban, Turugartig hómentes területen jártunk. A hágón volt némi hó, a Tien-san északi oldalán jelentékeny csapadéokra és mély hóra találtunk. Északon és nyugaton a Tien-san, éppúgy mint délen a tibeti plató az ő hatalmas hegyláncaival, a Himalájával, Kara-korummal és Kun-lunnal, elvonja a csapadékot a Tárím-medencétől. Kelet-Turkesztán ezért esőtlen, száraz.

Hóborította lejtők között vitt az út egy kis völgyön lefelé, amely alább a Narin völgyébe torkollik. Csakhamar megpillantottuk Narinszk megerősített helységét. Narinszk postaállomásán búcsút vettem a kozákoktól. Borravalójukon felül mindegyik kapott tőlem egy zsebkést. Dervistől is megváltam ezen a helyen. Neki 30 rubelt adtam. Ebben benne volt az elpusztult ló váltságdíja. Valamennyien elégedettek és hálásak voltak.

Innen a postaszánon két nap alatt elértem Kutemaldi-t, az Isszik-kul partján.

12. Przsevalszkij sírjánál.

Kutemaldiból elhatároztam, hogy elzarándokolok az orosz felfedező-utazó, Przsevalszkij sírjához, amely Karakol város közelében van, az Isszik-kul tó keleti végén.

1891 január 4-én tíz órakor hagytam el Kutemaldit kis négykerekű nyitott *traspánká*-n. Könnyen és símán gördült a kocsi a sík füves steppén. Mindenfelé szabadon elláttam a nyitott kocsiból, de viszont a por is irgalmatlanul belepett. Hamarosan elértem az Isszik-kul nyugati végét, amely öböl módjára mélyen bevésődik a hegyekbe. Déli partján emelkedik a hatalmas Terszkei-ala-tau. Acélszürke meredélyei élesen tükröződnek a tó nyugodt, tiszta vizében. Idáig hómentes volt a táj, az első és második állomás közt ismét hóborította vidékre jutottunk. Mentől keletebbre értünk, annál vastagabb volt a hó. Csoktal állomásról kis szánokon folytattuk utunkat. A szánokon oldalt kiálló pótszántalpak biztosítottak a felborulás ellen a sokhelyütt egyenetlen, hepehupás úton. Így is csónak módjára himbált, rengett a szán. Ragyogó napnyugtában gyönyörködtünk. Az alkonyodó fény világoszöld, kék és pirosuló színeket lehelt a hegyek lejtőire. A tó szénfekete tükre éles körvonalakban metsződött bele a hófehér mezőkbe.

Csulpan-ata állomáson töltöttük az éjt. A falu sztarosztája hét éve hogy hivatalát elfoglalta. Személyesen ismerte Przsevalszkijt. Emlékszik rá, hogy utolsó útján ott ebédelt az állomáson. A sztarosztá nagy fekete kutyája, *Rund*, elkísért az egész úton, Csulpan-atából Karakolba, 130 kilométer távolságra és egy napi pihenő után ugyanazon az úton visszakísért. Hazaérve meg kellett kötözni, hogy hozzám ne szegődjék. Csaknem az egész úton, a szán mellett loholt, csak az utolsó állomás előtt vettem fel a szánra, mert fáradtnak látszott.

Kurumdi, a negyedik állomás, azon a ponton van, ahol legszélesebb a tó. A tulsó part nem is látszik ide. Sűrű fellegek lepték el az eget. Az úttól balra emelkedik a Kungei-ala-tau meredek lejtője, jobbról a tó ismeretlen mélységeibe fut alá a lejtő. A napkelte is megragadó volt káprázatos színpompájával. A sötétlő, kékes és acélszürke fellegek s a tó csaknem fekete tükre között ezüstösen libegő báránnyelű fehér ágyából kelt ki a tündöklő korong; a délkeleti láthatáron vakító fehér fénycsík remegett a víztükör fölött.

Ötödik állomásunk a kis Szaszanovka falu volt. A helységnek egészen szibériai képe volt: fasorokkal és gerendaházakkal szegélyezett széles utcáival.

Napnyugtakor értünk Ui-tal állomásra. A sötét felhők alatt vérvörösen világolt a nyugati láthatár, mint valami messze steppe-égés, amelynek lángjai belevesztek a füst módjára gomolygó felhőkbe. A hótakaró sajátságos világos bíborvörös színt öltött. Az állomást körülvevő fák fekete körvonalakban metszették bele magukat a világos háttérbe.

A vihart jósló jelek nem csaltak: alig hagytuk el az állomást, szél kerekedett. Kitért a vihar. Sűrű felhőkben kavargott a hó és csapkodott be csomóstól a szánba. Áthatolhatatlan sötétség burkolt be és nehezedett ránk. Az utat egészen belepte a hó s csak a lovak bámulatos tájékozódó ösztönének köszönhattük, hogy el nem tévedtünk. Preobraszenszkájában a sztároszta azt tanácsolta, várjuk meg a virradatot. Senki nem bízott benne, hogy a sötétben és a hófergetegben megleljük az utat Karakolba. Azt mondták, aki ilyen éjszaka kimerészkedik, biztosan elpusztul a hófúvásban s a veszély annál is fenyegetőbb, mert, kivált télen, sok farkas kóborol a környéken.

Kora hajnalban négykor felkerekedtünk Karakol felé. Kevéssel a város előtt az út országútba megy át. Három

órai fürge iramodással célhoz értünk. Január 6-án tíz óra-kor délelőtt a postaszánon elindultam a városból Przsevalszkij sírja felé. A sír 13 kilométerre van Karakoltól északnyugatra. Egy óra alatt megfutottuk az utat. Az orosz kocsis «toronyiránt» hajtott, árkon, bokron át, amerre nagyobb volt a hó. Csodálatos gyorsasággal siklottunk tova. Szánunk ide-oda szökkent a hepehupás térszínen, a lovak egész úton vágtában futottak. Elsárgult fű nőtte be a steppét. A fűszálak hajladozó nád módjára feküdtek le sorra a suhanó szán orra alatt.

Szánunk átsiklott egy malmot hajtó kis patak hídján, aztán kopár, élettelen tájon iramodtunk tovább. Csakhamar felbukkant az Isszik-kul víztükre egy jókora domb mögött, amelynek partfala meredeken ágaskodott a tó fölé. A dombtetőről szembetűnt már görög keresztjével a sírhalom, Przsevalszkij nyugvóhelye. Egy órát töltöttem a sír mellett. A feketére mázolt egyszerű fakereszt megvan jó három méter magas. Felső ágán fehér immortell-el, a halhatatlanság jelképével körülfont Krisztus-kép látható. A kép alatt hatalmas babékoszorú függ. A kereszt alsó ága alatt négyzetes fehér tábla van, rajta a felirat :

N. M. Przsevalszkij utazónak, született
1839 március 31-én, meghalt 1888 ok-
tóber 20-án.

A kereszt előtt magas sírhant domborul az olvadó hó leple alatt. A sírt fakorlát veszi körül.

Ez alatt a síremlék alatt nyugszik a nagy utazó, azon a tájon, amelynek feltárásában oly nagy része van neki. Minden egyszerűségében mélyen megható a kép. Még megragadóbbá teszi a táj méla nagyszerűsége. Köröskörül a kihalt pusztaság ünnepélyes némasága. Északnyugaton az

Isszik-kul remegő hatalmas víztükre. Hegykoszorúzta partjai belevesznek a kéklő messzeségbe.

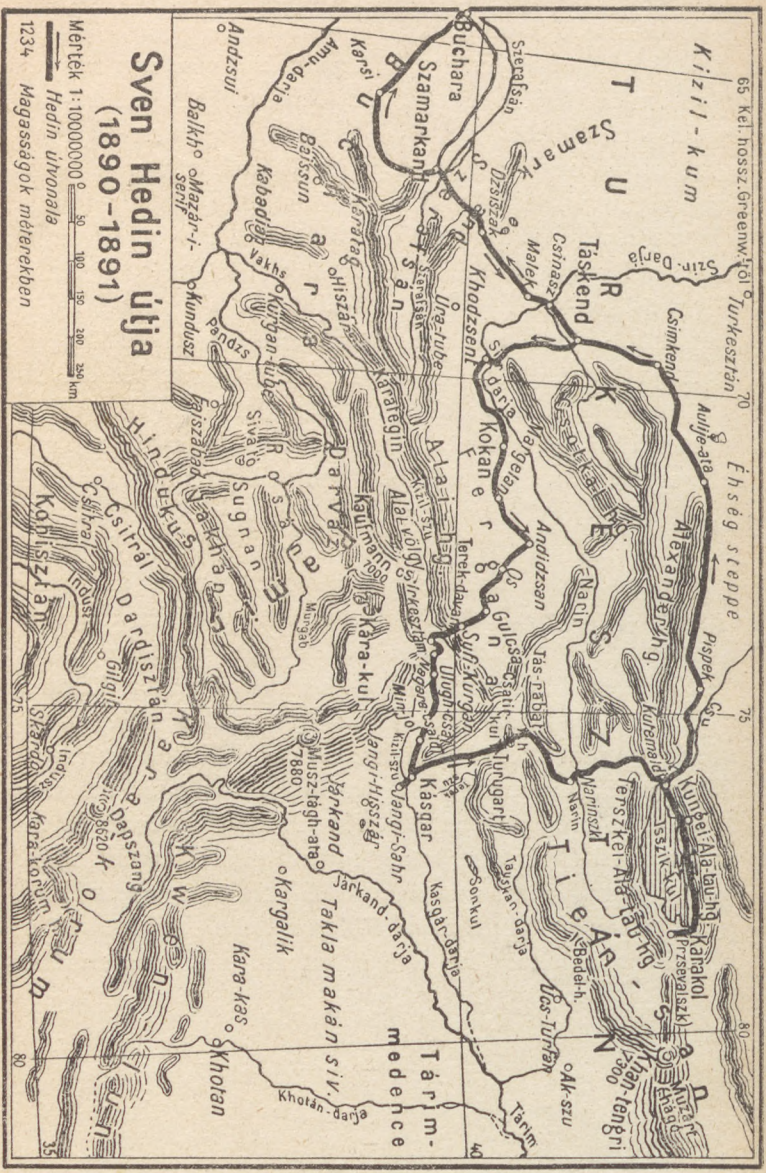
A tó keleti végét egy földnyelv két keskeny, mélyen bemetsződő öbölre osztja. Az öböl vizén nyugalmasan ringatózó vadkacsák nyilván érezték, hogy nem fenyegeti őket a vadász fegyvere. A partot néhol méternyi széles sás szegélyezi. A felhőkbe vesző hófödte hegyek komor nagyszerűsége üli meg a tájat. Északon, ameddig a szem ellát, a Kungei-ala-tau lánca nyúlik el keletől nyugatig, délen a Tien-san hegyóriásai tekintenek alá annak a férfiúnak a sírjára, aki annyiszor szembeszállt velük.

1891 január 7-én délelőtt 11 órakor elhagytam Karakolt, a várost, amely később a nagy felfedező tiszteletére a Przsevalszk nevet kapta. Visszatértem Kutemaldiba. A 230 kilométeres utat egyvégtében 24 óra alatt futottam meg.

* * *

Nem akarom fárasztani olvasóimat annak az útnak részletes leírásával, amely Szemirjecsenszk, Szir-darjá és Szamarkand kormányzóságokon át vezetett. Minden baj nélkül értem el Szamarkandot és onnan vasúton Uszunadát a Kaspi-tó mellett. Bakun keresztül átszelve Kaukaziát, megérkeztem Batumba, onnan a Fekete-tengeren, Péterváron, Finnországon és a Bottni-öblön át utaztam Stockholmba. Husvét napján, 1891 március 29-én érkeztem meg a svéd fővárosba, kerek egy esztendei távollét után.

Amikorra utazásom leírása kikerült a nyomdából, ismét útban voltam a távol Keletre. Belső-Ázsia küszöbéről akkor hatoltam be első ízben mélyen Ázsia szívébe.

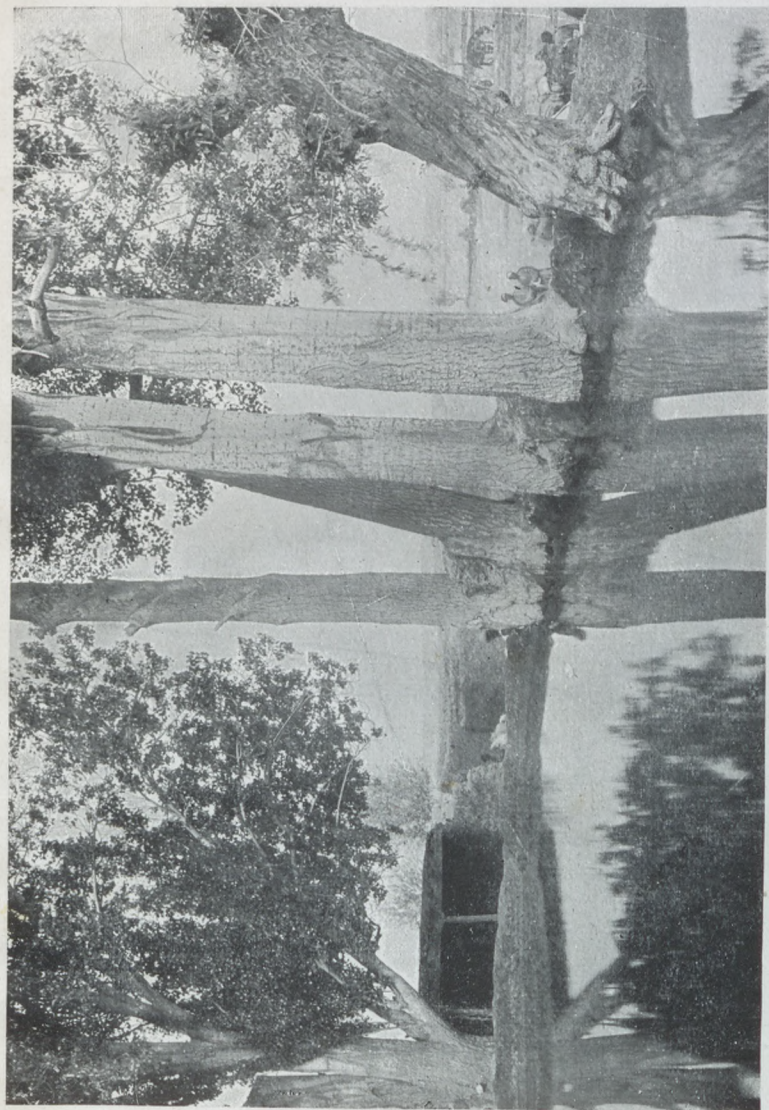

Sven Hedin újta
(1890-1891)

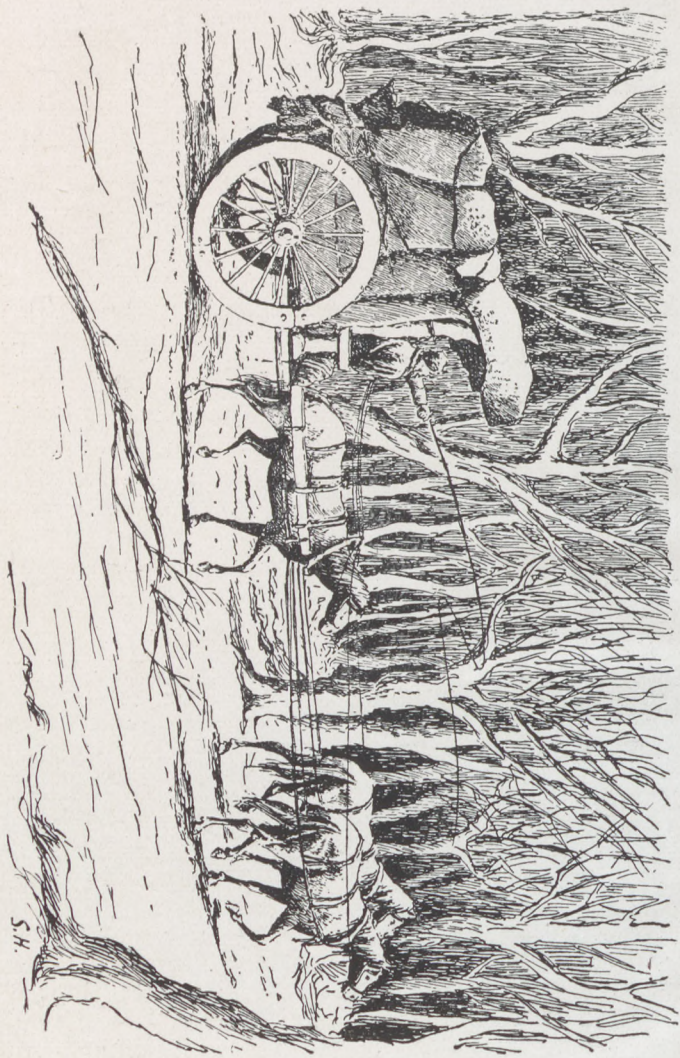
Mérték 1:100000000

Hedin újtanala

1334 Magasságok méterekben

Nyárfák az országút mentén Kásgar közelében.

Kásgari arba.

TARTALOM.

	Lap
<i>Sven Hedin</i> (Írta: Halász Gyula).	5

Belső-Ázsia küszöbén.

1. Timur Lenk, Szamarkand ura	13
2. Szamarkandban	22
3. A «koplaló-pusztaságon» át Táskendbe	34
4. Táskendből Os-ba	46
5. A kara-kirgizek földjén	58
6. Átkelés a Tien-san-on	71
7. Kínai földön	83
8. Kásgar történetéből	98
9. Európaiak Kásgarban	102
10. Kóborlás Kásgarban és környékén	111
11. Visszatérés a Tien-sanon keresztül	123
12. Przsevalszkij sírjánál	132

KÉPEK JEGYZÉKE.

SZÖVEGKÉPEK.

	Lap
Táskend szárt városrésze	45
Kolduló dervisek	51
Kirgiz	61
Kirgizek	63
Kirgiz	69
A mít sem sejtő anya	81
Kirgiz lány.	87
Turkomán malom	88
Tatár	89
Kínai katona Jangi Sahr-ban	117
Teve málhanyereggel	124

MELLÉKLETEK.

Sven Hedin	2
Szamarkand	16
Utca Bokharában	17
Timur sírja	32
Részlet Táskend városából	33
Mohamedán mesemondó Táskendben	48
Atturik mazár Táskendben	49
Tadzsik és szárt lány	64
Rosini tadzsikok	65
Togolak-matii kozákok	65
A kokan-i khán palotájának homlokzata	80
A nagy Karakul-tó	81
Kirgiz menyasszony	96

	Lap
Kirgiz asszonyok	97
Zenélő és táncoló dervisek	112
Kirgiz	113
Gazdag kirgiz család kibitkája	128
Kara Jilga kirgiz aul	129
Nyárfák az országút mentén Kásgar közelében	136
Kásgari arba	137
<i>Térkép</i>	136

SVEN HEDIN MUNKÁIBÓL

MAGYAR FORDÍTÁSBAN MEGJELENTEK:

ELSŐ UTAM ÁZSIÁBA.

(Világjárók.) Fordította *Halász Gyula*.

BELSŐ-ÁZSIA KÜSZÖBÉN.

(Világjárók.) Ford. és bevezette *Halász Gyula*.

ÁZSIA SIVATAGJAIN KERESZTÜL.

(A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.)

Átdolgozta *Thirring Gusztáv*.

ÁZSIA SZIVÉBEN.

(A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.)

Átdolgozta *Thirring Gusztáv*.

HÁROM ÉV TIBETBEN.

(Magyar Könyvtár.) Fordította *Halász Gyula*.

TRANSZHIMALÁJA.

(A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.)

Átdolgozta *Kondor Alfréd*.

A GRAND CAÑON.

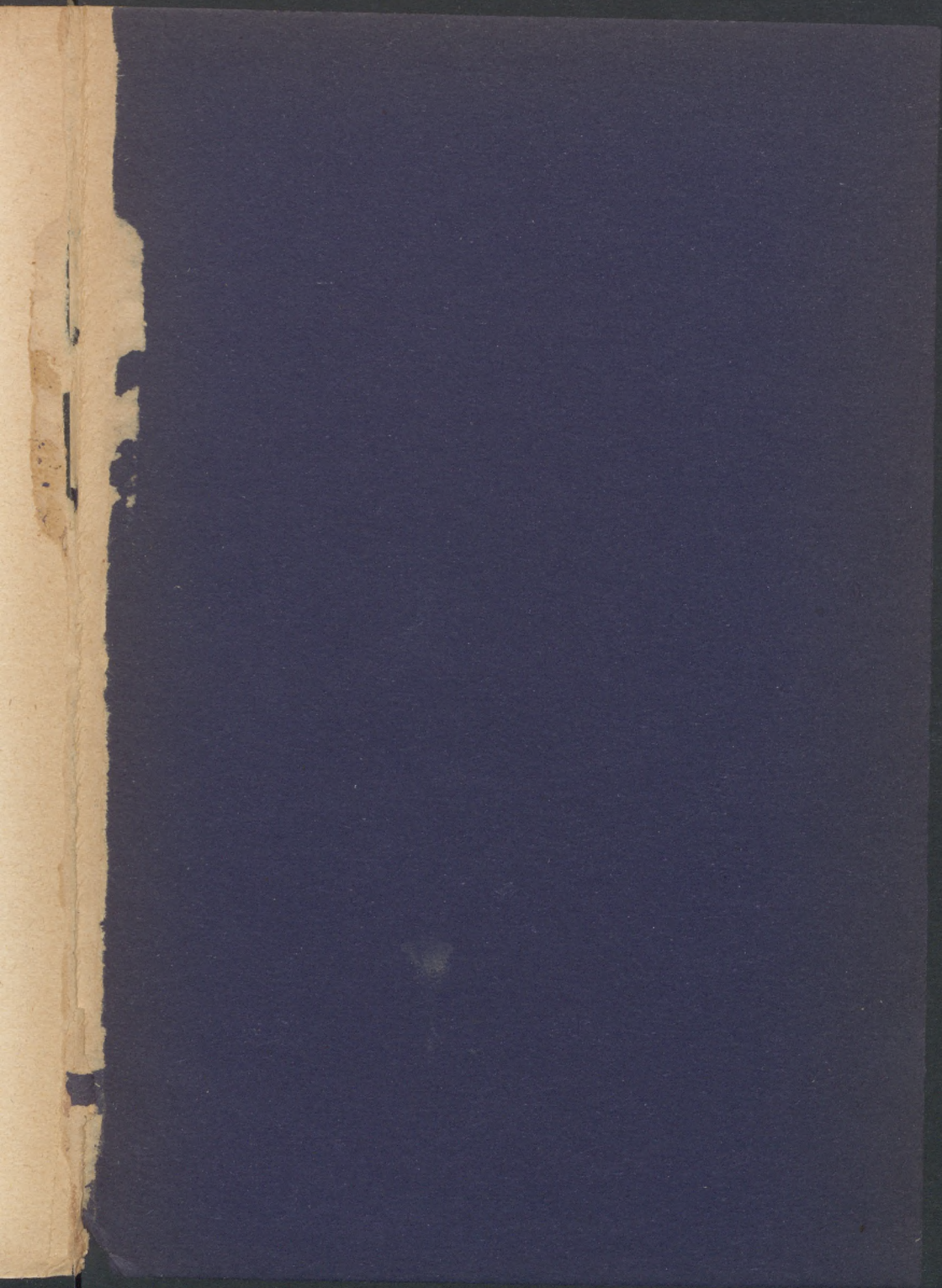
(Sajtó alatt.)

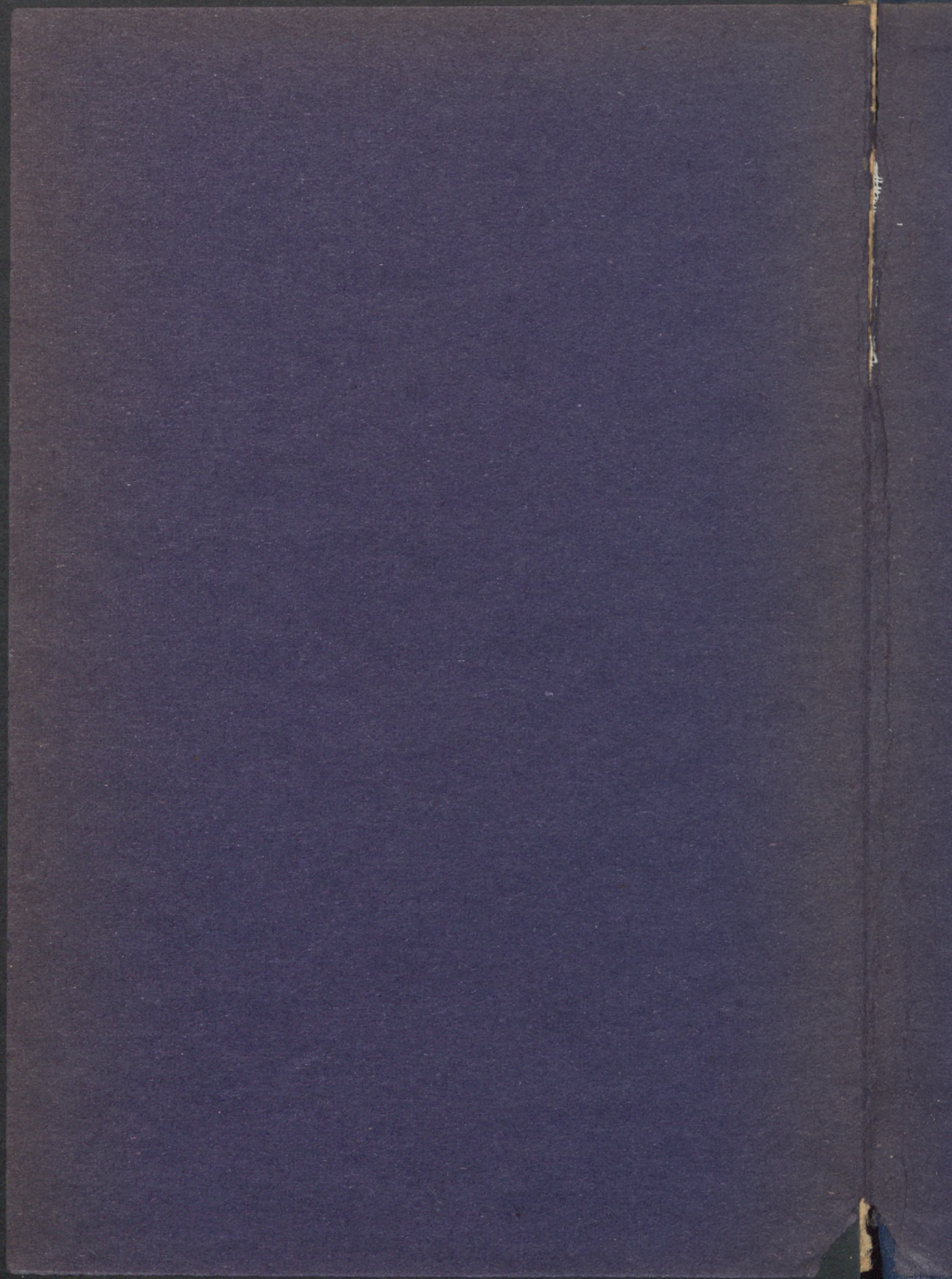
PEKINGBŐL MOSZKVÁBA.

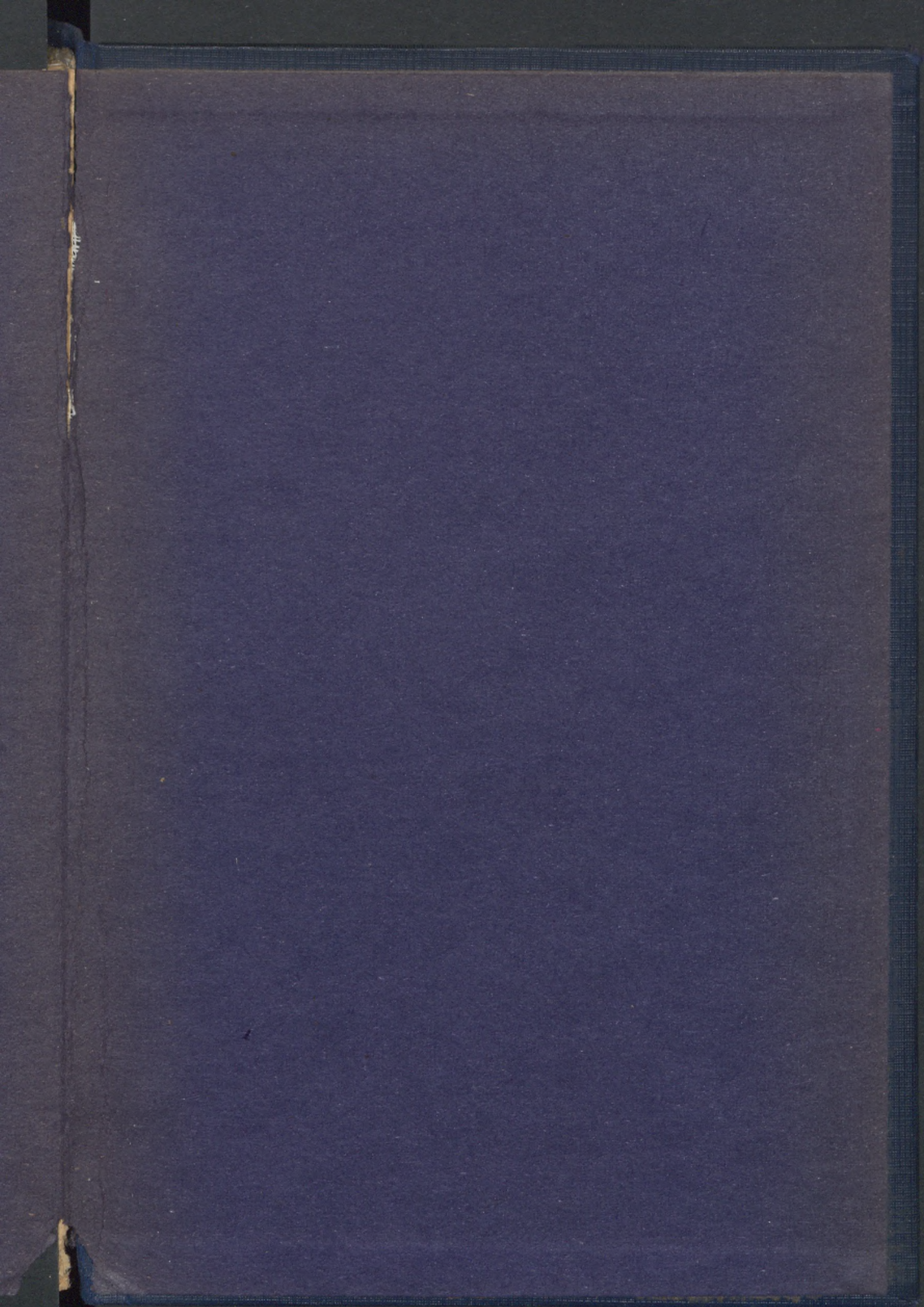
Fordította *Balassa József dr.*

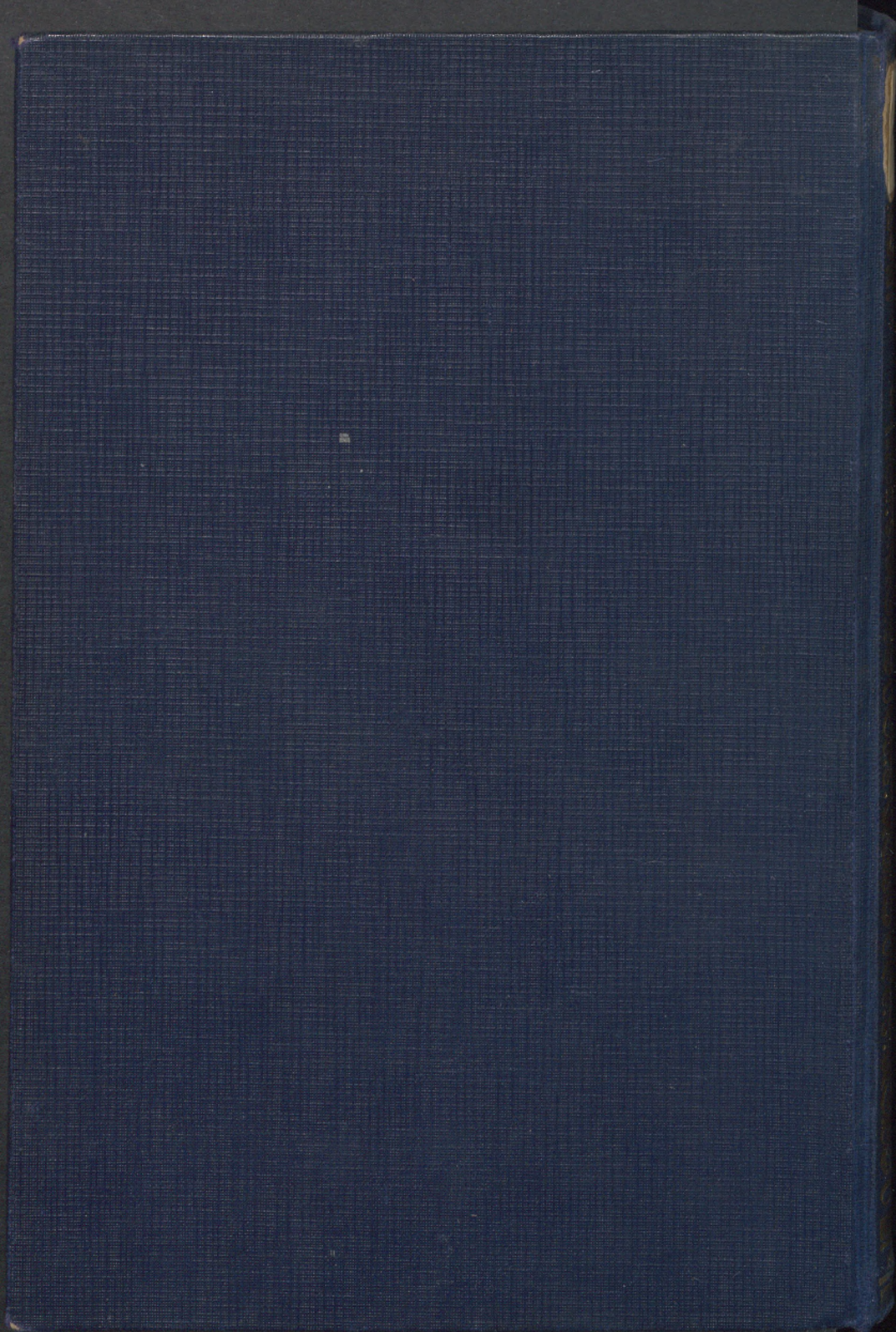
AZ ÉSZAKI SARKTÓL A DÉLI SARKIG.

Fordította *Mikes Lajos*.

10.244
/10

SVEN HEDIN
BELSŐ-
ÁZSIA
KÜSZÖBÉN

FRANKLIN-TÁRSULAT